

บทที่ ๔

“เอกซอซิบิเชน” ในสยาม หลัง พ.ศ. ๒๔๔๐

“เอกซอซิบิเชน” ในสยาม ช่วงหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้ประสานความเป็นสมัยใหม่ที่ปรากฏอยู่ใน “เอกซอซิบิเชน” ที่ต่างประเทศให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งในธรรมเนียมปฏิบัติของไทยได้อย่างกลมกลืน จากที่เคยเป็นเพียงมหรสพในวโรกาสสำคัญ มาเป็นนมหกรรมเพื่อการพัฒนาบ้านเมือง โดยแบ่ง “เอกซอซิบิเชน” ในสยามเป็น ๒ กลุ่ม ตามกลุ่มผู้จัด คือ “เอกซอซิบิเชน” ที่จัดขึ้นตามพระราชประสงค์เพื่อระดมทุนในกิจการสาธารณประโยชน์ตามที่ทรงเห็นสมควร กับ การแสดง “เอกซอซิบิเชน” ตามความคิดริเริ่มของเอกชนและข้าราชการในกระทรวงเกษตรธิการและกระทรวงธรรมการ อันเป็นประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร เพื่อยังความเจริญก้าวหน้าแก่บ้านเมือง ที่ทำให้เห็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจเรื่องการแสดง “เอกซอซิบิเชน” ของตะวันตก จากชนชั้นนำสยาม มาสู่ข้าราชการในระดับรองลงมา จนถึงราษฎรตามหัวเมืองต่างๆ ได้อย่างชัดเจน

“เอกซอซิบิเชน” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกิดจากประสบการณ์ส่วนพระองค์ในยุโรปและมีศูนย์กลางอยู่ที่พระเจ้าแผ่นดิน เพราะเน้นความสำคัญของพระเจ้าแผ่นดินในฐานะที่ทรงเป็นหลักสำคัญของบ้านเมือง คือ “งานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม” ที่ได้เปลี่ยนชื่อไปเป็น “งานฤดูหนาว” ก่อนที่จะขยายขอบเขตออกเป็น “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” ในเวลาต่อมา ดังนั้น การแสดง “เอกซอซิบิเชน” จึงเป็นร่องรอยหนึ่งที่แสดงให้เห็นการวางรากฐานอันจะนำไปสู่สร้างสยามเป็นรัฐสมัยใหม่แบบตะวันตกได้

ส่วน “เอกซอซิบิเชน” ของเอกชนและข้าราชการเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศและประสบการณ์ที่ได้พบเห็นในต่างประเทศ จนเห็นแนวทางที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎรตามขอบเขตความรับผิดชอบในหน่วยงานของตน อันจะเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองส่วนรวมใน ๒ ประเด็น คือ กสิกรรมอันเป็นอาชีพของราษฎรส่วนใหญ่และการศึกษาอันเป็นการสร้างบุคลากรของบ้านเมือง

รายละเอียดโดยสังเขปของ “เอกซอซิบิเชน” ในสยามหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ และเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับ “เอกซอซิบิเชน” เหล่านั้นปรากฏอยู่ในตารางที่ ๑๔

ตารางที่ ๑๔ “เอกซอซิเบน” ในสยามหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ และเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง (๑)

วัน เดือน ปี	“เอกซอซิเบน” / เหตุการณ์
๗ เมษายน-๑๖ ธันวาคม ๒๔๔๐ (ร.ศ. ๑๑๖)	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก ได้ทอดพระเนตร “เอกซอซิเบน” จำนวนมาก
๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๑ (ร.ศ. ๑๑๗)	โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพลับพลาที่ประทับชั่วคราว ณ สวนดุสิต
๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๒ (ร.ศ. ๑๑๘)	เสด็จเสด็จพลับพลาที่ประทับแรมสวนดุสิต และงานปีสวนดุสิต
๑ มีนาคม ๒๔๔๒	พระราชทานอุทิศที่ดินเป็นเขตวิสุงคามสีมาวัดเบญจมบพิตร และทรงเบิกพระเนตรพระพุทธนรสีห์ ณ พลับพลาชั่วคราวสวนดุสิต
๑๓ มีนาคม ๒๔๔๒	ตั้งขบวนแห่อัญเชิญพระพุทธนรสีห์ มาประดิษฐาน ณ วัดเบญจมบพิตร
๑๕ มีนาคม ๒๔๔๒	เสด็จไปทรงบรรจุพระบรมธาตุในพระศกพระพุทธนรสีห์ เสด็จวางศิลาพระฤกษ์พระอุโบสถ และผูกพัทธสีมา สถาปนาวัดเบญจมบพิตร
๑๕-๑๗ มีนาคม ๒๔๔๒ (๓ วัน)	การมหรสพฉลองสมโภชพระพุทธนรสีห์ ที่วัดเบญจมบพิตร
๒ พฤศจิกายน ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๑๙)	แห่พระพุทธนรสีห์จำลองจากพระบรมมหาราชวังไปยังวัดเบญจมบพิตร และแห่พระพุทธนรสีห์กลับ ไปประดิษฐานยังพลับพลา วังสวนดุสิต
๑-๗ ธันวาคม ๒๔๔๓ (๗ วัน)	การฉลองพระพุทธนรสีห์น้อย การฉลองเสนาสนะ และการแห่พระสงฆ์สามเณร ไปอยู่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม การจัดงานออกร้านอย่างยิ่งใหญ่ครั้งแรก
๑๓ ธันวาคม ๒๔๔๓	คณะช่างเริ่มลงมือหุ่นและถ่ายแบบพระพุทธรชินราช เมืองพิษณุโลก เพื่อประดิษฐานเป็นประธานในพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตร
๑๒ เมษายน ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐)	พระเจ้าอยู่หัวเสด็จกระหุงรังพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตร
๒๒ สิงหาคม ๒๔๔๔	พระเจ้าอยู่หัวเสด็จวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตร
๒๐ ตุลาคม ๒๔๔๔	พระเจ้าอยู่หัวทรงเททองหล่อพระพุทธรชินราชจำลอง ณ เมืองพิษณุโลก
๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๔๔	เสด็จไปทรงอุทิศถวายกุฎิเอกภาค (๓๓)
๑๓ ธันวาคม ๒๔๔๔	กระบวนแห่อัญเชิญพระพุทธรชินราชมาถึงวัดเบญจมบพิตร
๑๔-๒๐ ธันวาคม ๒๔๔๔ (๗ วัน)	งานปิดทองพระพุทธรชินราช มหาชนร่วมบำเพ็ญพระราชกุศลบริจาคเงินปิดทองพระพุทธรชินราช และได้รับเข็มกลัดเสื้อเป็นที่ระลึก (สีตามมูลค่าเงินบริจาค กลัดเข้างาน)
๒๓-๒๗ ธันวาคม ๒๔๔๔ (๕ วัน)	การฉลองพระพุทธรชินราชและไหว้พระประจำปี วัดเบญจมบพิตรฯ ๑
๒๐ มีนาคม ๒๔๔๔	การเฉลิมพระที่นั่งวิมานเมฆ
๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑)	เสด็จไปทรงอุทิศถวายกุฎิทวิภาค (๓๔)
๕ ธันวาคม ๒๔๔๕	เสด็จไปทรงวางศิลาพระฤกษ์พระที่นั่งอัมพรสถาน
๖ ธันวาคม ๒๔๔๕	เสด็จทรงอุทิศถวายสะพานพระรูป สะพานถั่ว สะพานงา และหอรบขังบรรพต
๖-๘ ธันวาคม ๒๔๔๕ (๓ วัน)	มหรสพสมโภชเสนาสนะ (สะพานและหอรบขัง) หนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์เข้าใจว่าเป็นงานประจำปี

ตารางที่ ๑๔ “เอกซิบิเชน” ในสยามหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ และเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง (๒)

วัน เดือน ปี	“เอกซิบิเชน” / เหตุการณ์
๑๒-๑๖ ธันวาคม ๒๔๔๕ (๕ วัน)	งานไหว้พระพุทธรชินราชประจำปี ๒ ประกวดพระพุทธรูปและเครื่องบูชาพระพุทธรูป
๒๒ ตุลาคม ๒๔๔๖ (ร.ศ. ๑๒๒)	เสด็จไปทรงอุทิศถวายกุฏิวรรณอุทิศ (๓๕)
๒-๖ ธันวาคม ๒๔๔๖ (๕ วัน)	การนำขัตติคุณนั้สการพระพุทธรชินราชประจำปี ที่วัดเบญจมบพิตรฯ ๓ ประกวดพระพุทธรูปและเครื่องบูชาพระพุทธรูป
๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๔๗ (ร.ศ. ๑๒๓)	เสด็จไปทรงอุทิศถวายกุฏิใฝ่บุญล้อม (๓๖)
๒๐-๒๔ ธันวาคม ๒๔๔๗ (๕ วัน)	การนำขัตติคุณนั้สการพระพุทธรชินราชประจำปี ที่วัดเบญจมบพิตรฯ ๔ ประกวดพระพุทธรูปและเครื่องบูชาพระพุทธรูป
๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๔๘ (ร.ศ. ๑๒๔)	เสด็จไปทรงอุทิศถวายกุฏิล้อมกุศลภาค (๓๗)
๕-๑๓ ธันวาคม ๒๔๔๘ (๕ วัน)	การนำขัตติคุณนั้สการพระพุทธรชินราชประจำปี ที่วัดเบญจมบพิตรฯ ๕ มีการจัดประกวดประชันภาพถ่าย
๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๔๙ (ร.ศ. ๑๒๕)	เสด็จไปทรงอุทิศถวายกุฏิเปลี่ยนบุญนิธิ (๓๘)
๒๘-๓๐ พ.ย. และ ๑-๒ ธ.ค. ๒๔๔๙ (๕ วัน)	การนำขัตติคุณนั้สการพระพุทธรชินราชประจำปี วัดเบญจมบพิตรฯ ๖ มีการประกวดเครื่องศาสตราวุธ
พ.ศ. ๒๔๔๙	เริ่มการก่อสร้าง พระที่นั่งอนันตสมาคม
กุมภาพันธ์ ๒๔๔๙	พิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร พระที่นั่งอัมพรสถาน
๑๖ เม.ย.-๑๗ พ.ย. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖)	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ ๒
๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๕๐	เสด็จไปทรงอุทิศถวายกุฏิจิริมปาวาส (๓๙)
๑๗-๒๑ ธันวาคม ๒๔๕๐ (๕ วัน)	การนำขัตติคุณนั้สการพระพุทธรชินราช วัดเบญจมบพิตรฯ ๗ การประกวดต้นบอน การขายสำเนาพระราชหัตถเลขา “ไกลบ้าน” ๓ ฉบับแรก และการตั้งแสดงภาพวาดและรูปปั้นที่ทรงซื้อมาจากยุโรป
๑ มีนาคม ๒๔๕๐	การประกวดพันธุ์ข้าวปลูก ศาลาว่าการเมืองธัญบุรี
๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๑ (ร.ศ. ๑๒๗)	พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก (ครองราชย์ครบ ๔๐ พรรษา) ทรงวางศิลา พระฤกษ์พระที่นั่งอนันตสมาคม และราษฎรถวายพระบรมรูปทรงม้า
๖-๑๐ ธันวาคม ๒๔๕๑ (๕ วัน)	การนำขัตติคุณนั้สการพระพุทธรชินราช วัดเบญจมบพิตรฯ ๘ ปีนี้ไม่มีการประกวด (Exhibition) แต่มี “Modern Bangkok Bazaar”
๑๒-๑๘ มีนาคม ๒๔๕๑	งานประกวดพันธุ์ข้าว วิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม
๑๔ มีนาคม ๒๔๕๑	เสด็จไปทรงอุทิศถวายกุฏิสรรพสารท (๔๐)
๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๘)	เสด็จไปทรงอุทิศถวายกุฏิพระคลังข้างที่ (๔๑)
๒๕-๓๐ มกราคม ๒๔๕๒ (๖ วัน)	การนำขัตติคุณนั้สการพระพุทธรชินราช วัดเบญจมบพิตรฯ ๙ เดือนกำหนดการจัดงานเพื่อรองรับเจ้าฝรั่งที่เสด็จมาเยือนพระนคร

ตารางที่ ๑๔ “เอกซิบิเซน” ในสยามหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ และเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง (๓)

วัน เดือน ปี	“เอกซิบิเซน” / เหตุการณ์
๑๘-๒๘ เมษายน ๒๔๕๓ (ร.ศ. ๑๒๕)	งานแสดงกสิกรรมและพานิชการ ร.ศ. ๑๒๕ สระประทุมวัน
๒๓ ตุลาคม ๒๔๕๓	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน ในพระราชวังสวนดุสิต
๖-๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๓	การแสดงกสิกรรมและพานิชการ มณฑลเพชรบูรณ์ วัดไตรภูมิ
๑๐-๒๐ เมษายน ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐)	งานแสดงกสิกรรมและพานิชการ ร.ศ. ๑๓๐ สระประทุมวัน
๕ กรกฎาคม ๒๔๕๔	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงอุทิศถวายกุฎิบรมราชูทิศ (๔๒)
มกราคม ๒๔๕๕ (ร.ศ. ๑๓๑)	งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
๑๔ สิงหาคม ๒๔๕๖	การเฉลิมพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน
๘-๑๒ มกราคม ๒๔๕๖ (๕ วัน)	การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตรฯ และ งาน แสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ที่ วัดเบญจมบพิตร กับ สวนมิสกวัน ประกวดรูปถ่ายรางวัลเหรียญทองแดงกับการแข่งขันบิลเลียดรางวัลถ้วยทอง
๒๔-๒๖ มีนาคม ๒๔๕๖	การแสดงกสิกรรม หัตถกรรมและพานิชการ มณฑลพิษณุโลก ครั้งที่ ๑ วัดพระศรีมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก
๓-๘ มกราคม ๒๔๕๗	งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ที่ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย (ไม่มีงานวัดเบญจมบพิตรเพราะเกิดมหาสงครามในทวีปยุโรป)
๑๔-๑๖ มีนาคม ๒๔๕๗	การแสดงกสิกรรม หัตถกรรมและพานิชการ มณฑลพิษณุโลก ครั้งที่ ๒ วัดพระศรีมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก
๖-๑๐ มกราคม ๒๔๕๘ (๕ วัน)	การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช ตั้งแต่วัดเบญจมบพิตรฯ ไปจนถึงอ่าวเขาดิน (สระอโนดาต) และ งานแสดงศิลปหัตถกรรม นักเรียน ที่ สวนมิสกวัน เรือรบหลวงพระร่วงจำลอง เพื่อหาทุนสร้างเรือรบหลวงพระร่วง จำลองการประลองยุทธทางทะเลที่สระอโนดาต
เมษายน ๒๔๕๘	การแสดงกสิกรรม หัตถกรรมและพานิชการ มณฑลพิษณุโลก ครั้งที่ ๓ วัดพระศรีมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก
๓๐ มิถุนายน ๒๔๕๘	ทรงพระราชอุทิศกุฎิกลนพรัฐ หลังที่ ๑,๒,๓ (๔๕,๔๓,๔๔)
๗-๑๒ มกราคม ๒๔๕๘ (๕ วัน)	การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช ที่วัดเบญจมบพิตรฯ สนามม้า สโมสรเสือป่าไปถึง สระอโนดาต ที่เขาดิน และ งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ที่ สวนมิสกวัน การแสดงภาพวาดที่ คูสิดิจิตรศาลา จำลองการประลองยุทธทางทะเลที่สระอโนดาต รถไฟเล็กรอบสระอโนดาตและข้ามไปสวนมิสกวัน
๑๑ มกราคม ๒๔๕๘	การฉลองพระที่นั่งอนันตสมาคม

ตารางที่ ๑๔ “เอกซิบิเซน” ในสยามหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ และเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง (๔)

วัน เดือน ปี	“เอกซิบิเซน” / เหตุการณ์
๘-๑๒ เมษายน ๒๔๖๐	การแสดงกลกิรรม หัตถกรรมและพานิชการ มณฑลฝ่ายเหนือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก
๘-๑๒ มกราคม ๒๔๖๐ (๕ วัน)	การนำขัตติยภัณฑ์มัสการพระพุทธชินราช และ งานแสดงศิลปหัตถกรรม นักเรียน ที่ สวนมิสกวัน วัดเบญจมบพิตรฯ ไปถึงสนามเสือป่า
๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๖๑	เปิดที่ว่าการ กรมเสือป่า กองเสนาหลวงรักษาพระองค์ ที่สวนจิตรลดา
๗-๑๑ มกราคม ๒๔๖๑ (๕ วัน)	งานฤดูหนาว และ งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ที่ สวนจิตรลดา มีรถเหาะและ โรงเต็นท์ เก็บเงินบำรุงโรงเรียนมหาดเล็ก
๒๐ ตุลาคม ๒๔๖๒	สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนีเสด็จสวรรคต (จัดงานรื่นเริง)
๕-๙ มกราคม ๒๔๖๓ (๕ วัน)	งานฤดูหนาว และ งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ที่ สวนจิตรลดา เก็บเงินซื้อปืนพระรามหก
๗-๑๓ มกราคม ๒๔๖๔ (๕ วัน)	งานฤดูหนาว และ งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ที่ สวนจิตรลดา การแสดงของสภาอากาศเกี่ยวกับการสาธารณสุข เก็บเงินซื้อปืนบำรุงเสือป่า และ สร้าง โรงพยาบาลโรคเรื้อน
๒ มกราคม ๒๔๖๕	สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพย์ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ สิ้นพระชนม์ เลื่อนงานฤดูหนาวไปจากกำหนดเดิม ๖-๑๒ มกราคม
๑๑-๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๕ (๕ วัน)	งานฤดูหนาว และ งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ที่ พระราชอุทยานสราญรมย์ เก็บเงินบำรุงโรงเรียนมหาดเล็ก
๗-๑๓ มกราคม ๒๔๖๖ (๕ วัน)	งานฤดูหนาว และ งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ที่ พระราชอุทยานสราญรมย์ เก็บเงินบำรุงคณะเสือป่า
๒๑ กันยายน-๑๓ ตุลาคม ๒๔๖๗	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสสมลายูและสิงคโปร์ หลังจากนั้น มีพระราชประสงค์ให้จัดแสดง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์”
พ.ศ. ๒๔๖๗	งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ที่ โรงเรียนสวนกุหลาบ
๒๕ พฤศจิกายน ๒๔๖๘	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบรมมหาราชวัง
๒๓ มกราคม-๓๑ มีนาคม ๒๔๖๘	สยามรัฐพิพิธภัณฑ์ ที่ สวนลุมพินี (ยกเลิก)
๑๔-๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๐ (๕ วัน)	งานนมัสการพระ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม นำสิ่งของที่เตรียมไว้สำหรับสยามรัฐพิพิธภัณฑ์มาตั้งแสดง เก็บเงินบำรุงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ตารางที่ ๑๔ แสดงให้เห็นภาพรวมของ “เอกซฮิบิเชน” ในสยาม ที่มีความผูกพันกับองค์พระมหากษัตริย์ สะท้อนให้เห็นการขยายตัวของกรุงเทพฯ ที่สอดคล้องกับการจัดมหกรรมต่างๆ ในกรุงเทพฯ และการถ่ายทอดความรู้เรื่อง “เอกซฮิบิเชน” จากชนชั้นนำไปสู่ข้าราชการและชาวพระนคร ไปจนถึงข้าราชการและราษฎรในต่างจังหวัด

“เอกซฮิบิเชน” ในสยามเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นต้นมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับแรม ณ พลับพลาที่ประทับชั่วคราวทางตอนเหนือของพระนคร พร้อมกับสถาปนาพระอารามหลวงแห่งใหม่ไว้ในเขตพระราชฐานนั้น การสถาปนาพระอารามหลวงแห่งใหม่นี้เป็นโอกาสให้ทรงนำแบบอย่างของ “เอกซฮิบิเชน” ที่ได้ทอดพระเนตรในต่างประเทศมาจัดขึ้นเพื่อระดมเงินทุนร่วมสร้างพระอารามหลวงแห่งใหม่ เมื่อทรงสร้างงานนักขัตฤกษ์ใหม่ขึ้นควบคู่กัน คือ “งานนักขัตฤกษ์กลางเดือนอ้าย^{*}” หรือ “งานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร” โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่การไหว้พระพุทธชินราช เพื่อให้ราษฎรได้ใช้จ่ายเงินเพื่อร่วมบำเพ็ญพระราชกุศลในการสร้างเสนาสนะภายในพระอารามหลวงตามจำนวนปีที่เสด็จอยู่ในราชสมบัติ เพราะจะเสด็จไปทรงอุทิศถวายกุฎีหลังใหม่เพิ่มขึ้นตามจำนวนปีที่อยู่ในราชสมบัติ ทุกเดือนพฤศจิกายนอันเป็นเดือนที่ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ข้อมูลในตารางที่ ๑๔ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างพระราชฐานที่ประทับแห่งใหม่ ณ สวนดุสิตกับงานวัดเบญจมบพิตรที่เปลี่ยนไปจนสะท้อนให้เห็นการเจริญเติบโตของกรุงเทพฯ เมื่อการเสด็จไปประทับ ณ พลับพลาประทับแรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้เปลี่ยนไปก่อสร้างพระที่นั่งวิมานเมฆเป็นที่ประทับร่วมกับพระมเหสีและเจ้าจอมหม่อมห้าม ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ และต่อมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ จึงทรงย้ายมาประทับเป็นการส่วนพระองค์ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน ทรงโปรดให้สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นท้องพระโรงสำหรับพระราชฐานแห่งนี้ และทรงประกาศเลื่อนฐานะ “วังสวนดุสิต” ไปเป็น “พระราชวังสวนดุสิต” เมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๒^๑ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้ายพระราชฐานมาประทับที่พระราชวังสวนดุสิต แล้วโปรดให้สร้างสวนสุนันทาให้เป็นเขตพระราชฐานชั้นในของพระราชวังสวนดุสิต พร้อมกับพระราชทานที่ดินและสร้างวังให้พระราชโอรสและพระราชธิดาทางทิศเหนือของพระนครเช่นนี้ ทำให้เห็นการขยายตัวของกรุงเทพฯ ออกจากศูนย์กลางที่พระบรมมหาราชวังไปทางด้านทิศเหนือของพระนคร อันเป็นเขตโรงสีและโรงเลื่อยที่มีราษฎรอาศัยอยู่เบาบางกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับตอนใต้ของพระนครอันเป็นเขตที่พักอาศัยและย่านธุรกิจของชาวต่างประเทศ การ

* ประมาณเดือนพฤศจิกายน

^๑ “ประกาศเรียกวังสวนดุสิตเป็นพระราชวัง,” ราชกิจจานุเบกษา ๒๖, ๐๓ (๑๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๘):

จัดงานวัดเบญจมบพิตรในเขตพระราชฐานได้อาศัยถนนและรรางที่สร้างขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทางภายในพื้นที่ตอนเหนือของพระนคร และเชื่อมต่อการเดินทางระหว่างพื้นที่ตอนเหนือของพระนครกับพระบรมมหาราชวังและย่านธุรกิจทางตอนใต้ของพระนคร จนเห็นแนวโน้มของการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในพระนครเป็นปริมณฑลโดยรอบคลองผดุงกรุงเกษม ไปจนถึงแนวคลองสีลมที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

งานวัดเบญจมบพิตรเป็นแบบอย่างให้ข้าราชการในกระทรวงเกษตรการนำมาใช้จัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของกระทรวง โดยประสมประสานแบบอย่างของงานวัดเข้ากับแบบแผนในการจัดเตรียมสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศ แล้วจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของกระทรวงนี้ขึ้น ที่เห็นได้ชัด คือ งานประกวดพันธุ์ข้าวที่วัดสุทัศนเทพวราราม ที่ต่อมาได้ขยายขอบเขตการจัดงานออกไปเป็นการแสดงกสิกรรมและพานิชการ ณ โรงเรียนกรมเพาะปลูก บริเวณสระประทุมวัน

ในเวลาต่อมา กระทรวงธรรมการได้จัดประกวดผลงานหัตถกรรมของนักเรียนขึ้น เพื่อให้นักเรียนเห็นประโยชน์จากการประกอบอาชีพโดยอาศัยวัตถุดิบและภูมิปัญญาในท้องถิ่น และเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นประโยชน์ดังกล่าว จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการประกวดนั้นพร้อม “งานวัดของหลวง” จนกระทั่งข้าราชการได้เห็นความกลมกลืนในการจัดกิจกรรมทุกอย่างรวมไว้ในแบบแผนของ “งานวัด” จึงจัดการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ขึ้นในหัวเมืองโดยผสมผสานรายละเอียดทุกอย่างเข้าไว้ด้วยกัน ดังที่ปรากฏในงานนักขัตฤกษ์สำคัญของเมืองพิษณุโลก

สำหรับงานวัดเบญจมบพิตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นยังคงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างงานวัดแห่งนี้กับการสร้างเสนาสนะในวัดเบญจมบพิตรและการสถาปนา “พระราชวังสวนกุหลาบ” แม้จะมีการปรับเปลี่ยนเวลาจัดงานจากช่วงกลางเดือนอ้ายและย้ายพื้นที่จัดงานออกไปนอกพระอาราม แต่ก็ยังอยู่ที่สวนมิสกวันและสนามม้าเสือป่าใกล้กับพระอารามนั้น งานวัดนี้จึงได้รับการเรียกขานอยู่เสมอเช่นเดิมว่างานวัดเบญจมบพิตร ปรากฏว่างานวัดเบญจมบพิตร ได้เสร็จสิ้นอย่างสมบูรณ์เมื่อมีการฉลองพระที่นั่งอนันตสมาคม ในวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ย้ายสถานที่จัดงานนั้นออกไปที่สวนจิตรลดา อันเป็นที่ทำการกรมเสือป่า กองเสนาหลวงรักษาพระองค์ เพื่อหาเงินทุนบำรุงกิจการของเสือป่า และทรงเปลี่ยนชื่อเรียกงานนั้นเป็น “งานฤดูหนาว”

การจัดงานวัดเบญจมบพิตรและงานฤดูหนาวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการขยายพื้นที่จัดงานให้กว้างขวางขึ้นกว่ารัชกาลก่อน สะท้อนให้เห็นการมีส่วนร่วมของคนกลุ่มต่างๆ ในราชอาณาจักนี้มากขึ้น ทั้งพระภิกษุสามเณร ข้าราชการ พ่อค้าและราษฎร ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ บรรดาหน่วยราชการและบริษัทห้างร้านต่างๆ สามารถนำเสนอผลงานและสินค้าของตนได้มากขึ้นตามขนาดของพื้นที่นั้น

ประสบการณ์ร่วมกันของคนกลุ่มต่างๆ ในสยามที่สั่งสมมายาวนานหลายสิบปีเช่นนี้ ทำให้สามารถเตรียมจัดแสดง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ให้เป็นงานฤดูหนาวที่ยิ่งใหญ่ประจำปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้ ขณะเดียวกัน สวนลุมพินี หรือทุ่งศาลาแดงทางตอนใต้ของพระนคร อันเป็นที่จัดแสดง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ก็สะท้อนให้เห็นการขยายตัวของเมืองจากศูนย์กลางที่พระบรมมหาราชวัง ออกมาทางทิศใต้ บรรจบกับแนวคลองและถนนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้น คือ คลองถนนตรงและถนนเลียบบคลองนั้น* ในย่านธุรกิจของชาวตะวันตก ดังนั้น สถานที่จัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของพระเจ้าแผ่นดิน จึงสะท้อนให้เห็นการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของเมืองด้วย

ภาพรวมในตารางที่ ๑๔ นี้สะท้อนให้เห็นความสามารถของชาวสยามที่รับแบบอย่างของตะวันตกมาใช้ได้สอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวสยาม ด้วยการปรับเปลี่ยน “เอกซฮิบิเชน” ของตะวันตก ให้เป็นส่วนหนึ่งในงานนักชดถุกษ์ของสยาม ได้อย่างไม่ขัดเงิน ทั้งยังเห็นความสามารถของชาวสยามผู้จัด “เอกซฮิบิเชน” ที่มีขนาดและขอบเขตต่างๆ ได้ตามที่ต้องการ เช่นเดียวกับที่เคยเห็นการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ที่หลากหลายขนาดและนานาประเภทในต่างประเทศ เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้จัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ขนาดใหญ่ ให้เป็น “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” เหมือนการสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี ตามรูปแบบการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของตะวันตก ชาวสยามก็สามารถเตรียมการเพื่อจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ขนาดใหญ่และซับซ้อนเช่นนั้นได้

๔.๑ การแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของพระเจ้าแผ่นดิน

แม้ว่าสยามจะได้ส่งสิ่งของไปจัดแสดงที่ต่างประเทศมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ปรากฏอิทธิพลของ “เอกซฮิบิเชน” ในสยามอย่างชัดเจนเหมือนในหลายประเทศ トラบจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ จึงพอจะเห็นร่องรอยของการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ในสยามบ้างในช่วงหลังจากนั้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงเข้าพระทัยสาระสำคัญของการแสดงนั้นและทรงนำมาใช้อย่างเหมาะสม เพื่อแสดงให้เห็นความทันสมัยของสยาม ดังนั้น “เอกซฮิบิเชน” จึงเป็นเสมือนเครื่องมือในการสร้าง “รัฐสมัยใหม่” ตามแบบแผนตะวันตก ที่มีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางของความเจริญก้าวหน้าในบ้านเมือง ดังที่เห็นได้ “เอกซฮิบิเชน” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

* คือ คลองหัวลำโพงและถนนหัวลำโพง ปัจจุบันเป็น ถนนพระรามที่ ๔

การสร้างให้สยามเป็น “รัฐสมัยใหม่” เริ่มปรากฏตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับนานาอารยประเทศจนเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการค้าและระบบเศรษฐกิจในบ้านเมือง ทรงประกอบพระราชกรณียกิจต่างๆ โดยสอดคล้องกับการปกครองของพ่อขุนรามคำแหง ตามศิลาจารึกที่ทรงพบ ณ เมืองสุโขทัย อันแสดงให้เห็นบทบาทอันโดดเด่นของพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงเป็นธรรมราชา ผู้ปกครองบ้านเมืองตามทำนองคลองธรรม จนมีความอุดมสมบูรณ์เจริญรุ่งเรือง ปราศจากการศึกสงคราม ราษฎรอยู่ดีมีสุข พระราชกรณียกิจเหล่านี้ส่งเสริมให้กษัตริย์มีฐานะเป็นผู้ปกครองสูงสุด และทรงเป็นที่พึ่งของราษฎรได้ในทุกเรื่อง อย่างไรก็ตาม อาจพิจารณาได้เช่นกันว่าการปฏิบัติพระราชกรณียกิจนี้เป็นความพยายามของกษัตริย์ที่จะ “แย่งชิงมวลชน” จากขุนนางที่เคยมีอำนาจมาก มาไว้ที่กษัตริย์ เพื่อความมั่นคงในการปกครองบ้านเมือง เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงมีฐานอำนาจของพระองค์มาก่อน เนื่องจากทรงผนวชอยู่นานถึง ๒๖ ปีเศษ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในนั้น ทรงพบกับสถานการณ์ทางการเมืองที่คล้ายคลึงกันกับสมเด็จพระบรมชนกนาถ คือ ไม่ทรงมีฐานอำนาจของพระองค์มาก่อนเพราะยังทรงพระเยาว์ แม้จะได้รับการสนับสนุนจากขุนนางตระกูลขุนนาถตามที่สมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงปลูกฝังไว้ โดยมีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วงขุนนาถ) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินระหว่างที่ยังทรงเป็นยุวกษัตริย์ แต่ก็ไม่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในอำนาจของขุนนางตระกูลขุนนาถ ที่ได้สืบทอดความมั่งคั่งจากตำแหน่ง “กรมท่า” หลายชั่วอายุคนแล้วนัก^๒

ประสบการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับขณะที่เสด็จประพาสประเทศต่างๆ ได้เปิดโลกทัศน์ใหม่ให้ทรงมีแนวทางและวิธีการสร้างฐานอำนาจของพระองค์ให้มั่นคงยิ่งขึ้น ดังเช่น การแสดง “เอกซิบิเซน” ที่เป็นโอกาสให้มีการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างราษฎรกับกษัตริย์ได้ใกล้ชิดขึ้น เมื่อราษฎรมีส่วนร่วมในการบำเพ็ญพระราชกุศลได้โดยง่าย และกษัตริย์ไม่ได้สำแดงพระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้สูงส่ง ที่ต้องรักษาระยะห่างระหว่างพระองค์กับราษฎรเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ในอดีต^๓ แต่เสด็จลงมาประทับใกล้ชิดกับราษฎรมากยิ่งขึ้น

^๒ พระบรมราโชวาทฉบับที่ ๒ ถึงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวิรุณหิศ, ๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๒ พิมพ์ซ้ำใน ประพุทธ สิทธิพันธ์, ตามรอยบาทพระพุทธเจ้าหลวง, (นครหลวงฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๑๔), หน้า ๔๖๑-๔๖๕.

^๓ แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงรักษาให้มี “ระยะห่าง” ระหว่างกษัตริย์กับราษฎร ดังข้อความในประกาศที่ ๖ ประกาศห้ามคัดกระบวนทางเสด็จ ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๔-๑๕ เป็นต้น

โอกาสที่ราษฎรจะได้ร่วมบำเพ็ญพระราชกุศลนี้เกิดขึ้นหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสยุโรป และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชฐานที่ประทับแห่งใหม่ เนื่องจากราชสำนักสยามมีขนาดใหญ่ขึ้น แต่พื้นที่ภายในพระบรมมหาราชวังมีจำกัด ประกอบกับบรรดาพระราชโอรสได้เจริญพระชันษาขึ้นและพึงมีที่ประทับส่วนพระองค์คั้งนั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดินราษฎรทางทิศเหนือของพระนคร บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่คลองบางลำภูไปจนถึงคลองสามเสน รวมทั้งบริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษม ไปจนถึงแนวทางรถไฟสายโคราชกับคลองสามเสนเพื่อสร้างพระราชฐานที่ประทับแห่งใหม่กับสร้างวังพระราชทานให้บรรดาพระราชโอรสธิดา การต่างๆ นี้เริ่มขึ้นอย่างจริงจังหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จกลับจากทวีปยุโรป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ แล้ว

เมื่อวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพลับพลาประทับแรมชั่วคราว ณ สวนดุสิต พร้อมกับเรือขายนอนจำนวนมากเพื่อสัญจรภายในเขตพระราชฐานอันกว้างใหญ่นี้ และเพื่อเชื่อมโยงกับการเสด็จพระราชดำเนินไปยังพระบรมมหาราชวัง และวังสวนสระประทุมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปจนบรรจบกับเรือขายนอนทางทิศใต้ของพระนครที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้น นอกจากนี้ การสร้างพระราชฐานแห่งใหม่ก็ทำให้มีการสร้างพระอารามหลวงในเขตพระราชฐานด้วย พระอารามแห่งนี้เองที่เป็น “โอกาสอันควร” ให้เกิด “เอกซฮิบิเชน” แบบไทยๆ และเป็นโอกาสให้บรรดาราชฎรได้เข้าเฝ้าเหมาย่างใกล้ชิดขึ้น

๑) งานนักขัตฤกษ์ประจำปี วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

การสร้างพระอารามหลวงในเขตพระราชฐานเป็นการปฏิบัติตามธรรมเนียมเดิมในการสร้าง “วัดในวัง” เนื่องจากในเขตพระราชฐานแห่งนี้มีวัดเบญจมบพิตรเป็นวัดเก่าแก่ที่มีอยู่แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอารามให้โอโถงกว้างขวางขึ้นโดยใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์และเงินบริจาคของพระบรมวงศานุวงศ์กับข้าทูลละอองธุลีพระบาทสร้างเสนาสนะต่างๆ ภายในพระอารามแห่งนี้

เมื่อมีการเสด็จพลับพลาประทับแรมที่ “วังสวนดุสิต” ในวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตกแต่งพลับพลา นั้นอย่างงดงาม ประดับธงช้างและโคมไฟ ประดิษฐานพระพุทธรูป และการตั้งประกวดเครื่องโต๊ะบูชาแบบจีน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่พลับพลาชั่วคราวนั้น แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานสิ่งของ ข้าวกระทงและเงิน แก่บรรดาผู้ที่เกี่ยวข้องในการสร้าง “วังสวนดุสิต” ด้วย

ในวันรุ่งขึ้น วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ จึงเสด็จไปถวายวิสุงคามสีมาที่วัดเบญจมบพิตร และเสด็จกลับมาทรงประกอบพิธีเบิกพระเนตรพระพุทธนรสีห์ในพลับพลาชั้น

การเฉลิมพลับพลาวิสุงคามสีมาและการถวายวิสุงคามสีมาที่วัดเบญจมบพิตรระหว่างวันที่ ๑-๓ มีนาคมนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดเป็น “งานปีสรวงคุณิต” มีการบำเพ็ญพระราชกุศลในตอนกลางวัน ส่วนตอนค่ำโปรดฯ ให้มีแตรวงพิณพาทย์บรรเลงอย่างครึกครื้น มีการแสดงลักษณะพระยาเพชรปามีให้บรรดาราษฎรที่แต่งกายเรียบร้อยได้ไปเข้าดูชม และโปรดให้ราษฎรตั้งร้านขายสินค้าใกล้กับโรงกลั่นนั้นได้ พร้อมกับจัดให้มีโต๊ะพระราชทานเลี้ยงแก่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ใน “สรวงคุณิต” เพื่อฉลองการเฉลิมพลับพลาชั้น แล้วตัดสินขึ้นโต๊ะที่ได้ตั้งประกวด^๔

ส่วนการสถาปนาวัดเบญจมบพิตรอย่างเป็นทางการเกิดขึ้นในเวลาต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดกระบวนแห่อย่างยิ่งใหญ่ อัญเชิญพระพุทธนรสีห์จากวิสุงคามสีมาไปประดิษฐาน ณ โรงอุโบสถ วัดเบญจมบพิตร ในวันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ ต่อมา ทรงบรรจุพระบรมธาตุไว้ในพระศกพระพุทธนรสีห์ ณ โรงอุโบสถนั้นเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม แล้วทรงผูกพันธสีมาวัดเบญจมบพิตร พร้อมกับจัดงานฉลองสมโภชพระพุทธนรสีห์เป็นเวลา ๓ วัน ตั้งแต่วันที่ ๑๕-๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๒

การฉลองสมโภชพระพุทธนรสีห์เนื่องในโอกาสที่ทรงสถาปนาวัดเบญจมบพิตรนี้เป็นจุดเริ่มต้นของงานรื่นเริงของพระนครในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะการสถาปนาวัดพระอารามหลวงแห่งใหม่ทำให้มีการก่อสร้างเสนาสนะอย่างต่อเนื่อง ทุกครั้งที่เสด็จไปทรงอุทิศถวายเสนาสนะ ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดงานรื่นเริงเพื่อฉลองสมโภชคราวละ ๓ วัน จนกระทั่งสร้างกุฎีได้ครบ ๓๓ หลัง เท่าจำนวนปีที่เสด็จอยู่ในราชสมบัติขณะนั้น พระเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีมนต์พระสงฆ์สามเณรจากวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์จำนวน ๓๓ รูป มาจำพรรษาในกุฎีเหล่านั้น จึงมีการจัดงานฉลองสมโภชเป็นการใหญ่ในพระอารามนี้ เริ่มจากการออกร้านขายสิ่งของเครื่องใช้สอยและเครื่องบริโภค การตั้งพระพุทธรูปและการจัดเครื่องโต๊ะบูชา ในวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ต่อมาเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ได้มีกระบวนแห่อัญเชิญพระพุทธนรสีห์น้อยและพระสัถยสิ่งจากพระบรมมหาราชวังมายังวัดเบญจมบพิตร โดยถือว่าเป็นวันออกร้านเต็มบริบูรณ์วันแรก เพื่อสมโภชพระพุทธนรสีห์น้อย เพื่อฉลองเสนาสนะทั้งปวงที่ทรงอุทิศถวายในครั้งนั้นและฉลองการขึ้นกุฎีในพระอาราม โดยมีขบวนแห่พระภิกษุสามเณรมาจำพรรษาในกุฎีที่ทรงอุทิศถวายในวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ต่อจากนั้น พระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนาม

^๔ “การเฉลิมพลับพลาแลงานปีสรวงคุณิต,” ราชกิจจานุเบกษา ๑๖, ๕๐ (๑๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘):

แก่พระอารามนี้เพิ่มเติม เป็น “วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม” บอกความหมายว่าเป็นพระอาราม ณ ดุสิตในพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์^๕

การจัดงานออกร้านครั้งนี้ได้รับการกล่าวขานถึงอย่างมาก เพราะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตกแต่งพระระเบียงทางด้านหลังโรงอุโบสถเพื่อตั้งแสดงพระพุทธรูปอันงดงามและเก่าแก่จำนวนมากให้มหาชนได้สักการบูชา และทรงขอแรงให้บรรดาพระสงฆ์จัดประกวดเครื่องโต๊ะบูชาแบบจีนเพื่อสักการบูชาพระพุทธรูปเหล่านั้น ทั้งยังมีการประดิษฐานพระพุทธรูปอื่นๆ อีกคือ ตรงกลางระหว่างโรงอุโบสถกับพระระเบียงนั้นมีพลับพลาประดิษฐานพระสักยสิงห์ ส่วนด้านข้างโรงอุโบสถริมคลองกลางวัดนั้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้ปลูกพลับพลาการเปรียญตั้งพระพุทธรูป ๗ องค์ซึ่งเชิญมาแต่หัวเมืองฝ่ายเหนือ พร้อมทั้งอาสนสงฆ์และธรรมาสน์ ที่ด้านหลังพระระเบียงที่ริมคลองกลางวัด มีพลับพลาใหญ่เป็นที่ทอดพระเนตรการมหรสพ ส่วนด้านหน้าพลับพลาทิศตะวันออกทางหน้าวัดนั้น โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพลับพลาเพื่อทอดพระเนตรลูกหนูบริเวณรอบวัดอีก ๓ ด้านที่เหลือ คือ ถนนควงตวัน (ถนนศรีอยุธยา) ด้านทิศเหนือ ริมคลองลำมาศ เขตหลังวัดด้านทิศตะวันตก และหลังพลับพลาการเปรียญไปตามริมคูกลางวัดด้านทิศใต้ นั้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งร้านขายสินค้าเช่นเดียวกับภายในเขตวัด ที่มีการตั้งร้านตามข้างโรงอุโบสถไปต่อกับด้านหลังพลับพลาการเปรียญ ดังปรากฏรายงานข่าวว่า^๖

ในการไหว้พระและการขึ้นกุฎีวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามซึ่งเป็นโอกาสโดยพระบรมราชดำริโปรดเกล้าฯ แต่วันที่ ๔ เดือนนี้ ถึงวันที่ ๗ นั้น เชื่อว่าในการที่แล้วมาทุกๆ คราวไม่เหมือนการครั้งนี้ ส่วนร้านเพื่อจะให้ซื้อขายตามสรรพสิ่งของที่สุดจนต้องการเครื่องเพชรหรือทองนั้นจำนวนร้าน ๔๐๐ เศษ ถ้าจะกล่าวกระบวนแห่พระแล้วเป็นกระบวนต่างๆ มีรถม้าจักรยานเป็นต้นและประณีตอย่างยิ่งในกระบวนเครื่องโต๊ะบูชา แม้ว่าใครดีก็จะโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัล การการเล่นซึ่งจะให้คลึกครื้น มีหุ่นกบอก โจน่น่าจอแต่เป็นโจนอย่างใหม่ ลีเก กับมีหนังฝรั่ง ๒ ชนิดๆ หนึ่งเป็นรูปสี่ชนิดหนึ่งเป็นรูปกระดูกกระดูกได้ ทั้งจะมีโรงจี่รถจี่ม้ารถวิ่ง แดมเขาวงด้วย งานครั้งนี้เป็นที่สนุกนี้เพลิดเพลิน อนึ่งเครื่องดู

^๕ “การฉลองพระพุทธรูปสี่หน้าน้อย แลฉลองเสนาสน แลแห่พระสงฆ์สามเณร ไปอยู่วัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๑๗, ๔๐ (๒๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๘): ๕๔๕-๕๕๔.

^๖ สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๐, “ถ้าไม่ไปดูคงจะเสียใจ,” บางกอกไทมส์ (๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕).

ได้หัวหน้าเวลากลางวันจะมีดอกไม้แปลกๆ ลอยอยู่บนเวหาสกลางคืนจะมีดอกไม้ญี่ปุ่นและดอกไม้ไทยซึ่งประกวดประชันกันทำหลายแห่งและโคมลอยด้วย การเล่นเกมหรือการดูน้ำยินดีมากเพราะพวกเรามักจะมีลูกหนูยิงเป้าทั้งสามวัน ในวันที่ ๖-๗-๘

ความยิ่งใหญ่นี้ไม่ได้อยู่ที่การจัดงานออกร้านเพียงอย่างเดียว แต่หมายรวมถึงกิจกรรมทั้งหมด นับตั้งแต่การรื้อพระที่นั่งทรงผนวชในพระบรมมหาราชวังมาปลูกใหม่เป็นกุฏิเจ้าอาวาส วัดเบญจมบพิตร ตลอดจนการสร้างกุฏิเพื่อให้พระภิกษุสามเณรมาจำพรรษา กระบวนแห่พระพุทธรูปสำริดนี่ยกจากพระบรมมหาราชวังมายังวัดเบญจมบพิตร กระบวนแห่พระสงฆ์จากวัดมหาธาตุมายังวัดเบญจมบพิตรในขบวนรถม้า ๓๓ คัน ที่ทรงขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้รับทานทองให้ช่วยกันตกแต่งประดับประดาอย่างงดงาม ตามด้วยขบวนจักรยานของบรรดาข้าราชการและราษฎรที่ตกแต่งอย่างงดงามด้วยเช่นกัน การจุดพลุและดอกไม้เพลิง ขบวนแห่และแข่งขันจุดลูกหนูของชาวมอญ และการจัดงานออกร้านถึง ๔๐๐ ร้านจึงเป็นการรื่นเริงยิ่งใหญ่ ดังที่ผู้สื่อข่าวได้รายงาน^๑ ว่าเป็น “การรื่นเริงของมหาชนชาวร้านที่พร้อมใจกันทั้งผู้มีบรรดาศักดิ์ แลราษฎรไทยจีน” ร้านค้าในเขตวัดกับนอกเขตวัดนั้นแตกต่างกันเพราะ “...การออกร้านขายของในบริเวณชั้นในนั้น ก็ล้วนแต่ตกแต่งประกวดประชันกับมีสรรพสิ่งเครื่องใช้ แลเครื่องเล่นต่างๆ นาๆ หลายสิบร้านๆ เหล่านี้ล้วนแต่ภรรยาข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนทั้งสิ้นที่ได้พากันไปตั้งร้าน แลร้านรอบชั้นนอกซึ่งเป็นร้านเครื่องละเล่นการพนันต่างๆ นาๆ ก็มีไทยจีนปนพื้น มีการเล่นต่างๆ ล้วนแต่แก้อัฐก็ใช้อัฐทั้งสิ้น มิได้คิดขัดเช่นงานอื่นๆ เลย...”

กระทรวงวังเป็นผู้จัดงานออกร้านนี้แล้วจัดเก็บผลประโยชน์จากการให้เช่าพื้นที่จัดร้านและส่วนแบ่งจากการขาย โดยมีอัตราค่าเช่าไม่เท่ากัน กล่าวคือ ร้านค้าภายในวัดที่เจ้าหน้าที่ปลูกโรงเตรียมไว้ให้ นั้น เก็บค่าเช่าร้านตลอดทั้ง ๔ วัน* ร้านละ ๑๒ บาท ได้เงินบำรุงพระอารามประมาณ ๔,๐๐๐ บาท ส่วนร้านเล็กน้อยของราษฎรนั้น เก็บเฉพาะค่าที่ วันละ ๑ บาทบ้าง ๑๖ อัฐ (๑ สลึง) บ้าง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเจ้าหน้าที่ได้จัดโคมไฟให้บริการที่ร้านค้าภายในวัดทุกร้าน โดยไม่ได้แจ้งให้ทราบว่าจะต้องเสียค่าไฟฟ้าเพิ่มเติมอีกร้านละ ๑๐ บาท จึงทำให้มีผู้ร้องเรียน ไปยังหนังสือพิมพ์^๒

^๑ สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๐, “น้ำพิสงเหลือเกิน,” บางกอกไทมส์ (๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕).

* คือ ตั้งแต่วันที่ ๔ ธันวาคม ที่ถือว่าเป็นวันออกร้านเต็มบริบูรณ์ จนถึงวันที่ ๗ ธันวาคม

^๒ สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๐, “เก็บค่าเช่าที่ร้านวัดเบญจมบพิตรฯ,” บางกอกไทมส์ (๑๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕).

งานวัดเบญจมบพิตรเป็นมหรสพที่มีลักษณะคล้าย “เอกซฮิบิเซน” ในต่างประเทศ เพราะมีการประกวดสิ่งของ การออกร้านตั้งแสดงและขายสินค้า การแสดงมหรสพและการละเล่น การประดับประดาพระอารามอย่างงดงามด้วยโคมไฟฟ้าอันเป็นของแปลกใหม่ในทำนองเดียวกับอาคารที่ประดับหลอดไฟฟ้า (Electrical Building) ใน “เอกซฮิบิเซน” ที่ต่างประเทศ จะต่างกันก็ตรงที่งานวัดไม่เรียกเก็บเงินค่าผ่านเข้าประตู เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ให้ราษฎรมีโอกาสได้เข้าไปนมัสการพระพุทธรูปที่อยู่ในพระอารามแห่งนี้ตามกำลังศรัทธา^{*} ได้เดินเที่ยวชมร้านขายสินค้าต่างๆ ทั้งสินค้านำเข้าจากต่างประเทศและสินค้าจากหัวเมืองต่างๆ ของสยาม แสดงให้เห็นทั้งทรัพยากรที่มีอยู่ในบ้านเมืองและความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองที่ทันสมัยไม่แพ้ต่างประเทศ ดังนั้น ผู้ไปเที่ยวชมงานจึงได้รับความพึงพอใจจากการเที่ยวงานแตกต่างกันไปตามความพอใจและกำลังทรัพย์ของตน ราษฎรที่อยากจะเข้ามานมัสการพระและเฝ้าชมพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินกับพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงเป็นเจ้าของร้านค้าภายในวัดก็ยอมเดินเข้าไปในงานได้เช่นเดียวกับบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ชาวต่างประเทศที่ใช้จ่ายเงินหาความสำราญและความเพลิดเพลินในงานวัดนี้ได้เต็มที่

การฉลองสมโภชนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อหาเงินทุนบำรุงเสนาสนะภายในพระอารามที่กำลังก่อสร้าง จึงเปิดโอกาสให้คนทั่วไป ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง พ่อค้า ชาวต่างประเทศและราษฎรได้มีส่วนก่อสร้างวัดเบญจมบพิตรโดยการใช้จ่ายเงินในงานฉลองสมโภชนี้ ดังนั้น แม้จะไม่เก็บเงินค่าผ่านประตู แต่ผู้ที่ต้องการชมมหรสพในยามค่ำคืน เช่น โขน ลิเก เพลงทรงเครื่อง หุ่นกระบอก ก็ต้องช่วยออกเงินค่าดูคนละสลึงเพื่อบำรุงวัด ซึ่ง “มหาชนทั้งหลายก็มีได้ยื่นยอดต่อส่วนเงินสลึงเลย พวกพร้อมใจยินดีทุกคนที่ได้ออกเงินเข้าดูโขนเป่นอันมากจนไม่มีที่จะให้หนึ่ง”^{๑๐} นอกจากนี้ ยังมีเขาวง (Maze) ให้เข้าไปนมัสการพระพุทธรูปที่อยู่ในกลางเขา ผู้ใดต้องการเข้าไปนมัสการพระพุทธรูปต้องทำบุญคนละ ๔ อัฐ ถ้าเข้าไปแล้วหาทางออกไม่ได้ จะขอออกทางเดิม ต้องทำบุญเพิ่มคนละ ๑ บาท เมื่อเข้าไปถึงตรงกลางได้แล้ว ยังมีทางขึ้นไปที่กระโจมข้างบนที่สมมุติว่าเป็นยอดเขาอีก แต่หากต้องการขึ้นไปบนยอดเขาต้องทำบุญเพิ่มขึ้นอีกคนละ ๑๒ อัฐ การขอเงิน

^{*} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๐, “งานวัดเบญจมบพิตร,” บางกอกไทมส์ (๒๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๐).

^{*} ปีแรกๆ ไม่ได้เรียกเก็บเงินค่าผ่านประตูเข้างานวัด มีชาวต่างประเทศเขียนความเห็นลงในหนังสือพิมพ์ว่าผู้จัดงานไม่รู้จักทำธุรกิจ จึงเสียรายได้ที่พึงได้ไปอย่างน่าเสียดายเพราะในต่างประเทศได้เก็บเงินค่าผ่านประตูที่ทำให้มีรายได้แน่นอน แต่วัดในสยามเป็นสถานที่จัดงานบุญที่เชิญชวนให้ทุกคนมีโอกาสเข้าร่วม การเก็บเงินค่าผ่านประตูจึงเป็นของแปลกใหม่ อย่างไรก็ตาม เมื่องานวัดเบญจมบพิตรเป็นที่นิยมแล้ว จึงได้เรียกเก็บค่าผ่านประตูเข้างานคนละ ๑ อัฐ โดยไม่รวมค่าเข้าชมสิ่งของและมหรสพอื่นๆ ที่เจ้าของร้านเก็บเป็นรายได้บำรุงวัด

^{๑๐} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๐, “นำพิศวงเหลือเกิน,”

อุคหนุนเป็นหลายระยะเช่นนี้เปิดโอกาสให้ผู้มาเที่ยวชมงาน ได้มีโอกาสเข้าเขาวงกตได้ตามกำลังทรัพย์และกำลังศรัทธา ถ้ามีเงินน้อยทำบุญเพียง ๔ อัฐ ก็เข้าไปในเขาวงกตได้แล้ว แต่จะต้องหาทางเข้าไปตรงกลางให้ได้ มิเช่นนั้นต้องถูกปรับ ถ้ามีเงินมากกว่านั้นก็หาความเพลิดเพลินได้จากการขึ้นหอสูงไปชมทิวทัศน์โดยรอบ โดยเสียเงินเพิ่มอีก ๒ สลึง ดังนั้น การเข้าเขาวงกตนี้จึงได้รับความนิยมมากและผู้คนพากันเข้าไปนมัสการพระพุทธรูปทั้งกลางคืนกลางวัน^{๑๑}

แม้ว่าใครๆ ก็สามารถมาเที่ยวงานวัดนี้ได้ แต่บรรดาผู้มีทรัพย์จะสนุกสนานยิ่งกว่าคนกลุ่มอื่น เพราะมีพื้นที่จำนวนมากที่เข้าถึงได้เมื่อมีเงินจ่ายใช้สอยเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นการแสดงต่างๆ การขายอาหารไทยและต่างประเทศชั้นเลิศ ดังนั้น สิ่งที่ตั้งแสดงในงานวัดจึงมิให้ราษฎรทั่วไปเที่ยวดูชมและอาจเกิดความปรารถนาจะบริโภคสินค้าเช่นนั้นบ้าง แต่เป็นสิ่งที่ผู้มีทรัพย์สามารถบริโภคได้ในขณะนั้น ผู้มีทรัพย์จึงแสวงหาความสนุกสนานได้อย่างเต็มที่ และหากเงินที่นำมาใช้สอยนั้นมีไม่เพียงพอ ก็ยังคงหาความสำราญอยู่ต่อไปได้เพราะ “...แม้ว่าผู้ใดไม่มีเงินไปในบริเวณนั้นก็มิมีธนาคารสำหรับจ่ายเงินให้ผู้ต้องการตามมากแลน้อย แต่ต้องมีผู้รับรองแลกยอมทำหนังสือให้ต้องเสียค่าป่วยการช่าง [ช่าง] ละ ๔ บาท แต่เช่นนั้นก็มีผู้ได้กู้เงินในธนาคารใช้หลายคนเพื่อจะได้อุคหนุนเสียดอกเบี้ยก็อยู่กลในประโยชน์วัดต่อไป...”^{๑๒} “ธนาคาร” นั้น คือ ร้านหลวงของกรมพระคลังข้างที่ ซึ่งพระเจ้านั่งยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทรงดูแลรับเงินบริจาคและให้ยืมเงิน ดังนั้นงานวัดจึงเป็นวิธีที่พระเจ้าอยู่หัวทรงใช้เพื่อจัดหาทุนสร้างพระอารามหลวงแห่งใหม่ ทำนองเดียวกับการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในต่างประเทศ

เมื่อวัดเบญจมบพิตรเป็นพระอารามหลวง “งานวัดของหลวง” จึงมีลักษณะพิเศษกว่างานวัดทั่วไป เพราะมีการดูแลรักษาความปลอดภัยที่ดีกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเขตวัด ผู้ที่มาเที่ยวชมงานวัดไม่ได้มีเฉพาะพระมหากษัตริย์กับพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางเท่านั้น แต่เป็นงานสังคัมที่ชนทุกชั้นทุกชาติมีโอกาสเข้ามาเดินเที่ยวงานได้อย่างเสรี ดังรายงาน^{๑๓}ว่าพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรสถานที่ต่างๆ ในวัดเบญจมบพิตรโดยปะปนอยู่ในหมู่มหาชน “...พระองค์ท่านเสด็จผ่านไปในหมู่ราษฎรๆ ก็ไม่รู้ว่าใครต่อใคร...” จนกระทั่งทหารผู้นำทางเสด็จได้ผลักราษฎรให้หลีกทางจนบางคนล้มเซ จึงทรงมีพระราชดำรัสว่า “อย่าทำเขาเลย ช่างเทิด ไล่พอให้ฉันทึกได้ก็แล้วกัน” ทำให้ราษฎร “...พากันมีความยินดีในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงปราศจาก

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน. [๑ บาท มี ๖๔ อัฐ ผู้ที่ต้องการเข้าเขาวงกตไปไหว้พระที่กลางเขา เสียค่าเข้า ๔ อัฐ แต่ถ้าต้องการขึ้นไปจนถึงยอดเขา ต้องเสียเงินเพิ่มอีกคนละ ๒ สลึง].

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน

^{๑๓} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๐, “ไม่ทรงรังเกียจเลย,” บางกอกไทมส์ (๗ ธันวาคม ร.ศ.

ความรังเกียจติดต่อร่ายฎฐที่สุด หาได้ทรงถือพระองค์เช่นธรรมเนียมของกระษัตริย์แต่ก่อนๆ ไม่...” เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จเที่ยวชมงานวัดร่วมกับราษฎร โดยไม่ถือพระองค์เช่นนี้ ก็น่าจะทำให้ราษฎร มีความจงรักภักดีต่อพระองค์มากยิ่งขึ้น

เสียงเล่าลือถึงความสนุกสนานในงานฉลองที่วัดเบญจมบพิตรนี้ได้กระจายไปทั่ว จึงมี ผู้คนเดินทางมาเที่ยวงานมากมาย ทั้งในมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลที่อยู่ใกล้เคียง เช่น มณฑล ปรำจัน มณฑลนครไชยศรี มณฑลราชบุรี มณฑลกรุงเก่า ซึ่งได้พากันยกครอบครัวเอาเรือมาจอดที่ ริมหาดลองเปรมประชากรหน้าวัดนั้นเป็นอันมาก ดังรายงานข่าวว่า “...แต่ความที่พยายามที่ลำบากมา นั้นก็ไม่ประหลาดนักเพราะความรื่นเริงสนุกนี้เหลือล้นยิ่งกว่าความกันดานเสียแล้ว”^{๑๔} ความ สนุกสนานนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะชาวสยามเท่านั้น แม้แต่ชาวต่างประเทศในพระนครก็มีความเห็น เช่นเดียวกัน^{๑๕}

การจัดงานออกร้านในงานไหว้พระประจำปีนี้ได้กลายเป็นงานนักขัตฤกษ์นมัสการ พระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรง ออกแบบพระอุโบสถให้เป็นอาคารทรงจัตุรมุขสร้างด้วยหินอ่อนอย่างงดงาม พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวินิจฉัยว่าพระพุทธรูปที่งดงามเหมาะสมจะเป็นประธานในพระ อุโบสถแห่งนี้ได้ มีเพียงพระพุทธชินราช เมืองพิษณุโลกเท่านั้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างหลวงขึ้นไปจำลองหล่อพระพุทธชินราช ที่เมืองพิษณุโลก โดยเริ่มลงมือหั่นและถ่ายแบบ ตั้งแต่วันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นต้นมา แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปทรงประกอบพิธี เททองหล่อพระที่เมืองพิษณุโลกเมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ต่อมา เมื่อการจำลองหล่อพระ พุทธชินราชได้แล้วเสร็จ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธชินราชจำลองลงมา ทำการตกแต่งที่กรุงเทพฯ เพื่อให้ทันกำหนดการจัดงานไหว้พระประจำปีกลางเดือนอ้าย^{๑๖}

ขบวนแห่อัญเชิญพระพุทธชินราชจำลองมาถึงโรงหล่อ กรมทหารเรือ เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายนนั้น บรรดาช่างได้ผลัดเปลี่ยนเวรกันตกแต่งองค์พระทั้งกลางวันกลางคืนตลอด ๒๔ ชั่วโมง จนลงรักปิดทองได้เสร็จบริบูรณ์ในเวลา ๑ เดือน ๖ วัน พระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปทรงปิดทอง ทรงเบิกพระเนตรและทรงปิดอุณาโลมประดับเพชรในวันที่ ๑๐ ธันวาคม แล้วเตรียมการอัญเชิญ พระพุทธชินราชไปยังวัดเบญจมบพิตร โดยมีการสมโภชพระที่โรงหล่อครั้งหนึ่งก่อนในวันที่ ๑๒

^{๑๔} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๐, “ข่าวเบ็ดเตล็ด,” บางกอกไทมส์ (๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕).

^{๑๕} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๐, “Dusit Park Fête,” The Bangkok Times (11 December 1900).

^{๑๖} “การปิดทองแด่พระพุทธชินราชไปวัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๑๘, ๓๘ (๒๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๐): ๓๓๘-๓๔๓.

ธันวาคม ต่อจากนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดกระบวนแห่อย่างยิ่งใหญ่ อัญเชิญพระพุทธรชินราชมาถึงวัดเบญจมบพิตรในวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มหาชนร่วมบำเพ็ญพระราชกุศลในการนี้ด้วย โดยการบริจาคเงินปิดทองพระพุทธรชินราชตามกำลังศรัทธาแล้วพระราชทานใบดัดเสียให้ผู้บริจาคเงินปิดทองนั้นให้ใช้กัลมาที่เวียนงานสมโภชพระต่อไป กำหนดการปิดทอง คือ วันที่ ๑๔-๒๐ ธันวาคม รวม ๗ วัน แต่ไม่ทรงอนุญาตให้นำแผ่นทองมาเอง เพราะจะทำให้องค์พระงามไม่เสมอกัน ทางวัดเป็นผู้จัดหาทองคำเปลวเพื่อให้ได้คุณภาพเดียวกัน เตรียมให้ราษฎรผู้มาบริจาคเงินที่วัดใน ๗ วันนั้น ตั้งแต่ ๓ โมงเช้าจนถึงย่ำค่ำ (๕.๐๐-๑๘.๐๐ น.) เงินบริจาคที่ได้หักค่าทองคำเปลวนั้นแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้บำรุงวัดเบญจมบพิตรต่อไป เมื่อเสร็จจากการปิดทองนั้นแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชพระพุทธรชินราชอีกครั้งหนึ่ง พร้อมกับการไหว้พระประจำปีช่วงกลางเดือนอ้าย ในวันที่ ๒๓-๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔^{๑๖} โดยได้ถวายหนังสือพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานพระพุทธรชินราชแก่พระภิกษุสงฆ์ที่ได้รับนิมนต์มาประกอบพิธีในการฉลองพระพุทธรชินราชครั้งนี้ด้วย

การปิดทองพระพุทธรชินราชทำให้มหาชนมีส่วนร่วมในสร้างวัดเบญจมบพิตรอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก เพราะการก่อสร้างเสนาสนะต่างๆ เท้าที่ผ่านมานั้น เป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ กับเงินบริจาคของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทเท่านั้น แต่นับจาก พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นต้นมา มหาชนได้ร่วมกันใช้จ่ายเงินเที่ยวงานนมัสการพระพุทธรชินราชประจำปีเพื่อบำรุงเสนาสนะภายในพระอาราม ส่วน “ใบดัดเสีย” ที่พระราชทานให้แก่ผู้มีศรัทธาร่วมบำเพ็ญพระราชกุศลปิดทองบูชาพระพุทธรชินราชจำลองนั้นก็เป็นสัญลักษณ์ที่ทำให้ราษฎรมีศรัทธาร่วมปิดทองเพียง ๑ บาท มีโอกาสได้อยู่ในฐานะเดียวกับชนชั้นสูงผู้บริจาคเงินเกินกว่า ๔๐ บาท เพราะต่างก็ได้รับบำเพ็ญพระราชกุศลและได้รับใบดัดเสียเพื่อมาเที่ยวงานเหมือนกัน แม้จะได้รับ “ใบ” สีต่างกัน คือ พระราชทานใบสีเหลืองแก่ผู้บริจาคเงินตั้งแต่ ๔๐ บาทขึ้นไป สีแดง ๓๐ บาทขึ้นไป สีชมพู ๒๐ บาทขึ้นไป สีเขียว ๑๐ บาทขึ้นไป สีม่วง ๕ บาทขึ้นไป และสีฟ้า ๑ บาทขึ้นไป ดังนั้น ผู้มีฐานะในสังคมจึงสามารถใช้ “ใบ” นั้น นำเสนอสถานะอันสูงส่งของตนได้ จาก “สี” ที่สอดคล้องกับจำนวนเงินที่ได้มีจิตศรัทธาร่วมบำเพ็ญพระราชกุศลด้วย นับเป็นวิเทโศบายในการ

^{๑๖} ศจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๑, “ปิดทองพระพุทธรชินราช,” บางกอกไทมส์ (๑๐ ธันวาคม

ระดมทุนจากข้าแผ่นดินทุกกลุ่มตามอัธยาของตน และทำให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจว่าได้ร่วมกันสร้างพระอารามหลวงถวายพระเจ้าอยู่หัวเหมือนกัน^{๑๔}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงวังจัดงานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราชประจำทุกปีนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นต้นมา โดยมีกำหนดจัดกลางเดือนอ้าย รวม ๕ วัน ซึ่งจะมีประกาศแจ้งกำหนดวันที่จัดงานล่วงหน้า “งานวัดของหลวง” นี้คือการประสาธน์ธรรมเนียมใหม่ที่ได้นำเอาแบบอย่างของ “เอกซฮิบิเชน” มาใช้กับการนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในช่วงนักขัตฤกษ์ได้อย่างน่าสนใจ “พระพุทธรูป” อันเป็นเจดีย์สถานที่ระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามธรรมเนียมเดิมนั้น ก็ไม่ใช่พระพุทธรูปโดยทั่วไป แต่เป็น “พระพุทธชินราช” อันเป็นพระพุทธรูปสำคัญคู่เมืองพิษณุโลก ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพิจารณาแล้วว่าเหมาะที่จะเป็นพระประธานในพระอุโบสถแห่งนี้มากที่สุด ทั้งนี้คงเป็นเพราะวัดเบญจมบพิตรคฤหบดีธรรมามตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระนคร

งานวัดเบญจมบพิตรไม่มีความผูกพันโดยตรงกับพระพุทธเจ้าเหมือนกับงานวัดอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็ “งานไหว้พระบาท” อันเป็นสัญลักษณ์ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา “งานไหว้พระปฐมเจดีย์” ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นความเป็นศูนย์กลางเก่าแก่ในการเผยแผ่พุทธศาสนาในสยาม “งานพระแท่น” ที่อำเภอพระแท่นดงรัง เมืองกาญจนบุรีที่เกี่ยวข้องกับถึงสถานที่เสด็จปรินิพพานของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือแม้แต่ “งานภูเขาทอง” ที่เกิดขึ้นหลังจากที่รัฐบาลอังกฤษได้มอบขอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดค้นพบในประเทศอินเดียมาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานไว้ในบรมบรรพต ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้าโดยตรง จึงได้มีการนักขัตฤกษ์กลางเดือน ๑๒ ขึ้น เพื่อระลึกถึงการบูชาเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อันเป็นที่ประดิษฐานพระเขี้ยวแก้วซึ่ง โทณพราหมณ์แอบซ่อนไว้ในมวยผมเมื่อคราวที่ดวงพระธาตุ ทำให้พระอินทร์เอบนำมาประดิษฐานบนดาวดึงส์อีกต่อหนึ่ง

งานวัดเบญจมบพิตรเป็นงานนักขัตฤกษ์ที่ผูกพันกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้น การระดมทุนบำรุงวัดจึงมิใช่การสืบพระศาสนาที่เชื่อมโยงถึงพระพุทธเจ้าโดยตรง แต่เป็นการร่วมบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในโอกาสบำเพ็ญพระราชกุศลประจำปีและการสมโภชพระอารามเนื่องในการบำเพ็ญพระราชกุศลนั้น ดังที่พบว่ามพิธกรรมทางศาสนาตอนกลางวันและงานรื่นเริงตั้งแต่ตอนเย็นไปจนถึงใกล้รุ่ง พิธีกรรมทางศาสนาในตอนกลางวัน มี ๓ ส่วน คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนำคณะสงฆ์ทั้งหลาย ทั้งฝ่ายคณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง คณะ

^{๑๔} “การปิดทองแลสมโภชพระพุทธชินราช แลการจำลองหล่อพระพุทธชินราชสำหรับประดิษฐานที่วัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๑๘, ๓๑ (๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐): ๕๘๑-๕๘๕.

ธรรมเนียมปฏิบัติที่ดำเนินตามคำร้องขอของบรรดาคณะสงฆ์นับตั้งแต่ปีแรกที่ได้อัญเชิญพระพุทธรชินราชมาเป็นพระประธานในพระอารามแห่งนี้^{๑๙}) การถวายผ้าจำนำพรรษาอย่างหนึ่ง และการแสดงพระธรรมเทศนาวันละ ๑ กัณฑ์ รวม ๓ วัน นั้นอีกอย่างหนึ่ง จึงเรียกได้ว่าเป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลประจำปี^{๒๐}

ส่วนการสมโภชพระอาราม คือ งานรื่นเริงที่เห็นได้ชัดตั้งแต่ช่วงเย็น มีทั้งพิธีกรรมและความบันเทิง พิธีกรรม คือ การนมัสการพระพุทธรูปและการตั้งเครื่องโต๊ะบูชาเพื่อการประกวด ส่วนความบันเทิง ได้แก่ การชมร้านค้าที่ได้จัดตั้งแสดงสินค้าต่างๆ การชมมหรสพนาทานชนิด ซี่อสินค้าอุปโภคบริโภค และการเล่นเครื่องเล่นต่างๆ ร้านค้าเพื่อความบันเทิงก็มีทั้งร้านค้าชั้นสูงและร้านค้าสามัญทั่วไป ร้านค้าชั้นสูงส่วนใหญ่เป็นของพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายในและฝ่ายหน้า ขุนนางและชาวต่างประเทศ ตั้งอยู่ข้างวัดด้านทิศเหนือ ๒ แถว ด้านหลังพระอุโบสถ ๒ แถว และด้านหลังพระระเบียง ส่วนร้านค้าทั่วไปนั้นเป็นของราษฎรอยู่ที่ลานหลังวัดไปจนถึงระหว่างคลองลำมาศกับถนนเบ็ญมาศนอก*

การไหว้พระประจำปีและการออกร้านในงานวัดเบญจมบพิตร ช่วงกลางเดือนอ้ายหรือประมาณ ๑ เดือนหลังจากเทศกาลลอยกระทงและงานภูเขาทองนี้เป็นงานนักขัตฤกษ์ใหม่ที่สร้างขึ้นสืบเนื่องกับพระราชฐานแห่งใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสอดคล้องกับการสถาปนาพระอารามหลวงแห่งใหม่ การฉลองสมโภชพระพุทธรชินราชเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ และการสมโภชพระพุทธรชินราชน้อยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ดังนั้น เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้จำลองหล่อพระพุทธรชินราช เพื่อเป็นพระประธาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ จึงพยายามจัดการให้สำเร็จภายในกำหนดเวลาเดิมที่เคยสมโภชพระในสองปีแรก งานนักขัตฤกษ์กลางเดือนอ้ายจึงกลายเป็นงานประจำปีของวัดเบญจมบพิตร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สร้างขึ้นบนพื้นฐานค่านิยมและความเชื่อของคนไทยเรื่องการทำบุญ มีการนมัสการพระพุทธรชินราชเป็นแรงจูงใจในเบื้องต้น และผลบุญจากการสร้างวัดเป็นแรงจูงใจลำดับต่อมา ที่สำคัญ ผลบุญที่ได้นี้เป็นผลบุญที่ได้โดยเสด็จพระราชกุศลอันแสดงให้เห็นความภักดีที่ราษฎรมีต่อพระเจ้าแผ่นดินด้วย

^{๑๙} “การฉลองพระพุทธรชินราชและการไหว้พระประจำปี วัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๑๘, ๔๐ (๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๐): ๗๒๕-๗๒๓.

^{๒๐} “การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธรชินราชประจำปี วัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๒๑, ๔๐ (๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑): ๗๒๑-๗๒๔.

* คือ ลานด้านหลังพระระเบียง ข้ามถนนลิขิตและคลองลำมาศ ไปจนถึงถนนราชดำเนินนอก

งานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราชประจำปีเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญของพระนคร ซึ่งมีคนทุกชนชั้นเข้าร่วมด้วยเป็นจำนวนมาก โดยมีโครงสร้างหลักอยู่ที่การนมัสการพระ การประกวดสิ่งของ การออกร้านขายสินค้า กับการแสดงมหรสพและการละเล่น โครงสร้างนี้เป็นการประสานแบบแผนงานวัดตามธรรมเนียมไทย คือ การไหว้พระและงานรื่นเริงเข้ากับแบบอย่าง “เอกซฮิบิเชน” ในต่างประเทศ ที่มีการตั้งแสดงสิ่งของ การประกวดสิ่งของและการออกร้านขายสินค้า ดังนั้น อิทธิพลของ “เอกซฮิบิเชน” ในต่างประเทศที่เห็นชัดในมหรสพของสยามในรัชสมัยนี้ คือ งานวัดเบญจมบพิตรที่มีเป้าหมายในการระดมทุนเพื่อร่วมสร้างวัด โดยใช้รูปแบบงานเทศกาลไหว้พระประจำปีเป็นเครื่องมือดึงดูดผู้คนมาเที่ยวงาน

งานนักขัตฤกษ์ที่วัดเบญจมบพิตรเป็นงานรื่นเริงที่มี “พระ” เป็นสิ่งดึงดูดใจผู้คนให้เข้ามาเที่ยวงานแบบไทยๆ ในเบื้องต้น “พระ” นั้น คือ พระพุทธนเรศ ต่อมา เมื่อมีการจำลองหล่อพระพุทธชินราชมาเป็นพระประธานในพระอุโบสถ พระพุทธชินราชจึงกลายเป็นศูนย์กลางสำคัญของงาน แต่ว่าการจัดงานมหรสพเพื่อไหว้พระพุทธชินราชเพียงองค์เดียวเป็นประจำทุกปีนั้นไม่อาจดึงดูดความสนใจของผู้คนได้ทุกครั้ง จึงต้องมี “พระ” อองค์อื่นๆ ที่น่าสนใจพอจะทำให้ราษฎรตัดสินใจเดินทางเข้ามาเที่ยวงานด้วย ดังนั้น ผู้จัดงานจึงพยายามจัดหา “พระ” จากสถานที่ต่างๆ ทั้งในสยามและต่างประเทศมาตั้งแสดงให้ราษฎรสักการะในช่วงงานนักขัตฤกษ์นี้ด้วย

“พระ” ที่ราษฎรได้นมัสการในช่วงงานนักขัตฤกษ์จึงไม่ได้มีเฉพาะพระพุทธชินราชในพระอุโบสถ หรือพระพุทธรูปงดงามหายาก ที่แสดงให้ชมในปะรำหลังพระอุโบสถ ซึ่งกำหนดว่าจะ เป็นพระระเบียงเท่านั้น แต่รวมถึงไปรอยพระพุทธรบาทและพระพุทธรูปในที่ต่างๆ เช่น ที่พลับพลาเล็กที่ตั้งอยู่ระหว่างด้านหลังพระอุโบสถกับด้านหน้าพระระเบียง พลับพลาการเปรียญชั่วคราวริมคลองกลางวัดข้างพระอุโบสถด้านทิศใต้ พระพุทธรูปเหล่านี้มีทั้งที่พบในสยาม เช่น เศียรพระแสนเส้าจากเมืองเชียงแสน^{๒๐} และที่มาจากต่างประเทศ เช่น พระพุทธรูปศิลาจากตำบลมาลาکان เมืองอินเดีย พระโพธิสัตว์กวนอิม ตลอดจนพระพุทธรูปในเครื่องเล่นภายในงาน คือ เขาวงกต ที่ด้านหลังพระอุโบสถ (ด้านทิศตะวันตกของพระอาราม) ซึ่งตกแต่งรายละเอียดต่างกันไปในแต่ละปี เช่น พ.ศ. ๒๔๔๔ มีพระพุทธรูปและหอสุนัขที่มีกระโจมด้านบนสมมติเป็นยอดเขา^{๒๑} เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ มีพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ และพระบาทพระฉาย^{๒๒} ปี พ.ศ. ๒๔๔๖ กลางเขามีสุนัขช้างใหญ่

^{๒๐} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๒, “The Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (15 December 1902).

^{๒๑} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๐, “นำพิศวงเหลือเกิน.”

^{๒๒} “การไหว้พระพุทธชินราชประจำปี แลทรงถวายผ้าจ่านำพรษา วัดเบญจมบพิตร.”

ภายในห้องช่างมีเครื่องดนตรี บนหลังช่างมีโรงตั้งพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ไว้สักการบูชา^{๒๔} ส่วนในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ เขาเวงกคทำเป็นรูปเรือสำเภา ภายในห้องสำเภามีร้านขายสิ่งของ บนสำเภามีที่บูชาอย่างจีนและมีที่ทอดคั่วเสียบย่างอย่างจีน^{๒๕} เป็นต้น

ส่วนการประกวดสิ่งของอันเป็นกิจกรรมหลักที่ทำให้พิจารณาว่างานวัดเบญจมบพิตร ได้นำแบบอย่าง “เอกซิบิเชน” ของตะวันตกเข้ามาใช้จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของ “งานวัด” นั้น ในเบื้องต้นคือการประกวดเครื่องโต๊ะ ที่ชนชั้นนำสยามคุ้นเคยมาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังปรากฏหลักฐานการตั้งแสดงเครื่องถ้วยของจีนใน “งานปีสวนดุสิต”^{๒๖} งานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ก็มี “An Exhibition”^{๒๗} คือ การประกวดเครื่องโต๊ะแบบจีนอีก การประกวดเครื่องโต๊ะ บูชานี้ได้มีขึ้นเป็นประจำทุกปีถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ ต่อมาภายหลังจึงเปลี่ยนไปเป็นการประกวดสิ่งอื่นๆ เพื่อสร้างความแปลกใหม่ให้กับมหรหรรรมและสะท้อนให้เห็นความนิยมของยุคสมัย การประกวดที่มี ผู้กล่าวขานถึงมากที่สุด คือ การประกวดภาพถ่าย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘^{๒๘} ที่ราษฎรมีโอกาสได้เห็น ภาพถ่ายจำนวนมาก ทั้งที่เป็นฝีพระหัตถ์พระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ ฝีมือของข้าราชการ และชาวต่างประเทศ เป็นต้น

นอกจากการประกวดสิ่งของแล้ว ในงานวัดเบญจมบพิตรยังมีการตั้งสิ่งของให้ชม โดย ไม่มีการประกวดแข่งขันด้วย การตั้งแสดงสิ่งของนี้เป็นการออกร้านของบุคคลต่างๆ บางร้านตั้ง แสดงให้ชมเพื่อโฆษณาสินค้า เช่น เครื่องเงินที่ใช้ในโต๊ะอาหารแบบฝรั่ง บางพื้นที่ตั้งแสดงเพื่อให้ความรู้และเพื่อขายสินค้า เช่น หอศิลป์ที่จัดแสดงงานศิลปะของสยาม ได้แก่ ภาพเขียนฝีมือช่างไทย การทำดอกไม้ประดิษฐ์ของนักเรียนสตรี และการสาธิตวิธีการตีเหล็กของบรรดาสตรีจากบ้าน อรัญญิก เมืองกรุงเก่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗^{๒๙} การจัดงานแสดงงานศิลปะที่ได้ทรงจัดซื้อมาจากยุโรป ในคราวเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ที่หอช่าง (Salon) เช่น พระบรมสาทิสลักษณ์

^{๒๔} “การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราชประจำปีที่วัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๒๐, ๓๗ (๑๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒): ๖๔๘.

^{๒๕} “การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราชประจำปีที่วัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๒๑, ๔๐ (๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓): ๗๒๑.

^{๒๖} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๐๐, “Dusit Park,” *The Bangkok Times* (2 March 1900).

^{๒๗} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๐๐, “An Exhibition,” *The Bangkok Times* (19 March 1900).

^{๒๘} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๕, “To Amateur Photographers,” (24 November 1905), “Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (11, 12, 13 December 1905).

^{๒๙} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๕, “The Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (21 December 1904).

ฝีมือ ม.คูริง ที่ทรงประทับเป็นแบบให้วาดที่เมืองซันเรโม ประเทศอิตาลี พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ตลอดจนรูปถ่ายสถานที่ต่างๆ ที่ได้เสด็จประพาสในสยาม นอกจากนี้ ยังมีภาพเขียนสีน้ำและสีน้ำมันต่างๆ กับทั้งรูปbronzeและรูปศิลาที่ประณีตงดงาม^{๑๑} ให้ชม โดยมีบัญชีแสดงรายการสิ่งของ^{๑๒} เป็นคู่มือเข้าชม เช่นเดียวกับที่เคยเสด็จไปทอดพระเนตรการประกวดภาพเขียนที่นครเวนิส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ด้วยเป็นต้น หนังสือพิมพ์ไม่ได้รายงานให้ทราบว่า การเข้าไปชมสิ่งของที่จัดแสดงในหอชางนี้ต้องเสียค่าเข้าชมเป็นพิเศษหรือไม่ เพราะการเข้าชมสิ่งของจัดแสดงในบางพื้นที่ต้องชำระเงินค่าเข้าชมต่างหาก

การเข้าชม “ดุสิตจิตรศาลา” อันเป็นการแสดงภาพวาดในงานวัดเบญจมบพิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ในลักษณะเดียวกับ “หอชาง” ได้มีการเรียกเก็บค่าเข้าชมเพิ่มขึ้นจากค่าผ่านประตูเข้ามาในงานวัด จึงมีประกาศให้ทราบอัตราค่าผ่านประตูล่วงหน้า ว่าตั้งแต่วันที่ ๗-๕ มกราคม อันเป็นการเปิดงานในช่วงแรก คิดค่าเข้าในเวลากลางคืน ๑ บาท เวลากลางวัน ๑๐ สตางค์ ส่วนช่วงหลัง คือ วันที่ ๑๐-๑๒ มกราคมนั้น ลดราคาค่าเข้าเวลากลางคืนลงครึ่งหนึ่งเหลือ ๕๐ สตางค์ ส่วนเวลากลางวันเก็บ ๑๐ สตางค์เท่าเดิม นอกจากนี้ ยังมีตั๋วประจำที่เข้าดูได้ทุกวันตลอดเวลาตลอดงาน ราคา ๔ บาท ผู้สนใจสามารถซื้อตั๋วเข้าชมได้ที่ห้องกรมปลัดบัญชี กระทรวงวัง ดุสิตจิตรศาลา ห้างยอนแซมชัน ห้างเบคแมนและห้างบิกรัม^{๑๓}

ส่วนมหรสพและการละเล่นอันเป็นส่วนประกอบหนึ่งของมหรกรรมในต่างประเทศที่ปรากฏในงานวัดเบญจมบพิตร มีทั้งมหรสพแบบจารีตของไทย เช่น การแสดงลิเกพระยาพิชัยดาบหักละครเลื่อนฤทธิ์ โขน หุ่นกระบอก เพลงทรงเครื่อง กับทั้งมหรสพและการละเล่นของต่างประเทศที่เป็นอีกหนทางหนึ่งที่ทำให้ค่านิยมและวิถีชีวิตตะวันตกได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในสังคมไทย เช่น ม้าหมุนของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ เขาวงกต โรงเล่นกลของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดชและโรงเล่นกลหนังฝรั่งของพระเจ้าเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพศาสตร์สุภกิจ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔^{๑๔} ห้องกระจก ห้องภาพกลไกต่างๆ คนเผือก คนพิการครึ่งท่อน

^{๑๑} “การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๒๔, ๓๕ (๒๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๖): ๑๐๔๗. และ สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๗, “Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (18 December 1907).

^{๑๒} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๐๗, “Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (8 January 1907).

^{๑๓} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๐๗, “ประกาศบอกราคาค่าเข้าประตูดุสิตจิตรศาลา,” *บางกอกไทมส์* (๘ มกราคม ๒๔๕๕).

^{๑๔} “การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๑๘, ๔๐ (๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๐): ๗๗๗-๗๗๘.

เครื่องกระบอกเสียงที่ร้านพระยานนทบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ ซึ่งร้องเหล่าเทศน์เรื่องที่ทรงสถาปนา วัดเบญจมบพิตรและการที่ทรงหล่อพระพุทธรชินราช^{๓๔} เครื่องดนตรีฝรั่ง ละครฝรั่ง คั้งนี้เป็นต้น งานวัดจึงเป็นสถานที่แพร่ความรู้และรสนิยมของตะวันตกจากชนชั้นสูงไปสู่ชนชั้นอื่นๆ ใน สังคมไทยได้อย่างแนบเนียน

การออกร้านขายสินค้ากับร้านแสดงมหรสพและการละเล่นในงานวัดเบญจมบพิตรมี ลักษณะต่างจากที่งานวัดอื่นๆ เนื่องจากเป็น “งานวัดของหลวง” จึงมีพื้นที่จัดงานที่แยกจำเพาะ มากกว่า คือ มีการตั้งแสดงพระพุทธรูปกับการประกวดเครื่องโต๊ะบูชาภายในเขตพระอาราม และมี ร้านขายสินค้ากับร้านแสดงมหรสพและการละเล่น ทั้งที่ภายในพระอารามและด้านนอก ขณะที่ งานวัดอื่นๆ มีเพียงการตั้งพระพุทธรูปกับรอยพระพุทธรบาทจำลองเพื่อสักการบูชา พร้อมกับร้าน ขายสินค้ากับร้านแสดงมหรสพและการละเล่นของชาวบ้าน โดยทั่วไปเท่านั้น แต่ร้านค้าในงานวัด เบญจมบพิตร มี ๒ ส่วน คือ ร้านค้าตอนในเขตวัด หรือ “ร้านชั้นสูง” กับ ร้านค้าตอนนอกเขตวัด หรือ “ตำเพ็้ง”

เจ้าของร้านค้าชั้นสูง ได้แก่ พระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางและชาว ต่างประเทศ ที่ตั้งแสดงและขายสินค้าหรรษาจากต่างประเทศกับสิ่งของใช้ฝีมือชาววัง เช่น เครื่อง เพชรพลอยต่างๆ เครื่องเงินเครื่องทอง เครื่องมุก เครื่องแก้ว น้ำอบฝรั่ง เครื่องหอม ใบชา เครื่อง ฉีปนุ่น ผ้า เครื่องเก็บเสียง (โฟโนกราฟ) โคมไฟฟ้า รูปและกรอบรูป เครื่องลายคราม เขียนหมากและ ตลับต่างๆ ร้านถ่ายรูป ไอศกรีมและขนมฝรั่ง ลูกกวาด น้ำแข็ง น้ำชาและของว่าง^{๓๕}

ส่วนเจ้าของร้านค้าที่ “ตำเพ็้ง” ด้านหลังคลองลำมาศไปจนถึงถนนเบญจมาศนอกนั้น ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่ตั้งร้านขายอาหารกับการละเล่น ที่มีมากที่สุด คือ ร้านพนันต่างๆ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ที่มีการสมโภชพระพุทธรชินราชนั้น มีร้านค้าที่ขายของต่างๆ และเครื่องอาหาร (๒๕ ร้าน) ร้านน้ำเต้าหูนุ่น (๑๕ ร้าน) ร้านน้ำเต้าซัด (๒๗ ร้าน) ร้านเต้าชุกขลิก (๑๐๕ ร้าน) ร้านเต้าข้ามด่าน (๑๕ ร้าน) ร้านอีโปงซัด (๖ ร้าน) ร้านไม้หูนุ่น (๗ ร้าน) ร้านโยนห้วง (๒ ร้าน) และร้านยิงเป้า (๘ ร้าน)^{๓๖}

^{๓๔} “การไหว้พระพุทธรชินราชประจำปี แลทรงถวายผ้าจำนำพรรษา วัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๑๕, ๔๑ (๒๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑): ๗๗๗.

^{๓๕} สจข., ม. ร.๕ ศ.๖/๗๗ (๖) งานปีในวัดเบญจมบพิตรและเงินผลประโยชน์ที่ได้ในการออกร้าน. และ สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๐๗, “Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (8 January 1907).

^{๓๖} สจข., ม. ร.๕ ศ.๖/๗๗ (๖).

ผู้ที่เป็นเจ้าของร้านค้ามีฐานะเป็นผู้ตั้งแสดงสิ่งของและสินค้าในงานมหกรรม แต่ในบางเวลาเจ้าของร้านค้าบางแห่งได้เปลี่ยนบทบาท จากเจ้าของร้านค้าไปเป็นผู้ที่เยี่ยมชมสินค้าและซื้อบริการจากร้านอื่นๆ ด้วย ดังนั้น ผู้ที่เกี่ยวข้องกับงานวัดเบญจมบพิตรจึงต่างได้รับความบันเทิงตามรูปแบบที่ตนพอใจ กล่าวคือ พระเจ้าอยู่หัวและบรรดาชนชั้นสูงที่เป็นเจ้าของร้านค้าต้องการให้มีผู้เข้ามาซื้อสินค้าและบริการให้ได้มากที่สุด จึงพยายามคิดหาวิธีดึงดูดความสนใจของผู้คนให้ได้รับความสนุกสนานแตกต่างกันไปในแต่ละปี^{๓๓} ทั้งนี้เพราะลักษณะสำคัญประการหนึ่งของ “เอกซฮิบิเชน” คือ ความแปลกใหม่และลักษณะเฉพาะของร้านค้าและกิจกรรมต่างๆ ในมหกรรมนั้น ด้วยเหตุนี้เจ้าของร้านจึงมักเปลี่ยนรูปแบบร้านค้าของตนอยู่เสมอ และพึงพอใจกับบทบาท “เจ้าของร้าน” ที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละปีด้วย เช่น “ร้านหลวง” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ จัดเป็นร้านถ้ำรูปที่พระเจ้าแผ่นดินทรงรับหน้าที่เป็นช่างภาพผู้เอาใจใส่ต่อลูกค้าด้วยพระองค์เอง โดยมีพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการและชาวต่างประเทศเป็น “ลูกค้า” ทั้งยังทรงขายภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ต่างๆ อีกด้วย^{๓๔}

งานวัดเบญจมบพิตรที่มีกิจกรรมอันหลากหลาย เป็นเสมือนภาพจำลองวิถีชีวิตผู้คนในสยาม ที่มีทั้งร้านค้าชั้นสูงขายสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ สินค้าฝีมือชาววังและงานฝีมือจากทั่วราชอาณาจักร ตลอดจนร้านค้าของราษฎรที่ขายสิ่งของธรรมดาและจัดเล่นการพนัน จึงทำให้ชนชั้นสูงมีโอกาสเยี่ยมชมร้านค้าจำนวนมากของชาวบ้านที่อยู่ในงานนั้นในบรรยากาศปกติของร้านค้า บรรดาเจ้านายเล็กๆ และชาววังที่ไม่ใคร่จะมีโอกาสได้เห็นบรรยากาศร้านค้าอันกว้างจึงได้มีโอกาสเพลิดเพลินกับร้านค้าของราษฎร ส่วนราษฎรนั้น งานวัดแห่งนี้เป็นโอกาสให้ได้มาเฝ้าชมพระบารมี ได้เห็นสิ่งแปลกใหม่ที่บรรดาเจ้าของร้านค้าได้เลือกสรรมาตั้งแสดงให้ชมได้แตกต่างกันไปในแต่ละปี และมีโอกาสได้เล่นพนันที่มีการจ่ายเงินตอบแทน ซึ่งทางการไม่อนุญาตให้มีในงานวัดอื่น

นอกจากนั้น งานวัดเบญจมบพิตรทำให้เกิดความนิยมไปรับประทานอาหารเย็นนอกบ้านด้วย^{๓๕} เพราะที่งานวัดมีผู้ตั้งร้านขายอาหารชั้นเลิศหลายราย เช่น อเมริกันบาร์ ที่มีเสียงกитарและแมนโคลิน บรรเลงขับกล่อมไพเราะเหมาะจะเป็นที่นัดพบ^{๓๖} ร้านขายอาหารฝรั่งของพระเจ้า

^{๓๓} พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพฯ: เดอะริเวอร์บุ๊กส์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๓-๑๒๗.

^{๓๔} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๔, “The Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (21 December 1904).

^{๓๕} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๒, “Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (15 December 1902).

^{๓๖} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๑๐, “Dusit Park Fair, An Extra Night,” *The Bangkok Times* (31 January 1910).

น้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ อติศรราชทูตสยามประจำกรุงลอนดอนและกรุงวอชิงตันดีซี^{๑๑} ร้านอาหารของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา ที่พระเจ้าอยู่หัวประทับเสวยอยู่เสมอ^{๑๒} ร้านสุธาโภชนที่จำหน่ายอาหารชาววัง ตลอดจนราชภัฏตาคารของหลวง ที่จัด “ดินเนอร์แบบฝรั่ง” ไว้บริการโดยลงโฆษณารายการอาหารล่วงหน้า เป็นรายการอาหารชุดแบบยุโรป (Set Menu) ที่ไม่ซ้ำกันเลยตลอดทั้ง ๕ วัน โดยเริ่มจากซูปร ตามด้วยเนื้อสัตว์ ๒-๓ ชนิด ได้แก่ ปลา สัตว์ปีกกับแกะ หมูหรือโค ต่อมาเป็นสลัด ข้าวกับแกง ขนมหวาน ไอศกรีม ผลไม้และกาแฟ ดังตัวอย่างรายการอาหารของราชภัฏตาคารในวันที่ ๗ และ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๘^{๑๓} ภัฏตาคารในงานวัดเบญจมบพิตรจึงเป็นสถานที่ชุมนุมของชนชั้นสูงและชาวต่างประเทศในระหว่างที่มีงาน

ภาพที่ ๑๓ โฆษณารายการอาหารของราชภัฏตาคารในงานวัดเบญจมบพิตร

DUSIT PARK FAIR.	
ROYAL RESTAURANT.	
For the convenience of visitors to the Fair a first-class Restaurant will be opened at the Wild Tiger Club, with a European Chef de Cuisine.	
Menu.	
7th Jan. 1916.	8th Jan. 1916.
Potage Lamballe.	Potage-Creme
Paupiette de Sole	Argenteuil
Maitre d'Hotel.	Filet de Beka à la
Filet de Bœuf à l'andalouse.	Dusit
Pigeon Rotis au Sang.	Touneidos
Salade Printanière.	Pompadour
Curry de Poularde au Riz.	Cailles Roti
	Parisien
	Salade Rachel
	Curry de Pigeon au Riz
	Glace au
Glace Napolitaine.	Champagne
Fruits—Café.	Pâtisseries.
	Fruits—Café.

ร้านค้าชั้นสูงในงานวัดเบญจมบพิตรเป็นเพียง “มหรสพ” เพื่อการดูชมของราษฎรส่วนใหญ่ ในขณะที่ ชนชั้นสูงก็เห็นร้านค้าของราษฎรเป็นเพียง “มหรสพ” ด้วยเช่นกัน เพราะคน

^{๑๑} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๑, “The Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (26 December 1901).

^{๑๒} “การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร,” ราชกิจจานุเบกษา ๒๖, ๐ง (๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๘): ๒๔๖๕-๒๔๗๒.

^{๑๓} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๑๖, “New Advertisements,” *The Bangkok Times* (6 January 1916).

แต่ละกลุ่มต่างยินดี “บริโภค” สินค้าที่ต้องตามอรรถาธิบายและกำลังทรัพย์ของตนมากกว่า ส่วนบรรดาชาวต่างประเทศที่มาเที่ยวชมงานวัดเบญจมบพิตรอาจเป็นผู้บริโภคสินค้าทั้งสองกลุ่มนี้มากพอๆ กับที่ เป็นผู้ชม “มหรสพ” ทั้งสองส่วนนี้ด้วย ดังนั้น งานวัดเบญจมบพิตรจึงมีฐานะแตกต่างกันไปตามความพอใจของคนแต่ละกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับมหรสพนี้ ทำนองเดียวกับ “เอกซฮิบิเชน” ในต่างประเทศ โดยมีวัตถุประสงค์เดียวกัน คือ ทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

งานวัดเบญจมบพิตรแสดงให้เห็นว่า “เอกซฮิบิเชน” ของสยามในขณะนั้น มีหน้าที่แตกต่างจากการจัด “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” อันเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมสำคัญของบ้านเมือง ส่วน “เอกซฮิบิเชน” นั้นเป็นงานเทศกาลประจำปีของพระนคร ที่ทำให้ราษฎรมีโอกาสได้ร่วมบำเพ็ญพระราชกุศลกับกษัตริย์ แทนที่จะทำได้เพียงการอนุโมทนาพระราชกุศลที่ได้ทรงกระทำมาเหมือนในรัชกาลก่อน* บรรดาข้าแผ่นดินก็มีโอกาสเที่ยวเล่นงานวัดของหลวงเสมอหน้ากับพระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์ ทั้งยังมีโอกาสเข้าเฝ้าชมพระบารมีพระมหากษัตริย์กับพระบรมวงศานุวงศ์อย่างใกล้ชิด และเป็น “ลูกค้า” ในร้านค้าของหลวงได้อีกด้วย ดังนั้น งานวัดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มให้จัดขึ้นจึงกลายเป็นงานรื่นเริงในเวลาต่อมา

งานวัดเบญจมบพิตร ไม่ได้เป็นเพียงงานรื่นเริงประจำปีของชาวสยามเพื่อหาเงินบำรุงวัดเบญจมบพิตรเท่านั้น แต่ยังเป็นงานสังคมที่เป็น “หน้าตา” ของบ้านเมืองอีกด้วย เพราะเมื่อมีเจ้านายจากต่างประเทศเสด็จเข้ามาประพาสพระนคร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็จะทรงนำเสด็จเจ้าฝรั่งเหล่านั้นให้มาเที่ยวงานวัดเบญจมบพิตรด้วย เช่น เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ เจ้าชายวัลเดมาแห่งเดนมาร์กและเจ้าชายฮอร์ชแห่งกรีซเดินทางมาถึงกรุงเทพฯ ในตอนบ่าย ดังนั้นเมื่อเสร็จพิธีการรับเสด็จเจ้าทั้งสองแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จพระราชดำเนินไปถึงวัดเบญจมบพิตรดีกว่าปกติและทรงพาเจ้าทั้งสองไปประพาสร้านค้าต่างๆ ด้วย ทั้งนี้เพราะงานวัดของหลวงนี้ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นงานรื่นเริงที่สนุกสนานที่สุดในขณะนั้น^๔ สิ่งของที่นำมาออกร้านตั้งแสดงและตั้งขายภายในเขตพระอารามก็ล้วนแต่เป็นของชั้นดีเลิศที่ไม่แพ้ร้านค้าในต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นสินค้าต่างประเทศหรือสินค้าที่สร้างขึ้นในสยามที่แสดงให้เห็นฝีมืออันประณีตงดงาม ส่วนร้านค้าของราษฎรนั้น แม้ว่าจะพลุกพล่านกว่าในเขตพระอารามแต่ก็เป็นแบบจำลองวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เขกเมืองสามารถเที่ยวชมได้ในงานเดียวกัน

* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีประกาศแจ้งราษฎรให้อนุโมทนาบุญที่ได้ทรงทำอยู่เสมอ เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๗ ได้ทรงมีประกาศพระราชทานส่วนพระราชกุศลในการที่ทรงบริจาคเพชรใหญ่ประดับพระอุณาโลมพระพุทธรัตนปฏิมากร เป็นต้น

^๔ สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๐๔, “The Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times*

เมื่อมีกำหนดการว่าศึกโยฮัน อัลเบิร์ต ผู้สำเร็จราชการเมืองบรันสวิกกับพระชายา จะเสด็จมาถึงพระนครในวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนกำหนดการจัดงานนักขัตฤกษ์ออกไปอีก ๑ เดือน จากกลางเดือนอ้ายไปเป็นกลางเดือนยี่ เพื่อให้ประจวบเหมาะกับการเสด็จมาเยือนพระนครนั้น โดยมีการตกแต่งร้านต่างๆ งดงามเป็นพิเศษ เช่น ในเขาวงกตปลูกเป็นแท่นปูพื้น ทำเป็นรูปช้างเอราวัณ ๓ เศียรยืนอยู่บนแท่นและมีรูปพระอินทร์นั่งบนคอช้าง บนหลังช้างนั้นเทินบุษบกที่มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ให้ประชาชนนมัสการ^{๔๕} ส่วนร้านหลวงจัดแสดงเครื่องเงิน ภาพเขียนสีน้ำมันและงานศิลปะ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธินจัดแสดงเครื่องวิบูลย์โทรเลข โดยมีสถานีรับส่งสถานีหนึ่งอยู่ภายในงาน อีกสถานีหนึ่งอยู่ที่โรงพักพลตระเวนด้านนอกงาน และมีการรับส่งโทรเลขภายในงานอยู่เนื่องๆ^{๔๖} งานในปีนี้ได้รับการกล่าวขานว่าสนุกยิ่งนัก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนกำหนดปิดงานออกไปอีกหนึ่งวัน รวมทั้งสิ้น ๖ วัน และเป็นงานวัดครั้งสุดท้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ต่อมา เมื่อมีการจัดงานวัดเบญจมบพิตรอีกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่อาจเรียกว่าเป็นงานนักขัตฤกษ์กลางเดือนอ้ายได้อีก เพราะได้เปลี่ยนแปลงช่วงเวลาจัดงานออกไปเป็นช่วงหลังการเฉลิมพระชนมพรรษา ๑ มกราคม

ตัวอย่างของงานวัดเบญจมบพิตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ยกมาแสดงนี้ทำให้เห็นว่ามหรหรรวมดังกล่าว คือ การนำเสนอเรื่องราวของสยามที่ก้าวหน้าและทันสมัยเช่นเดียวกับเมืองสำคัญของนานาชาติอารยประเทศ จึงมีสินค้าและบริการอันทันสมัยมาเสนอขาย ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของวิถีชีวิตชาวพุทธในสยามและสิ่งของอันเป็นผลิตผลเฉพาะท้องถิ่นสยาม ตลอดจนความสามัคคีของคนหลายกลุ่มที่ได้ช่วยกันลงทุนลงแรงสร้างพระอารามประจำพระราชฐานแห่งใหม่ของพระเจ้าแผ่นดิน แสดงให้เห็นความจงรักภักดีที่ราษฎรมีต่อพระเจ้าแผ่นดิน และยังเป็นภาพจำลองแสดงความสัมพันธ์ของผู้คนกลุ่มต่างๆ ในบ้านเมือง ทั้งพระเจ้าแผ่นดิน พระราชวงศ์ พระสงฆ์ ขุนนาง พ่อค้า ราษฎรและชาวต่างชาติ ทั้งที่อยู่ในพระนครและมณฑลใกล้เคียง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานวัดเบญจมบพิตรต่อไป เพราะการสร้างเสนาสนะภายในพระอารามยัง

^{๔๕} “การนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช,” ราชกิจจานุเบกษา ๒๖, ๐ง (๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๘): ๒๔๖๕-๒๔๗๒.

^{๔๖} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓ -๑๕๑๐, “Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (26 January 1910).

ไม่เสร็จสิ้นดี ประกอบกับมหกรรมนี้เป็นงานรื่นเริงประจำปีที่สำคัญไปแล้ว แต่ได้งดจัดงานในระหว่างที่ยังไม่มีการจัดงานเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเวลา ๓ ปีติดต่อกัน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๕๕ การถวายพระเพลิงพระบรมศพมีขึ้นในวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕^๑ ดังนั้น งานวัดเบญจมบพิตรครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ โดยเปลี่ยนกำหนดจัดงานจากกลางเดือนอ้าย เป็นช่วงหลังวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑ มกราคม เมื่อเกิดมหาสงครามในยุโรปในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ จึงได้งดการจัดงานอีก เนื่องจากชนชั้นนำและชาวต่างประเทศให้ความสนใจกับสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นยุโรปมากกว่าที่จะคำนึงถึงความรื่นเริงสนุกสนาน ความสำคัญของสถานการณ์รบในยุโรป ได้ปรากฏในงานวัดเบญจมบพิตรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ และ พ.ศ. ๒๔๕๙ ด้วย ต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศสงครามกับเยอรมนีเมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ก็ได้มีการจัดงานวัดเบญจมบพิตรครั้งสุดท้าย และนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นต้นมา แม้จะมีงานรื่นเริงในพระนครลักษณะเดียวกัน ก็ไม่เรียก “งานวัดเบญจมบพิตร” อีก เพราะได้ย้ายสถานที่จัดงานออกจากพระอารามนั้นไปที่สวนจิตรลดา ซึ่งอยู่ห่างจากเขตวัดเบญจมบพิตรมาก

งานวัดเบญจมบพิตรในรัชสมัยนี้มีกิจกรรมมากกว่าเดิม เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นประโยชน์ของการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนของกระทรวงธรรมการ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการจัดการแสดงนี้พร้อมกับงานวัดเบญจมบพิตร ที่สวนมิสกวันอันเป็นที่ตั้งร้านค้าของราษฎรทางด้านทิศตะวันตกของถนนลลิตและคลองลำมาศด้านหลังวัด การสร้างโรงโขนหลวงขึ้นทางด้านทิศใต้ของสวนมิสกวันในคราวที่มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช พ.ศ. ๒๔๕๔ ทำให้พื้นที่ว่างเปล่าในสวนมิสกวันมีน้อยลง จึงต้องใช้พื้นที่สวนมิสกวันเกือบทั้งหมดเพื่อจัดงานรื่นเริงนั้น สิ่งที่น่าสังเกตสำหรับงานวัดเบญจมบพิตรครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ร้านค้าต่างๆ มีความหรูหราขึ้น จนผู้สื่อข่าวของหนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ได้รายงานว่าร้านค้าขายของราคาถูกที่เรียกว่าห้องสำเพ็งเหลืออยู่ไม่มากนัก ราษฎรจึงหาของราคาถูกมารับประทานได้ยาก แต่มีของให้ดูชมอย่างเพลิดเพลินมากมาย^๒

การประกวดในงานวัดเบญจมบพิตรประจำปีนั้น คือ การประกวดรูปถ่าย อันเป็นสิ่งที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปราน ทั้งยังมีการแข่งขันบิลเลียดเป็นการแข่งขันกีฬาสมัครเล่นเช่นเดียวกับการแข่งขันกีฬาสมัครเล่นในการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ที่ต่างประเทศด้วย

^๑ ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ ๓ สวนลุมพินี พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า ๑๔๑.

^๒ สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๐๓, “งานวัดเบญจมบพิตร,” บางกอกไทมส์ (๑๒ มกราคม พ.ศ.

การประกวดรูปถ่ายในครั้งนี้จัดแสดงในอาคาร ๒ หลัง ได้แก่ ภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภาพถ่ายสถานที่ต่างๆ ในสยาม ภาพถ่ายสถานที่ในเกาะชาวฝีพระหัตถ์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธิน แต่บรรดาช่างภาพสมัครเล่นชาวต่างประเทศ ส่วนใหญ่ไม่ค่อยส่งรูปเข้าประกวดมากนัก รูปถ่ายที่งดงามน่าสนใจเป็นภาพศิลปกรรมที่สุโขทัย และพิษณุโลกของ มร. ฮีลี (Mr. Healey) กับ ผลงานของ มร. เดอลอน (Mr. Delaunay) ผู้ระบายสี ลงในฟิล์มกระจกได้อย่างงดงาม จนได้รับพระราชทานเหรียญชัยมาลา^{๔๕}

การตั้งแสดงสิ่งของที่นาสนใจและหาชมได้ยาก คือ เครื่องลายครามของหลวงจาก พระบรมมหาราชวังและเครื่องสังคโลกชุดที่มีชื่อของวังบูรพาภิรมย์ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยา ภาณุพันธุวงศ์วรเดชฯ การตั้งแสดงสิ่งของจากหอพระสมุดวชิรญาณ อาทิ สมุดโบราณ แผนที่ โบราณของสยาม พระปรมาภิไธยของพระเจ้าแผ่นดินตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ ๖) การตั้งแสดงสิ่งของสะสมประเภทเหรียญกษาปณ์ เหรียญที่ระลึก ตราและหมาย กระดาษ นอกจากนั้น กรมภูษามาลาได้จัดแสดงบรรดาฉลองพระองค์ เครื่องยศ เครื่องแบบ เครื่อง แต่งกายโบราณ ที่นักข่าวต่างประเทศมีความเห็นว่าหากเป็นในต่างประเทศแล้ว สิ่งเหล่านั้นจะตั้ง แสดงอย่างถาวรในพิพิธภัณฑสถานเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายเป็นการเฉพาะ เป็นต้น^{๔๖}

ปีต่อมาเกิดมหาสงครามขึ้นในยุโรปและไม่มิงงานวัดเบญจมบพิตรดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้จัดงานวัดเบญจมบพิตรอย่างยิ่งใหญ่กว่าที่เคย โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายร้านค้าชั้นสูงและเขาวงออกจากพระอาราม ข้ามถนนดวงตะวันใน (ถนนศรีอยุธยา) ไปตั้งที่ สนามม้าสโมสรเสือป่า เลยขึ้นไปจนถึงสระโอโหนดในเขาดิน เพราะการก่อสร้างภายในพระอาราม แล้วเสร็จจนเกือบหมด จึงไม่ควรจะมีกิจกรรมอีกที่กั้นที่ที่เคย แต่จัดให้มีการนมัสการพระพุทธชินราช ตามปกติ ส่วนร้านค้าด้านนอกและการแสดงของกระทรวงธรรมการที่สวนมิสกวันนั้นยังคงอยู่ที่ เดิม นอกจากนี้ได้มีการจัดเดินรถไฟเล็กจากสะพานมัฆวานรังสรรค์เข้ามาจนถึงอ่าวเขาดิน เพื่อ อำนวยความสะดวกในการเดินทางอีกด้วย^{๔๗}

^{๔๕} “การนักชัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตรคู่สิทธวาราม,” ราชกิจจานุเบกษา ๓๐, ๕ (๒๕ มกราคม ๒๔๕๖): ๒๔๘๘ และ สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๓-๑๕๐๓, “งานวัดเบญจมบพิตร,” บางกอกไทมส์ (๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖).

^{๔๖} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑-๑๕๑๔, “Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (8, 9, 10 January 1914).

^{๔๗} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑-๑๕๑๓, “Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (6 January 1914).

พื้นที่อันกว้างขวางของงานวัดเบญจมบพิตรที่ขยายออกไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ นี้ แบ่งได้เป็น ๒ ตอน คือ “สำเพ็ง” ทางฝั่งวัดเบญจมบพิตร (แผนผังที่ ๔ หน้า ๒๑๒) กับ “ร้านชั้นสูง” ทางฝั่งสนามม้าสโมสรเสือป่า (แผนผังที่ ๕ หน้า ๒๑๓)^{๕๒}

เนื่องจากงานวัดเบญจมบพิตรปีนี้เกิดขึ้นขณะที่มีสงครามอยู่ในยุโรป เนื้อหาของงานจึงเกี่ยวข้องกับการสงครามด้วย แม้สยามจะประกาศวางตัวเป็นกลางในมหาสงคราม แต่ชนชั้นสูงได้ติดตามสถานการณ์สู้รบอยู่เสมอ เห็นได้จากพระราชนิพนธ์ที่ทรงใช้พระนามแฝง “รามจิตติ” ซึ่งกล่าวถึงการสู้รบของอังกฤษกับเยอรมนีว่าเป็นการรบระหว่างธรรมกับอธรรม^{๕๓} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรณรงค์ให้ราษฎรช่วยกันเรียไรเงินสร้าง “เรือรบหลวงพระร่วง” เพื่อป้องกันบ้านเมือง งานวัดเบญจมบพิตรประจำปี พ.ศ. ๒๔๕๘ มีเป้าหมายที่จะบำรุงราชนาวิแทนการบำรุงพระอาราม เห็นได้จาก “เขาวง” ที่มีเรือรบหลวงพระร่วงจำลองอยู่ภายใน การจัดประลองยุทธทางทะเลที่สระโหนดาคในเขาดินของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธินแสดงให้เห็นความจำเป็นของการมีเรือรบเพื่อปกป้องบ้านเมือง สำหรับการขายธงช้างเพื่อบำรุงราชนาวิราคาตั้งแต่ ๑ บาทขึ้นไป ก็เป็นการบริจาคเงินเพื่อสร้างเรือรบเช่นเดียวกับการจำหน่ายธงเพื่อระดมเงินทุนช่วยสัมพันธมิตรในยุโรป ส่วนร้านค้าก็แบ่งเงินรายได้ช่วยบำรุงราชนาวิด้วย เช่น กรมไปรษณีย์ฯ ตั้งเครื่องโทรศัพทท์ให้บริการครั้งละ ๒๐ สตางค์ แบ่งเงินบำรุงราชนาวิครึ่งหนึ่ง เป็นต้น^{๕๔}

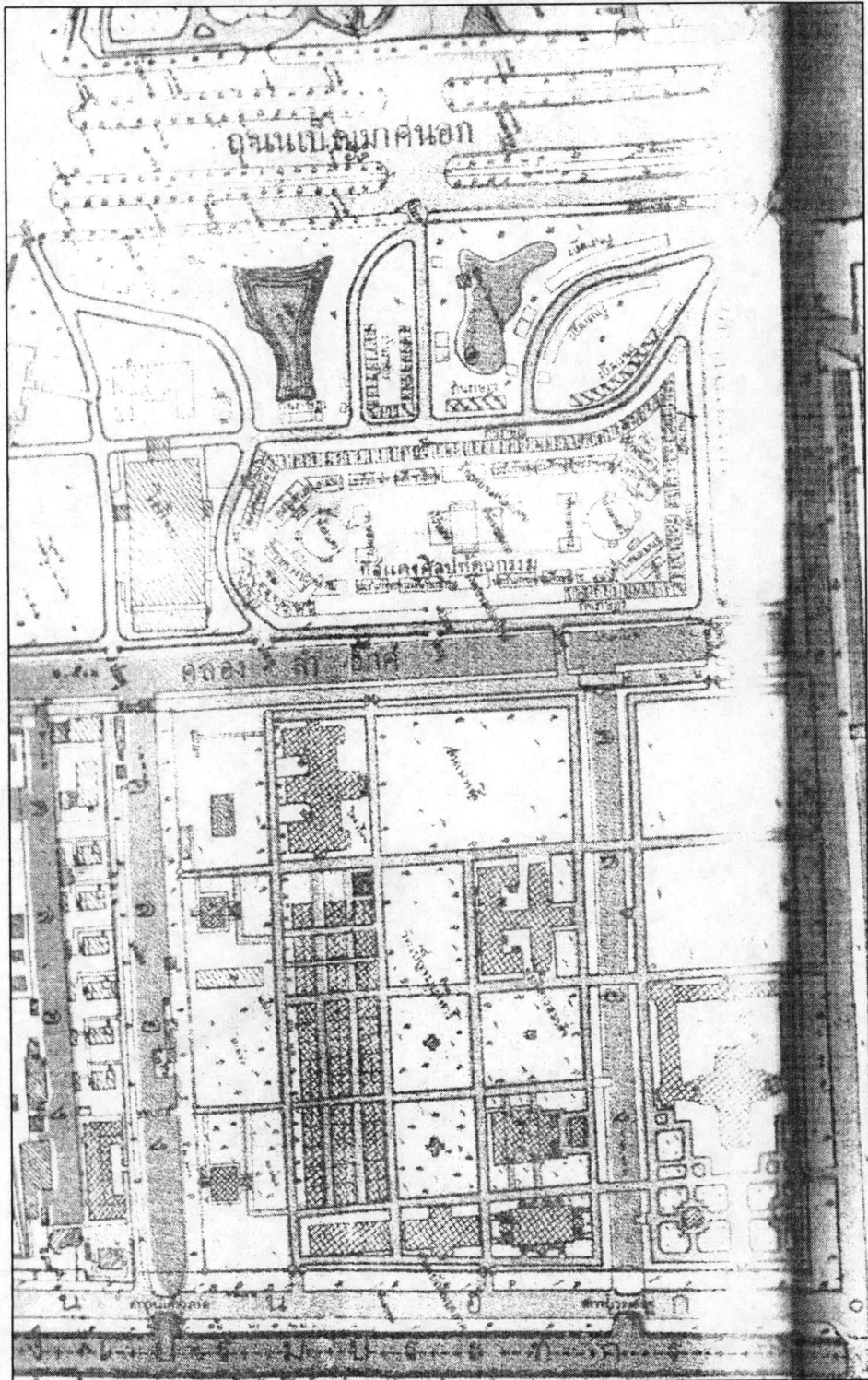
การจัดแบ่งพื้นที่ใช้สอยในงานวัดเบญจมบพิตรเป็น ๒ ส่วนอย่างชัดเจนเช่นนี้มีผลต่อการทำกิจกรรมของผู้มาเที่ยวชมงานอยู่บ้าง เพราะงานวัดในรัชกาลก่อน แม้จะมีร้านค้าของราษฎรอยู่ด้านนอกวัด แต่ภายในพระอารามเป็นพื้นที่เปิดกว้างให้คนทุกชั้นเข้ามาทำกิจกรรมร่วมกัน ร้านค้าชั้นสูงตั้งอยู่ใกล้กับพระอุโบสถที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราช ส่วนเขาวงที่มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ภายในนั้นก็อยู่ถัดจากพระระเบียงเข้าไปตอนใน และร้านค้าของราษฎรอยู่ด้านหลังเขาวงขึ้นไปถึงริมคลองลำมาศและริมถนนดวงควันโน เรียงรายไปตามแนวถนนเบญจมาศนอก กับถนนคอเตือ (ถนนพิษณุโลก) ดังนั้น เมื่อราษฎรพากันมาไหว้พระพุทธรูปชินราช ชมพระพุทธรูปและเข้าไปไหว้พระในกลางเขาวง จึงมีโอกาสดูเห็นร้านค้าชั้นสูงและได้ยินเสียงเพลงที่ตั้งออกมาจากร้านค้านั้นด้วย แม้จะไม่มีโอกาสเข้าไปดูภายในพื้นที่จำเพาะบางแห่งก็ตาม

^{๕๒} “แผนผังงานวัดเบญจมบพิตร,” ใน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก (ฉบับสมบูรณ์), หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

^{๕๓} ธิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ, “สงครามโลกครั้งที่ ๑, บทบาทของประเทศไทย,” สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้ไขและเพิ่มเติม ๒(๒๕๔๕): ๓๑๔-๓๓๐.

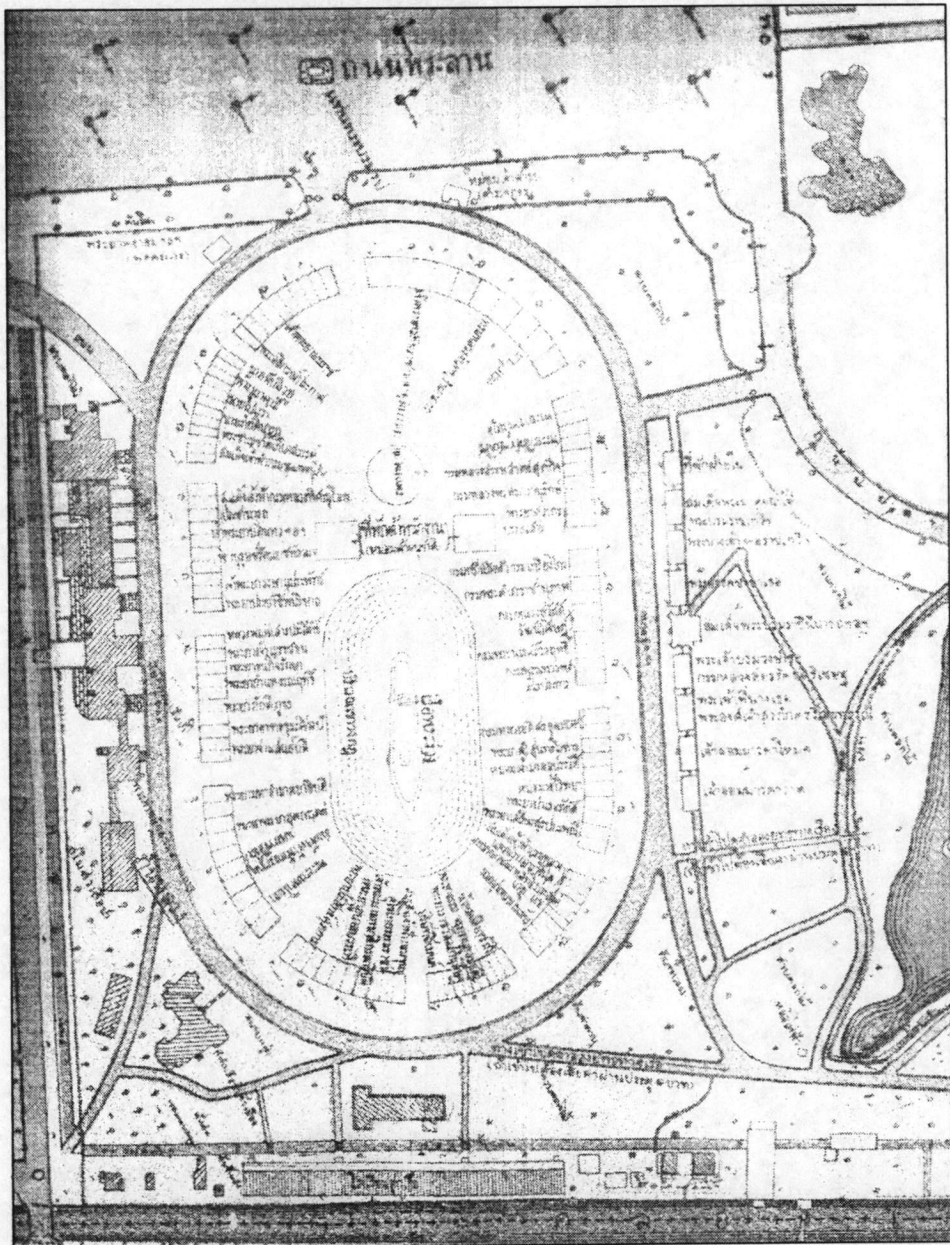
^{๕๔} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๑๖, “Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (6 January 1916).

แผนผังที่ ๔ งานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร พ.ศ. ๒๔๕๘ (๑)

แผนผังพื้นที่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และการจัดงานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร พ.ศ. ๒๔๕๘ แสดงพื้นที่ตั้งร้านค้าของราษฎร ("ลำเพ็ง") และการแสดงศิลปการหัตถกรรมนักเรียนของกระทรวงธรรมการ ภายในสวนมิสกวัน

แผนผังที่ ๕ งานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร พ.ศ. ๒๔๕๘ (๒)

แผนผังพื้นที่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และงานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร พ.ศ. ๒๔๕๘ แสดงพื้นที่ตั้งร้านค้าชั้นสูงที่สนามม้าสโมสรเสือป่า โดยมีร้านค้าของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าและชาวต่างประเทศล้อมรอบเรือบหลวงพระร่วงจำลอง ส่วนร้านค้าของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในนั้นตั้งอยู่ระหว่างสนามนั้นกับอ่าวเขาหิน อันเป็นที่จัดแสดงการประลองยุทธทางทะเล โดยเสียค่าเข้าชมคนละ ๑ บาท

การย้ายทั้งร้านค้าชั้นสูงและเขาวงกตออกไปที่สนามเสือป่าจึงเป็นการแบ่งกลุ่มผู้ที่ไปเที่ยวงานออกไปโดยปริยาย ดังที่มีรายงาน^{๕๕}ว่าการแบ่งพื้นที่เช่นนี้ทำให้คนส่วนใหญ่ ทั้งราษฎรทั่วไป ข้าราชการและชาวต่างประเทศไปอยู่รวมกันที่สวนมิสกวัน ซึ่งจัดการแสดงศิลปหัตถกรรมนั้นไว้ภายในวงล้อมร้านค้าของราษฎร ภายในพระอารามก็เงียบสงบสมกับที่เป็นพระอาราม อาจมีคนเข้าไปนมัสการพระน้อยลง เพราะต้องตั้งใจไปนมัสการพระจริงๆ ไม่ใช่มาอยากจะทำแว้งาน แต่ว่าผ่านพระอุโบสถและพลับพลาที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจึงแวะเข้าไปนมัสการบูชา ส่วนร้านค้าชั้นสูงที่สนามเสือป่า มีพื้นที่กว้างขวางและโอ่โถงขึ้น แต่ไม่มีคนพลุกพล่านเท่ากับสวนมิสกวัน ร้านขายอาหารส่วนหนึ่งตั้งอยู่บนสโมสรมเสื่อป่าที่อยู่ริมถนนดวงตะวันใน เช่นเดียวกับการแข่งขันบิลเลียดร้านค้าของพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางและบริษัทห้างร้านของต่างประเทศตั้งอยู่โดยรอบสนามม้า ล้อมเขาวงกตที่อยู่ภายในสนาม ส่วนร้านของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถและพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในนั้นเรียงเป็นแถวอยู่ระหว่างสนามม้ากับสระอโนดาตนั้น

ร้านค้าของหลวงและพระบรมวงศานุวงศ์มักจะเป็นภัตตาคารและการละเล่น เช่น ราชภัตตาคารของหลวง ร้านอาหารจีนของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ ร้านทนายปริศนา หรือเล่น “พะหมี่” ของหลวง ร้านตกเบ็ดของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ส่วนร้านค้าของสมเด็จพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในมักจะเป็นเครื่องตกแต่งต่างๆ ฝีมือชาววัง^{๕๖}

ของแพงชิ้นดีทุกสิ่งที่มีขายในพระนครก็มีให้เลือกซื้อหาในงานนี้ทั้งสิ้นเพราะบรรดาห้างร้านต่างประเทศพากันมาออกร้านชั้นสูง เช่น บรรดาสินค้าฝรั่งทั้งหลายรวมตั้งขายในร้านของนายเปโรลา (Mr. Benjamin Pereira) ห้างบาร์โรว์ บราวน์ตั้งแสดงเครื่องมอเตอร์เรือ ห้างแบคแมน ตั้งแสดงห้องนอนที่มีห้องแต่งตัวอยู่ภายในตกแต่งด้วยเครื่องเรือนไม้อันงดงาม ตู้ต่อเรือบางกอกคือที่ตั้งแสดงรถยนต์ บริษัท ซีเมนต์สยามตั้งแสดงปูนซีเมนต์ เป็นต้น และเมื่อเลือกซื้อสิ่งของที่ต้องการได้แล้ว ผู้เที่ยวชมก็ไม่ต้องเดินถือไปตลอดเวลาที่เที่ยวงาน เพราะกรมไปรษณีย์ได้จำหน่ายกล่องใส่พัสดุและจะนำส่งไปยังทุกแห่งในราชอาณาจักรที่ให้บริการรับส่งพัสดุภัณฑ์ สำหรับผู้ที่ชอบสะสมตัวที่ระลึกนั้น กรมไปรษณีย์มีตัวตราไปรษณีย์ที่ระลึกประจำวันให้สะสมด้วย^{๕๗}

^{๕๕} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๑๖, “Dusit Park Fairs,” *The Bangkok Times* (7 January 1916).

^{๕๖} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๑๗, “Dusit Park Fairs,” *The Bangkok Times* (9 January 1917).

^{๕๗} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๑๖, “Dusit Park Fairs,” *The Bangkok Times* (7 January 1916).

ผู้ที่ชอบบรรยากาศและเสียงอีกทีก็อย่างงานภูเขาทองคงพอใจส่วนมิสกว้นมากกว่า เพราะเต็มไปด้วยความสนุกสนานและควมมีชีวิตชีวา มีร้านขายสินค้าราคาถูกมากมาย ส่วนใหญ่ เป็นของพ่อค้าจีนและแขกที่ทำธุรกิจอยู่ตลอดเวลา มีการตั้งแสดงของประหลาดต่างๆ มากยิ่งกว่า ทุ่งานภูเขาทอง การแสดงศิลปหัตถกรรมของกระทรวงธรรมการเต็มไปด้วยสิ่งของที่นำเสนอใจ จำนวนมาก และการเล่น โขนที่โรง โขนหลวงก็ดึงดูดผู้คนให้มาที่สวนมิสกว้นมากมายเช่นกัน^{๕๔}

การประลองยุทธทางทะเลอันเป็นจุดเด่นของงาน ได้จำลองการต่อสู้บริเวณช่องแคบ คาร์ดาแนลระหว่างป้อมปืนกับเรือรบโดยใช้ผู้แสดงกว่า ๒๐๐ คน มุ่งแสดงให้เห็นวิธีรบระหว่าง เรือรบกับป้อมบนบก การป้องกันตั้งรับที่ชายฝั่งกับการรุกราน โดยเรือรบจำลองขนาดเล็กที่สร้าง อย่างประณีตในกรุงสยามและมีพลประจำการอยู่ในเรือลำละ ๒ นาย ผู้รบด้วยยุทธโศปกรณ์ต่างๆ ได้เหมือนจริงจนเป็นที่กล่าวขาน ทั้งการยิงตอร์ปิโด การต่อสู้กับอากาศยาน แม้จะเสียค่าเข้าชมถึง คนละ ๑ บาท ก็มีผู้อุดหนุนเป็นจำนวนมาก พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงเล่าถึง การประลองยุทธนี้อย่างละเอียดยิ่งกว่าการรายงานข่าวในหนังสือพิมพ์ในเวลานั้นไว้ดังนี้^{๕๕}

สำหรับเด็กๆ เช่นข้าพเจ้า ของวิเศษยิ่งในงานฤดูหนาว *ก็คือ การ ประลองยุทธทางเรือ ซึ่งทูลหม่อมมาแดง ** กับเสด็จลุงกำแพงเพชรทรงจัดทำ ขึ้น โดยทุนของหลวงเพื่อช่วยเก็บเงินเรียไรซื้อเรือรบ ทะเลนั้น คือ สระ โอนดาตที่กลางสวนเขาดิน มีรั้วไม้กั้นรอบลงมาติดน้ำ ที่รั้วนั้นเขียนรูปทะเล กับฟ้าต่อไป ดูทำให้เห็นสระนั้นเป็นทะเลกว้าง ทางด้านไกลของสระ บังเอิญ มีเกาะและช่องแคบ บนเกาะนั้นก็เหมือนเล็กๆ ทำให้ช่องแคบนั้นดูคล้ายๆ กับ ช่องแคบคาร์ดาร์เนลส์ ซึ่งเวลานั้นกำลังมีชื่อเสียงอยู่ในการมหาสงคราม โลก เรือรบนั้นก็เหมือนเรือยนต์เล็ก แต่ดัดแปลงดูเหมือนเรือรบอย่างใหญ่ไม่มีผิด มีเสากระโดง ปล่องสะพานเดินเรือ มีปืนใหญ่พร้อม แม้ธงสัญญาณเล็กๆ ก็ชักขึ้นลงได้จริงๆ คนขับเรื่อนั้นนั่งอยู่ในตัวลำเรือ ศิริษะนั้นมีสะพานกำกับ เรือครอบอยู่ มีช่องเล็กๆ พอออกไปได้ การแสดงมีในเวลากลางคืน ไฟฟ้า

^{๕๔} Ibid.

^{๕๕} พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๑๒๖-๗.

* พระนิพนธ์นี้พรรณารายละเอียดของงานวัดเบญจมบพิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ แต่ว่า ณ เวลานั้น ไม่มี “งานวัดเบญจมบพิตร” อีกแล้ว มีแต่เพียง “งานฤดูหนาว” จึงทรงเรียกงานชิ้นงานชิ้นนี้ตามความเข้าใจ ของผู้อ่านในขณะที่ทรงพระนิพนธ์นั้น.

** คือ สมเด็จพระราชาธิบดีฯ ขณะนั้นทรงดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนสงขลานครินทร์.

ไม่เปิดให้มีแสงสว่างเกินไป คนคนนั่งอยู่บนอัฒจันทร์บนฝั่งย่อมดูเห็นเรือรบ
เหล่านั้นคล้ายเรือรบจริงๆ

การแสดงได้แบ่งเป็นชุดๆ ทูลหม่อมมาแดงทรงเป็นผู้คิด ทรงขับเรือ
ลำหนึ่งโดยพระองค์เองด้วย เรือที่ท่านทรงนั้นทำจำลองเรือลาดตระเวนบา
เยอร์มันชื่อเอ็มเด็น ซึ่งกำลังมีชื่อเสียงมาก ... ผู้ที่ขับเรือลำอื่นๆ มักเป็น
นายทหารเรือหนุ่มๆ เพื่อนฝูงของทูลหม่อมมาแดง ทุกคนมีเครื่องแบบ สวม
หมวกแก่นายทหารเรือ เสื้อเชิ้ตขาวเปิดคอแขนสั้น กางเกงขาสั้นสีน้ำเงินแก่
ที่ปลายขา กางเกงมีเครื่องหมายยศสีเหลืองอันใหญ่รอบ ทูลหม่อมมาแดง
บัดนั้นทรงเป็นนายเรือโทในกองทัพเรือสยาม แต่ในกองทัพเรือจำลอง
ที่ปลายสนับพระเพลานั้น ท่านทรงคิดเครื่องหมายนายพลเรือเอก เล่นเป็น
ของสนุก

การประลองยุทธนี้ได้จัดให้มีขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ โดยคิดวิธียุทธแบบใหม่
และเก็บค่าเข้าชมในอัตราที่ลดลงเพื่อให้คนส่วนมากมีโอกาสได้ดูด้วย

งานวัดเบญจมบพิตรมีพื้นที่กว้างขวางขึ้นและมีการละเล่นที่ทันสมัยขึ้นอีกในปี พ.ศ.
๒๔๕๕ เพราะจัดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับที่มีการฉลองพระที่นั่งอนันตสมาคม วันที่ ๑๑ มกราคม จึง
มีการประดับธงและไฟฟ้าอย่างงดงามตลอดทั้งบริเวณลานพระราชวัง บรรดาร้านค้าที่อยู่ใกล้กับ
พระที่นั่งองค์นี้ก็พลอยได้รับความสว่างไสวจากแสงไฟที่งดงามนั้นด้วย

สิ่งที่น่าสนใจ คือ การแสดงภาพวาด ณ ดุสิตจิตรศาลา ตรงบริเวณที่สร้างเรือรบหลวง
พระร่วงจำลองเมื่อปีก่อน ในคราวนั้นเป็นการแสดงงานศิลปะของบรรดาช่างอิตาลีที่เข้ามาสร้าง
พระที่นั่งอนันตสมาคม เช่น ภาพเขียนสีน้ำมันฝีมือของ มร. ริโกลี (Mr. Rigoli) ภาพเขียนสีน้ำมัน
กับภาพเขียนบนแผ่นงาของ มร. มันเฟรดี (Mr. Manfredi) ภาพวาดพระบรมวงศานุวงศ์และ
เสนาบดี ของคินี (Professor Chini) กับแฟร์โร (Professor Ferro) ภาพวาดบุคคลต่างๆ ฝีมือช่างเขียน
ชาวสยาม ภาพวาดสีน้ำของ มร. ฮีลี เป็นต้น^{๖๐}

โดยทั่วไป บรรยากาศสนุกสนานเช่นเดียวกับปีก่อน แต่มีความเป็นงานสังคมยิ่งขึ้นเมื่อ
พิจารณาจากการสมาคมของผู้คนที่ร้านอาหารในยามเย็นที่ให้บริการอาหารนานาชาติ มีวงดนตรี
บรรเลงขับกล่อม บรรดาสตรีพากันแต่งกายและตกแต่งเครื่องประดับประดากันอย่างงดงาม มี
ละคร โขนแสดงผลัดเปลี่ยนกันไปทุกวัน มีการจำหน่ายพระราชนิพนธ์ “พระนล” ตลอดจน

^{๖๐} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๑๗, “Dusit Park Fair,” *The Bangkok Times* (8, 9, 10
January 1917).

หนังสือพิมพ์ของงานวัดจำหน่ายฉบับละ ๕ สตางค์ และเริ่มมีการออกสลากรางวัลเป็นแหวนเพชร
รถยนต์ เรือยนต์ คันกล้วยไม้และอื่นๆ สำหรับรถไฟเล็กได้ให้บริการรับส่งผู้โดยสารบริเวณ
โดยรอบสระอโนดาตและระหว่างสวนมิสกวันกับสนามม้าสโมสรเสือป่าเท่านั้น ไม่เคยไปถึง
สะพานมัฆวานรังสรรค์เหมือนปีก่อน^{๖๐}

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศสงครามกับเยอรมนี และส่ง
ทหารไปร่วมรบกับอังกฤษ ดูเหมือนว่าผู้คนสนใจไปเที่ยวงานรื่นเริง “วันของเรา (Our Day)” ที่
อุทยานสราญรมย์ เพื่อหาเงินบำรุงสภาภาษาอังกฤษในวันเสาร์ที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐
มากกว่า “งานวัด” ที่จัดขึ้นระหว่างวันที่ ๘-๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐ เพราะข่าวสารที่ปรากฏทั้งใน
ราชกิจจานุเบกษาและหนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์มีเพียงกำหนดการจัดงานวัดเบญจมบพิตรอย่าง
สั้นๆ ไม่มีการพรรณารายละเอียดของงานเหมือนดังเคย ทราบเพียงว่าจะจัดแบ่งรายได้ไปบำรุง
กาชาดสยามกับราชนาวิกของสยาม^{๖๑} ส่วนจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันก็ระบุรายละเอียดของ
งานวัดเพียงเล็กน้อย โดยกล่าวถึงร้านหลวงในสโมสรเสือป่าว่าโปรดให้ปลูกเป็นเรือนไทยสมัยเก่า
ประดับด้วยของใช้อย่างโบราณและมีเครื่องลายคราม^{๖๒} เพียงเท่านั้น

งานวัดเบญจมบพิตรที่จัดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมี
ลักษณะเป็น “งานสมาคมชั้นสูง” มากกว่างานวัดสำหรับคนทั่วไปอย่างที่เคยเป็นมาในรัชกาลก่อน
เมื่อได้เปลี่ยนวัตถุประสงค์ของงานนี้ จากการบำรุงเสนาสนะในวัดเบญจมบพิตรไปเป็นการบำรุง
กิจการบ้านเมืองตามที่พระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นสมควร แล้วย้ายสถานที่จัดงานออกมาจากบริเวณวัด
เบญจมบพิตรที่สร้างเสร็จบริบูรณ์แล้ว โดยแบ่งพื้นที่จัดกิจกรรมเป็น ๒ ส่วนและเก็บค่าผ่านประตู
ในอัตราที่ต่างกัน คือ “ลำเพ็ง” ที่สวนมิสกวันเสียค่าผ่านประตูน้อยกว่า “ร้านชั้นสูง” ที่สนามเสือป่า
ซึ่งมีพื้นที่กว้างขวางกว่าเดิม และมีร้านค้าที่ใหญ่โตหรูหราขึ้น ทำให้งานรื่นเริงนั้นได้ปรับเปลี่ยนไป
เป็น “งานฤดูหนาว” ในเวลาต่อมา

กล่าวโดยสรุปได้ว่างานนักขัตฤกษ์ที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงให้เห็นความผูกพันอันใกล้ชิดระหว่างราษฎรกับพระเจ้าแผ่นดิน และ
เป็นแบบอย่างให้กับ “เอกซฮิบิเชน” อื่นๆ ในสยามต่อมา

^{๖๐} Ibid.

^{๖๑} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๑๗, “ข่าวเบ็ดเตล็ด,” บางกอกไทมส์ (๗ มกราคม พ.ศ.
๒๔๖๐).

^{๖๒} หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน รัชกาลที่ ๖, เล่ม ๔ ค.ศ. ๑๙๑๘ (พ.ศ.
๒๔๖๐-๒๔๖๑), วันอังคารที่ ๘ มกราคม ค.ศ. ๑๙๑๘.

๒) งานฤดูหนาว

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายสถานที่จัดงานรื่นเริงออกจากบริเวณที่เคยจัดงานวัดเบญจมบพิตร จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเรียกงานให้เหมาะสมกับฤดูกาลที่จัดงานนั้นว่า “งานรื่นเริงฤดูหนาว” หรือ “งานฤดูหนาว”

งานฤดูหนาวที่ขึ้นที่สวนจิตรลดา ๓ ครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ พ.ศ. ๒๔๖๓ และ พ.ศ. ๒๔๖๔ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ และ พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้เปลี่ยนสถานที่จัดงานเป็นพระราชอุทยานสราญรมย์ แต่หลังจากนั้นไม่มีการจัดงานฤดูหนาวอีก เพราะได้เตรียมจัดงานฤดูหนาวครั้งยิ่งใหญ่ให้เป็น “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” ที่สวนลุมพินีในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ในราชสมบัติได้ครบรอบ ๑๕ ปีในฤดูหนาว พ.ศ. ๒๔๖๘

ปีที่จะจัดงานฤดูหนาว คือ พ.ศ. ๒๔๖๒ นั้นเป็นเพราะสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงได้เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ จึงไม่อาจจัดงานรื่นเริงใดๆ ได้จนกว่าจะเสร็จการพระเมรุมาศในหน้าแล้ง ส่วน พ.ศ. ๒๔๖๓ นั้นเป็นปีที่เสด็จพระราชดำเนินประพาสแหลมมลายูจนถึงเมืองสิงคโปร์ อันเป็นการเสด็จต่างประเทศครั้งแรกและครั้งเดียวในรัชสมัย และเป็นปีที่รัฐบาลอังกฤษจัดแสดงมหกรรมจักรวรรดิอังกฤษ (British Empire Exhibition) ขึ้นที่กรุงลอนดอน แม้ว่ารัฐบาลสยามไม่ได้ส่งสิ่งของไปตั้งแสดง แต่ข่าวสารนั้นน่าจะปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ของสหพันธรัฐมลายูและสิงคโปร์ของอังกฤษ ขณะเดียวกัน รัฐบาลฝรั่งเศสที่อินโดจีนกำลังเตรียมการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ที่อินโดจีนและคงปรากฏเป็นข่าวแพร่หลายในหนังสือพิมพ์ที่สิงคโปร์ด้วยเช่นกัน จึงมีความเป็นไปได้ว่าข่าวสารของ “เอกซฮิบิเชน” ทั้งสองครั้งนี้อาจมีส่วนให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้จัดงานฤดูหนาวในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ อย่างยิ่งใหญ่ให้เป็น “สยามรัฐพิพิธภัณฑ”^{๖๔} ในทำนองเดียวกับ “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” อันเป็นวโรกาสสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการครองราชย์ จึงไม่มีการจัดงานฤดูหนาวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ นอกจากนี้ คณะกรรมการจัดแสดงสยามรัฐพิพิธภัณฑที่ได้ทรงแต่งตั้งขึ้นเพื่อการนี้ได้เริ่มประชุมเตรียมการจัดแสดง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” ตามพระราชประสงค์ และได้กระจายความรับผิดชอบในการจัดแสดง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” ไปยังคนกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องด้วยแล้ว^{๖๕}

งานฤดูหนาวเป็นความสนุกสนานส่งท้ายปีสำหรับชาวพระนคร เพราะหลังจากงานมหกรรมแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนคร

^{๖๔} “ปฐมกาลแห่งสยามรัฐพิพิธภัณฑ,” ใน *ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ* ๑, ก่อนหน้า ๑.

^{๖๕} สจข., ศธ. ๑๕/๒ รายงานการประชุมกรรมการสยามรัฐพิพิธภัณฑ ครั้งที่ ๑ วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๓.

เพื่อทรงฝึกซ้อมเสื่อป่าที่จังหวัดนครปฐมหรือกาญจนบุรี โดยจะเสด็จพระราชดำเนินไปแปรพระราชฐาน ณ พระราชวังสนามจันทร์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับคืนสู่พระนครในราวกลางเดือนมีนาคม ก่อนที่จะมีการประกอบพระราชพิธีต่างๆ ในช่วงขึ้นปีใหม่ (เดือนเมษายน)^{๖๖}

ความสนุกสนานในงานวัดเบญจมบพิตรยังคงมีอยู่ในงานฤดูหนาว ของแปลกใหม่อันเป็นลักษณะเฉพาะของการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในสยามไม่ใช่สินค้าที่เป็นประดิษฐกรรมใหม่ แต่เป็นความบันเทิงรูปแบบใหม่ ได้แก่ “รถเหาะ” ที่วิ่งบนรางสูง และละครฝรั่งที่แสดงโดย “ผู้หญิงผู้ดีไทย” ในปี พ.ศ. ๒๔๖๑^{๖๗} และโรงเดินรำ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ โรงเดินรำมีส่วนเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย เนื่องจากทรงหมั้นกับหม่อมเจ้าหญิงวัลลภาเทวี พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๓ พร้อมกับทรงสถาปนาพระคู่หมั้นให้เป็น “พระวรกัญญาพทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี” หลังจากนั้น ได้เสด็จทรงออกสมาคมพร้อมกับ “ฝ่ายใน” ทำให้บรรดาภรรยาของข้าราชการระดับต่างๆ ได้ออกงานสมาคมมากขึ้น

งานสำคัญที่ทั้งสองพระองค์เสด็จทรงออกสมาคมพร้อมกัน คือ งานเดินรำที่ศาลาสหทัยสมาคมในพระบรมมหาราชวัง ที่กระทรวงการต่างประเทศได้จัดถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฉลองพระองค์ราตรีสโมสอย่างฝรั่ง ส่วนพระวรกัญญาพทานนั้น “ทรงฉลองพระองค์สีน้ำเงินทำด้วยชีฟองมีดอกเป็นกำมะหยี่ติดลูกไม้เงินและไข่มุก ผ้าคาดทำด้วยตัวนปักด้วยเลื่อมเงินเหมือนกัน ผ้าทรงเป็นสีน้ำเงินติดลูกไม้เงินที่เบื้องล่าง ฉลองพระบาทแลดูพระบาทเป็นสีน้ำเงินเข้าชุดกัน ทรงเครื่องไข่มุก”^{๖๘} การเดินรำเป็นของแปลกในสยาม ที่แต่เดิมเป็นความสำราญของชาวต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่^{๖๙} แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศหมั้นและเสด็จทรงออกงานพร้อมกับพระวรกัญญาพทาน บรรดาสตรีสยามจึงร่วมงานลีลาสมาคมขึ้น รู้จักวิธีเดินรำและใส่ใจกับเครื่องแต่งกายอย่างมาก จนแม้แต่พนักงานหนังสือพิมพ์ก็ยังคงตามไม่ทัน อันที่จริงการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการเลียนแบบตามแฟชั่นอันทันสมัยของโลกตะวันตกที่ให้ความสนใจกับ

^{๖๖} หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน รัชกาลที่ ๖, เล่ม ๔ ค.ศ. ๑๙๑๘ (พ.ศ. ๒๔๖๐-๒๔๖๑), วันอังคารที่ ๘ มกราคม ค.ศ. ๑๙๑๘.

^{๖๗} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๙๑๙, “Chitr Lada Fair,” *The Bangkok Times* (8 January 1919):4 และ “งานสวนจิตรลดา,” *บางกอกไทมส์* (๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๑).

^{๖๘} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๙๑๙, “การเดินรำของกระทรวงต่างประเทศ,” *บางกอกไทมส์* (๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๓).

^{๖๙} พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์ (ฉบับสมบูรณ์)*, หน้า ๑๒๘-๑๒๙.

ความสนุกสนานรื่นเริงต่างๆ การสมาคม งานเต้นรำ คอนเสิร์ตแจ๊ซและการแต่งกายแบบ “แก๊ตสบี (Gatsby)” ที่เกิดขึ้นภายหลังมหาสงคราม ก่อนที่จะเกิดเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก

ความใส่ใจเรื่องเครื่องแต่งกายของสตรีนี้สะท้อนให้เห็นบทบาทสำคัญประการหนึ่งของงานฤดูหนาว คือ การเป็นสถานที่พบปะของหนุ่มสาว ดังที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ได้ทรงนิพนธ์ว่า^{๑๐}

ข้าพเจ้าเชื่อว่าเกือบจะไม่มีผู้ใดที่มีได้รับความสนุกสนานรื่นเริงที่งานวัดหรืองานฤดูหนาว ทั้งนอกจากการสนุกสนานแล้ว ในสมัยที่สุภาพสตรีสาว ๆ โดยมากยังถูกเก็บตัวอยู่ที่บ้าน งานฤดูหนาวยังเป็นที่ซึ่งสาว ๆ ทุกๆ ชั้นอาจจะมีโอกาสได้ไป “โชว์” ตัวอีกด้วย ต่างพากันแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่สวยงามที่สุด หนุ่มสาวที่พบกันครั้งแรกที่งานฤดูหนาวแล้วไปแต่งงานกันภายหลัง ข้าพเจ้าได้ยืนยันว่ามีใช้น้อย...

งานฤดูหนาวในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่เพื่อหารายได้ซื้อปืนเสือป่า โดยมีโครงสร้าง ๓ ส่วน คือ การออกร้านขายสินค้า การแสดงมหรสพและการละเล่น กับการจัดแสดงศิลปหัตถกรรม ร้านค้าในปีนี้มีเพิ่มมากขึ้นกว่าปกติ ส่วนใหญ่ขายสลากที่ออกรางวัลเป็นสิ่งของการแสดงศิลปหัตถกรรมก็ได้รับความสนใจมากเช่นทุกปี สิ่งที่แปลกไปกว่าเดิม คือ การแสดงมหรสพและการละเล่น เพราะนอกจาก “รถเหาะ” ที่ได้รับความนิยมมากในการจัดงานเมื่อครั้งก่อนแล้ว ยังมีโรงเต้นรำ (Palais de Danse) อันเป็นของใหม่ที่ได้รับความสนใจมาก

คืนวันเสาร์ที่ ๘ มกราคม มีการจัดงาน “คืนเฉลิมฉลองอันยิ่งใหญ่ (Grand Gala Night)” ณ โรงเต้นรำ ที่มีลูกโป่ง ลูกปา ประทัด แตร เสียงสรวลเสเฮฮา พร้อมเครื่องคัมบริการในอัตราเดียวกับที่โรงแรม โดยจัดบริการอาหารเย็น (supper) ในราคาคนละ ๕ บาท ผู้ลงโฆษณาแนะนำให้ผู้สนใจสำรองที่นั่งไว้ก่อน ที่โรงเต้นรำมีวงดุริยางค์ (orchestra) บรรเลงบทเพลงอันไพเราะให้บรรดาผู้เต้นรำเริ่มลีลาศในเวลา ๔ ทุ่ม โดยมีโปรแกรมเต้นรำจำหน่ายล่วงหน้าที่โรงพิมพ์บางกอกไทมส์เพื่อให้หญิงชายทั้งหลายวางแผนการลีลาศได้ คืนเฉลิมฉลองอันยิ่งใหญ่ นั้นได้รับความนิยมอย่างมาก มีผู้เต้นรำอยู่จนถึงเพลงสุดท้ายและยังคงเดินต่อไปอีก โดยอาศัยเสียงบรรเลงเปียโน ทำให้มีการจัดโปรแกรมพิเศษเช่นนั้นซ้ำอีกครั้งหนึ่งในคืนวันอาทิตย์^{๑๑}

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๑} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๒๑, “Palais de Danse, Chitr Lada Fair,” Advertisement, *The Bangkok Times* (8 January 1921), “Chitr Lada,” *The Bangkok Times* (10 January 1921).

ส่วนการจัดงานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ เน้นความสำคัญของสภาภาษาสยาม โดยจัดแสดงผลงานของสภาภาษาสยามในอาคารสโมสรลูกเสือ เป็นการดำเนินการร่วมกันของสภาภาษาสยาม กรมสุขาภิบาลและกรมสาธารณสุข เพื่อให้ความรู้แก่ราษฎรและเยาวชนเรื่องการสุขอนามัย โดยแบ่งเป็น ๔ แผนก คือ การสาธารณสุขเพื่อให้ราษฎรรู้จักป้องกันอันตรายที่เกิดจากยุงลายและพยาธิต่างๆ สถานเสาวภาที่จัดแสดงเกี่ยวกับโรคพิษสุนัขบ้าและการโรคพิษงู โรงพยาบาลและการบรรเทาทุกข์ได้แสดงผลงานและเตรียมห้องพยาบาลเพื่อให้บริการด้วย รวมทั้งการจัดหาห้องสุขาเพื่อให้บริการแก่ผู้ที่ยวชนงาน โดยจัดเตรียมห้องสุขาของชายและหญิงไว้ที่บริเวณ “ลำเพ็ญ” การตั้งแสดงนี้ นอกจากจะเป็นการแสดงผลงานของหน่วยงานด้านสาธารณสุขที่ก้าวหน้าเช่นเดียวกับต่างประเทศแล้ว ยังเป็นการรณรงค์เพื่อจัดหาทุนสร้างโรงพยาบาลโรคเรื้อนที่จังหวัดเชียงใหม่ อีกด้วย^{๗๒}

สำหรับความสนุกสนานภายในงานนั้น “รถเหาะ” ยังคงได้รับความสนใจอย่างมาก เช่นเดิม ร้านค้าส่วนใหญ่แจกรางวัล โดยการออกสลากเหมือนเคย และการแสดงศิลปหัตถกรรมก็ได้รับความสนใจอย่างมากเช่นทุกปีเพราะมีสินค้าหัตถกรรมจากจังหวัดสำคัญทั่วราชอาณาจักร ร้านของกรรมรถไฟหลวงจัดฉายภาพยนตร์ประชาสัมพันธ์หน่วยงานเกี่ยวกับการเดินทางโดยรถไฟที่สะดวกรวดเร็ว รวมทั้งภาพยนตร์สารคดี เช่น เรื่องที่นายพลจอฟฟร์มาเยือนสยาม การทำป่าไม้ในภาคเหนือ เป็นต้น ส่วนแผนกพัสดุไปรษณีย์ของกรรมรถไฟหลวงก็ให้บริการขนส่งพัสดุภัณฑ์ทั้งในสยามและสหพันธรัฐมลายู เพราะได้เปิดเดินรถสายใต้โดยตลอดจนถึงสถานีไปรแล้ว ดังนั้น จึงสามารถขนส่งสินค้าโดยทางรถไฟได้อย่างรวดเร็วขึ้น ร้านของกรมไปรษณีย์ก็ให้บริการรับส่งจดหมายโทรเลขและโทรศัพท์เช่นเคย สิ่งที่ขาดหายไป คือ การเล่นพนันในเขต “ลำเพ็ญ” อันเป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสานต่อนโยบายยกเลิกบ่อนเบี้ยและหวยอันเป็นสิ่งที่มอมเมาประชาชน ที่สมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงริเริ่มไว้ โดยมีการยกเลิกบ่อนการพนันโดยเด็ดขาด ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๓^{๗๓}

สิ่งที่จัดแสดงและขายในงานฤดูหนาวนี้แสดงให้เห็นความเจริญก้าวหน้าของสยามในด้านต่างๆ และเป็นไปในทิศทางเดียวกับนานาชาติอารยประเทศขณะนั้นเช่นเดียวกับที่เคยเป็นมาตั้งแต่รัชกาลก่อน การจัดงานฤดูหนาวของสยามจึงเป็นภาพสะท้อนความเคลื่อนไหวของประวัติศาสตร์สยามในบริบทของโลก แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลสยามใส่ใจในเรื่องคุณภาพชีวิตและสุขอนามัยของ

^{๗๒} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๒๒, “Chitr Lada Fair,” (5 January 1922), “Suan Chitr,” *The Bangkok Times* (9 January 1922), “งานนักจัดฤกษ์ฤดูหนาว,” *บางกอกไทมส์* (๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔).

^{๗๓} เรื่องเดิม และ ศิริ บัวศรี, “บ่อนเบี้ยการพนัน, การเลิก,” *สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้วไขและเพิ่มเติม* ๒(๒๕๔๕): ๑๑๒-๑๑๘.

ราษฎรอย่างต่อเนื่อง เพราะต้องการให้ราษฎรตระหนักถึงภัยอันตรายต่อชีวิตอันเนื่องมาจากความสกปรก โดยมีวิธีนำเสนอให้เข้าใจได้ชัดเจนมากกว่าแต่ก่อน เพราะ “เอกชวิเบน” เป็นการแสดงแบบจำลองเพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม อันเป็นวิธีสื่อสารที่ก้าวหน้ายิ่งกว่าเดิม เมื่อเปรียบเทียบกับประกาศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ “ทรงตกเดือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงน้ำ แลให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง แลให้คิดทำลัมสลักรักษาเรือน” เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ “ประกาศให้พวกที่อยู่แถวทิมในพระราชวังทำความสะอาด” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ หรือ “ประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้างคืน” ในภาคปริณกะ^{๖๔}

เมื่อบ้านเมืองเจริญก้าวหน้าขึ้น วิธีการให้ความรู้จึงไม่ได้มีเฉพาะคำพูด แต่มีทั้งรูปภาพ การจำลองสถานการณ์จริง และการแสดงตัวอย่างของพยาธิต่างๆ ทำให้ราษฎรเข้าใจได้ง่ายขึ้น เพราะตัวอย่างที่เห็นและการทดลองด้วยตนเอง ทำให้ราษฎรและเยาวชนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสุขอนามัยที่ผู้จัดต้องการนำเสนอได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ ผู้จัดยังได้พิมพ์หนังสือเล่มเล็กเกี่ยวกับการรักษาสุขอนามัยด้านต่างๆ เพื่อแจกในงานด้วย เมื่องานฤดูหนาวได้ยุติลงแล้ว นิทรรศการเกี่ยวกับสุขอนามัยนี้จะยังคงเป็นประโยชน์สืบต่อไปอีก เพราะจะได้นำไปตั้งแสดงต่อที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ รวมทั้งจัดส่งหนังสือเกี่ยวกับสุขอนามัยเหล่านั้นไปยังโรงเรียนต่างๆ เพื่อให้ความรู้แก่นักเรียนด้วย^{๖๕}

ของที่ระลึกในงานฤดูหนาวประจำปี พ.ศ. ๒๔๖๔ คือ หนังสือบทละครพระราชนิพนธ์ “พระร่วง” ผู้สถาปนากรุงสุโขทัย อันสะท้อนให้เห็นความพยายามที่จะสร้างประวัติศาสตร์ร่วมกันของคนในบ้านเมือง เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสานต่อแนวคิดเรื่องอาณาจักรสุโขทัยที่มาก่อนกรุงศรีอยุธยาและกรุงเทพฯ ตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มต้นไว้เมื่อทรงอธิบายความหมายของอักษรภาษาไทยบนหลักศิลาจารึก และการปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามแบบอย่างของพ่อขุนรามคำแหงผู้เป็นธรรมราชา

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ มีการย้ายสถานที่จัดงานฤดูหนาวจากสวนจิตรลดาไปเป็นพระราชอุทยานสราญรมย์อันงดงามและเหมาะสมแก่การจัดมหรสพมากกว่า เพราะสามารถเดินทางเข้าถึงได้สะดวกทั้งทางบกและทางน้ำ โครงสร้างของงานยังคงเป็นเช่นเดิม คือ มีการแสดงศิลปหัตถกรรมและการออกร้านขายสินค้า ร้านแสดงมหรสพและการละเล่น โดยแบ่งเป็น “ร้านชั้นสูง” ที่อยู่ภายในรั้วพระราชอุทยานที่เสียค่าผ่านประตูในอัตราที่แพงกว่าการเล่นพนันต่างๆ ใน

^{๖๔} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (๒๕๔๓), หน้า ๑๒๑-๓, ๔๘๖, ๕๘๑-๒.

^{๖๕} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑-๑๕๒๒, “งานสวนจิตรลดา,” บางกอกไทมส์ (๑๔ มกราคม พ.ศ.

“สำเพ็ง” ส่วนใหญ่เป็นการขายสลากออกรางวัลเช่นที่เคย มีผู้เข้าไปเที่ยวงานจำนวนมากและเก็บค่าบัตรผ่านประตูเข้าไปในพระราชอุทยานและ “สำเพ็ง” ได้มากกว่า ๒๕,๐๐๐ บาท^{๖๖}

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ มีการจัดงานฤดูหนาวที่อุทยานสราญรมย์เช่นเคย แต่ไม่มีรายงานข่าวมากเท่ากับปีที่ผ่านมา และหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสมลายูไปจนถึงสิงคโปร์โดยขบวนรถไฟพระที่นั่ง อันเป็นการแสดงให้เห็นความก้าวหน้าในกิจการรถไฟของสยามที่ไม่ด้อยกว่าการรถไฟของอังกฤษในสหพันธรัฐมลายูแล้ว ไม่มีการจัดงานฤดูหนาวในปีต่อมา เพราะโปรดให้เตรียมการเพื่อจัดแสดง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ณ สวนลุมพินี ในช่วงเวลาที่เคยจัดงานฤดูหนาวในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ โดยขยายเนื้อหาของงานให้มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม งานฤดูหนาวครั้งยิ่งใหญ่ขนาดนั้นก็ไม่ได้จัดขึ้นในที่สุด เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตไปในวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เพียงเดือนเศษก่อนกำหนดเปิดงาน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิก “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” เนื่องจากบ้านเมืองกำลังเศร้าโศกเพราะความสูญเสียนั้น ประกอบกับมหรสพและการละเล่นอันเป็นเครื่องมือสำคัญในการดึงดูดผู้คนให้มาเที่ยวชมงานเป็นสิ่งที่ไม่ต้องด้วยธรรมเนียมปฏิบัติเพราะยังไม่มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพ หากจะเลื่อนเวลาจัดงาน “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ออกไปจนกว่าเสร็จการนั้น ต้องมีค่าใช้จ่ายในการรักษาสสิ่งของต่างๆ อันจะก่อให้เกิดปัญหาอื่นอีกต่อไปในภาวะที่บ้านเมืองกำลังเผชิญวิกฤตทางเศรษฐกิจ ดังนั้น การยกเลิก “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” จึงเป็นทางออกที่เหมาะสมที่สุดของรัฐบาลในเวลานั้น แม้ว่าทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะได้เตรียมการจัดงานอย่างเต็มที่แล้วก็ตาม^{๖๗}

งานฤดูหนาวมีความผูกพันกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทำนองเดียวกับที่ “งานวัด” ผูกพันอยู่กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพิจารณาจากสถานที่จัดงานคือ สโมสรเสือป่า สวนจิตรลดาและอุทยานสราญรมย์ เพราะวังสราญรมย์เป็นที่ประทับเมื่อครั้งที่ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช หลังจากเสด็จนิวัตพระนคร ส่วน “จิตรลดา” เป็นชื่อพระตำหนักที่ประทับในวังสวนดุสิต ก่อนจะมีวังจันทร์เกษมเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ นอกจากนั้น ทั้งสโมสรเสือป่าและสวนจิตรลดาต่างก็เป็นสถานที่ชุมนุมเสือป่าและลูกเสือที่ทรงใช้ปลูกฝังความมีวินัยและคุณธรรม ตลอดจนความรักชาติบ้านเมืองให้กับราษฎรอีกด้วย

^{๖๖} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑ -๑๕๒๓, “The Winter Fair,” *The Bangkok Times* (12 January 1923), และ “The Winter Fair,” *The Bangkok Times* (21 January 1923).

^{๖๗} สจข., ร.๗ ม.๑๖/๑ ประกาศเลิกการแสดงสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ (สำเนาคัดจากหนังสือพิมพ์ไทยฉบับวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๘).

สนามม้าสโมสรเสือป่าอันเป็นที่ออกร้านชั้นสูงในงานวัดเบญจมบพิตรนั้นเป็นที่ชุมนุมเสือป่าและลูกเสือก่อนสวนจิตรลดา เมื่อทรงย้ายที่ทำการกรมเสือป่า กองเสนาหลวงรักษาพระองค์ จากวังสราญรมย์มาตั้งที่สวนจิตรลดา จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนสถานที่จัดมหรหรรรมจากสนามม้าสโมสรเสือป่าไปยังสวนจิตรลดาด้วย สโมสรเสือป่าแห่งใหม่นี้สร้างขึ้น ณ ทุ่งสัมปอoy ทางทิศตะวันออกของสโมสรสนามเสือป่า ตั้งอยู่ระหว่างคลองเปรมประชากรกับทางรถไฟสายโคราช เงินรายได้จากการจัดมหรหรรรมนี้ใช้เพื่อบำรุงบ้านเมือง ในกิจการโรงเรียนมหาดเล็กหลวง อันเป็นสถานที่ฝึกหัดข้าราชการ ใช้ซื้อปืนเสือป่า (ต่อมาเรียกว่า ปืนพระรามหก) เพื่อสนับสนุนกิจกรรมอันเป็นการป้องกันตนเองของคณะเสือป่า และใช้สมทบทุนก่อสร้างโรงพยาบาล โรคนเรื้อนที่เชียงใหม่ เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชากร การใช้จ่ายเงินได้นี้มีลักษณะเช่นเดียวกับการใช้จ่ายเงินได้จากงานวัดเบญจมบพิตรใช้เพื่อสร้างพระอารามหลวง ดังนั้น จึงสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงบทบาทของ “เอกซฮิบิเชน” จากที่เคยเป็นการระดมทุนเพื่อสร้างถาวรวัตถุถวายพระเจ้าแผ่นดิน มาเป็นการระดมทุนเพื่อพัฒนาคุณภาพประชากรทั้งด้านการศึกษาและการสุขอนามัย

๓) ความสำคัญของ “เอกซฮิบิเชน” ของพระเจ้าแผ่นดิน

งานวัดเบญจมบพิตรเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจกรรมหลักภายในงาน คือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ อันมีจุดเริ่มต้นจากการสร้างพระอารามและกุฎีเป็นที่ระลึกถึงจำนวนปีที่ครองราชย์ แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตลง และการก่อสร้างพระอุโบสถเสร็จสมบูรณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว งานวัดก็ไม่ได้ถูกยกเลิกไปด้วย แต่ขยายขอบเขตงานจนเห็นกิจกรรมทางสังคมของชนชั้นสูงที่มีร้านค้าและการละเล่นใน “ร้านชั้นสูง” อย่างหรูหรา กับ การแสดงศิลปหัตถกรรมอันเป็นการส่งเสริมการประกอบอาชีพของราษฎรในพื้นที่ “ลำเพ็ง” งานวัดนี้เป็นสถานที่ที่ชนทุกชั้นแสวงหาความพึงพอใจร่วมกันในบริเวณเดียวกันได้ เมื่อชนชั้นสูงกับราษฎรสามัญต่างสลับบทบาทกันเมื่อเข้าไปอยู่ในพื้นที่ของแต่ละฝ่ายภายในพระอาราม ราษฎรมีโอกาสเข้าไปในพื้นที่ของชนชั้นสูงได้ยากขึ้น เมื่อย้าย “ร้านชั้นสูง” ไปอยู่ที่สนามเสือป่าที่เก็บค่าผ่านประตูราคาแพง ราษฎรส่วนใหญ่จึงแออัดอยู่ในบริเวณสวนมิสกวัน หรือ “ลำเพ็ง” อันเป็นที่แสดงศิลปการหัตถกรรมของกระทรวงธรรมการ ส่วนชาวต่างประเทศนั้นก็ยังคงยินดีจะเข้าไปในพื้นที่ทั้งสองส่วนอยู่เช่นเคย

นอกจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากการซื้อขายสินค้าและบริการในงานวัดเบญจมบพิตรกับงานฤดูหนาวแล้ว มหกรรมดังกล่าวก็สะท้อนให้เห็นการเจริญเติบโตของกรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็นเมืองสมัยใหม่แบบตะวันตกด้วย เพราะพื้นที่จัดแสดงมหรหรรรมนี้ได้รับการพัฒนาเมื่อ

มีการสร้างเขตพระราชฐานแห่งใหม่ จึงมีการสร้างถนนและให้สัมปทานเดินรถรางในเขตทิศเหนือของกรุงเทพฯ โดยเชื่อมโยงกับพระบรมมหาราชวัง อันเป็นศูนย์ราชการ และถนนเจริญกรุง อันเป็นย่านการค้าและธุรกิจระหว่างประเทศ

สาธารณูปโภคอันทันสมัยที่สุดในขณะนั้นที่นำพาผู้คนมาเที่ยวงานวัดเบญจมบพิตรคือ รถรางของบริษัทไฟฟ้าสยาม จำกัด ที่ได้รับสัมปทานเดินรถบนถนนสามเสน (หัวลำโพง-บางกระบือ) จากบริเวณท่าเขียวไข่กา อันเป็นที่ตั้งของโรงสีข้าวหลายแห่งทั้งฝั่งพระนครและธนบุรี เช่นโรงสีกิมเซ่งหลีของพระโสภณอักษรกิจ ไปจนถึงสถานีรถไฟสายปากน้ำที่คลองหัวลำโพง กับบริษัทรถรางไทย ที่ก่อตั้งโดยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เรียกกันว่าสายสีแดงหรือสายคูสิต ที่แล่นจากบริเวณใกล้กับแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลสามเสน ผ่านสวนคูสิตไปสู่สายที่ทำข้างวังหน้า^{๗๕}

รถรางทั้งสองสายนี้ให้บริการเดินรถมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับผลประโยชน์จากการจัดงานวัดเบญจมบพิตรอย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากการประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ ดังรายงานข่าวการให้บริการของรถรางไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ดังนี้^{๗๖}

...ควรต้องยกเอาเรื่องรถรางไทยขึ้นกล่าวบ้าง โดยเหตุที่บริษัทได้จัดการได้ระเบียบถูกต้องกับสมัย จึงกระทำให้งังเกิดผลโดยมาก คือบริษัทได้จัดรถที่สำหรับคนจะโดยสารไปมาในระหว่างการนักขัตตฤกษ์วัดเบญจมบพิตรคราวนี้ รถเดินไปมาเที่ยวละ ๓ คัน คือ รตนางูคันหนึ่ง มีรถพ่วง ๒ คัน กับมีรถพิเศษสำหรับร่นช่วยแรงรถอีก ๑ คัน แต่กระนั้นรับส่งคนโดยสารไม่ชนะ ตั้งแต่เวลาบ่าย เชน ไปจน ๒ ยาม ผู้โดยสารที่ไปมานั้นยังเบียดเสียดเหยียดยัดกันเต็มแน่นทุกเที่ยวรถนั่งแลยืนในรถจนไม่มีที่จะหลีกกันได้ ต้องถึงกับยืนนำรถ ยืนท้ายรถก็เต็มหมด แต่กระนั้นยังจะไม่พอแก่ความประสงค์ของผู้โดยสารบางจำพวก เมื่อเห็นรถมาแล้วไม่รอรับ โดยคนมากเต็มที ถึงกับต้องวิ่งตามรถเปนนุ่มๆ หัวจะเกาะข้างรถไป แลคนบางหมู่ที่เดินไปก็มาก

^{๗๕} Arnold Wright and Oliver T. Breakspear, *Twentieth Century Impressions of Siam*, reprinted, (Singapore: White Lotus, 1994), pp. 191-192.

^{๗๖} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๔ -๑๕๐๘, "Dusit Park Fair," *The Bangkok Times* (10 January 1908).

ที่จะเช่ารถเจ๊กไปก็มี ตามถนนหนทางที่จะขึ้นไปวัดเบญจมบพิตรนั้น
 ดูชายหญิงเดินไปตามถนนประจูดังสายน้ำที่ถึงกับอ้อมลูกงูหลานไป
 ก็มี เช่นนี้ก็ส่อให้เห็นได้ว่าการจำเรี่ยของบริษัททวีมากขึ้นในงานนี้
 โดยเหตุว่าจัดการถูกต้องดีจึงเกิดผล ประมาณเงินที่เก็บได้จาก
 ผู้โดยสารแต่ละคนละ ๔ อัฐ ๘ อัฐ เท่านั้น ถ้าจะรวมวันหนึ่งคงจะได้อยู่
 ในราว ๔ หรือ ๕ พันบาท

ยังรถไฟสายนครราชสีมา แลพิษณุโลก หรือสายเมืองฉะเชิงเทรา
 สายเพชรบุรี สายสมุทรปราการ สายท่าจีน เหล่านี้ เขาว่าผู้ที่โดยสาร
 เข้ามาเที่ยวเตร่ในคราวนี้มากเหมือนกัน คิดดูดังรถไฟทั้งหลาย
 รับคนตามหัวเมืองมารวมไว้ในกรุงเทพฯ แล้วรอร่างแป้นผู้รับส่งต่อไป
 ไซ้แต่เท่านั้น ยังโรงร้านขายอาหารแลขายสิ่งของต่างๆ ทั้งร้านการเล่น
 ที่จำเป็นจะต้องบริโภค หรือเที่ยวเตร่เล่นหัว การรื่นเริงต่างๆ ต้องใช้อัฐ
 ใช้เงินด้วยกันทุกคน ถึงกระนั้นมหาชนทั้งหลายก็มีความรื่นเริง
 สนุกสนานพร้อมเพรียงกัน

การพรรณานี้ทำให้เห็นได้ว่างานวัดเบญจมบพิตรได้ทำให้เกิดกระแสเงินสดสะพัด
 ไปทั่วทั้งในกรุงเทพฯ และปริมณฑล มีธุรกิจนานาประเภทได้รับประโยชน์จากการจัดงานรื่นเริงนี้
 ไม่เพียงเฉพาะรถรางเท่านั้น แต่ยังรวมถึงรถไฟ ร้านขายอาหารและสินค้าอื่นๆ ดังตัวอย่างกิจการ
 ขนส่งที่อำนวยความสะดวกแก่มหาชนผู้มาเที่ยวงานวัดเบญจมบพิตร ทั้งบรรดาผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ
 และมณฑลใกล้เคียงที่ใช้บริการรถไฟทั้ง ๖ สาย คือ นครราชสีมา พิษณุโลก ฉะเชิงเทรา เพชรบุรี
 ปากน้ำและท่าจีน ได้พากันมาใช้บริการรถรางที่หัวลำโพงบ้าง ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยามาต่อรถที่ทำซ้าง
 วังหน้าบ้าง ทำให้รถรางที่มีอยู่ต้องรับผู้โดยสารจำนวนมากตั้งแต่ตอนบ่ายไปจนถึงสองยาม ความ
 นิยมใช้รถรางของมหาชนทั้งหลายในช่วงเวลา ๕ วันที่มีงานวัดเบญจมบพิตรในแต่ละปีทำให้มี
 กระแสเงินสดหมุนเวียนอย่างชัดเจน ดังตัวอย่างสถิติรายรับของบริษัทรถรางไทย เมื่อเปรียบเทียบ
 รายรับในช่วงงานวัด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ กับ พ.ศ. ๒๔๕๐ ดังตารางต่อไปนี้^{๕๐}

^{๕๐} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๔-๑๕๐๘, "Dusit Park Fair," *The Bangkok Times* (11 January

ตารางที่ ๑๕ แสดงรายรับของบริษัทธรรงไทยในช่วงที่มี “งานวัด”

วันที่/ ธันวาคม ๒๕๕๕	จำนวนเงิน บาท	วันที่ / ธันวาคม ๒๕๕๐	จำนวนเงิน บาท
วันที่ ๑๗	๑,๕๐๒	วันที่ ๖	๒,๒๐๗
วันที่ ๑๘	๒,๑๗๓	วันที่ ๗	๓,๐๓๔
วันที่ ๑๙	๒,๕๓๒	วันที่ ๘	๓,๒๕๕
วันที่ ๒๐	๒,๑๑๓	วันที่ ๙	๒,๘๕๓
วันที่ ๒๑	๑,๔๘๖	วันที่ ๑๐	๒,๒๐๐
รวม	๕,๘๐๖	รวม	๑๓,๕๕๓

เมื่อเปรียบเทียบรายรับของบริษัทธรรงไทยในช่วงเวลาที่มีงานวัดเบญจมบพิตรระหว่างปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากการประพาสยุโรป ครั้งที่ ๒ กับปีก่อนหน้านั้น จะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ มีผู้ใช้บริการของบริษัทธรรงไทยเพิ่มขึ้นประมาณครึ่งหนึ่งของรายรับเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ คงเป็นเพราะงานวัดในปีนี้มีสิ่งดึงดูดใจให้ผู้คนมาเที่ยวชมหลายอย่าง เช่น การจำหน่ายบทพระราชนิพนธ์ “ไกลบ้าน” ๓ ฉบับแรก และการจัดแสดงผลงานศิลปะจำนวนมากที่ทรงซื้อมาจากยุโรปใน “หอช่าง”

เมื่อคำนวณจำนวนผู้ใช้บริการตลอดทั้ง ๕ วันที่จัดงานวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ โดยคิดจากค่าบริการต่ำสุดคนละ ๔ อัฐ พบได้ว่ามีผู้ใช้บริการถึง ๑๕๖,๘๘๖ คน ถ้าคำนวณจากอัตราค่าบริการสูงสุดคนละ ๘ อัฐ พบว่ามีผู้ใช้บริการ ๗๘,๔๔๓ คน โดยคิดเป็นค่าเฉลี่ยได้ประมาณ ๑๑๗,๖๗๒ คน หากผู้โดยสารแต่ละคนเดินทางด้วยรถรางทั้งขาไปและขากลับ ก็สันนิษฐานได้ว่ามีผู้ใช้บริการรถรางตลอดทั้ง ๕ วัน ทั้งเพื่อประกอบกิจส่วนตัวและไปเที่ยวงานวัดเบญจมบพิตรนี้ ประมาณ ๕๘,๘๑๖ คน*

ในการทำงานเดียวกันหากคิดค่าเฉลี่ยของผู้ใช้บริการของบริษัท ธรรงไทย ตลอดทั้ง ๕ วันเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ โดยคำนวณจากค่าบริการต่ำสุด พบว่ามีผู้ใช้บริการถึง ๒๑๖,๔๘๔ คน และเมื่อคำนวณจากอัตราสูงสุด พบว่ามีผู้ใช้บริการถึง ๑๐๘,๔๒๔ คน หรือคิดเป็นค่าเฉลี่ยประมาณ ๑๖๒,๖๓๖ คน หากผู้โดยสารแต่ละคนใช้บริการคนละ ๒ เที่ยว ก็คิดเป็นค่าเฉลี่ยผู้ใช้บริการตลอดทั้งงานประมาณ ๘๑,๓๑๘ คน

* การประมาณการจำนวนผู้ใช้บริการรถรางนี้ คำนวณจากจำนวนเงินรับทั้งหมดโดยแปลงจากบาทให้เป็นอัฐ (๑ บาท มี ๖๔ อัฐ) แล้วคำนวณค่าเฉลี่ยโดยง่ายจากการคิดค่าสูงสุด ค่าต่ำสุดและค่ากลาง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น บริษัทไฟฟ้าสยามเป็นผู้ถือหุ้นรายใหญ่ในกิจการรถรางไทย จึงพบได้ว่าการจัดการขนส่งผู้โดยสารมารวมกันเป็นช่วงๆ เพื่อให้จักรพ่วงไปเที่ยวงานวัดเบญจมบพิตร ได้โดยสะดวก ดังรายงานข่าวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ซึ่งมีงานวัดเบญจมบพิตรเป็นครั้งแรกในรัชสมัยดังนี้^{๕๐}

ประโยชน์ของรถราง

ในหม่งงานวัดเบญจมบพิตรคราวนี้ รถรางสายแดงได้เดินแต่ย่ำรุ่งจนเวลาตีห้า ทั้งได้มีรถพ่วงด้วยอีก ผู้คนที่โดยสารรถรางไปมาในงานนั้นมีมากทั้งขาขึ้นแลขาล่อง บางเที่ยวถึงกับผู้โดยสารต้องยืนเกาะราวกันเป่นระนาวไป ถึงกระนั้นต้องนับว่ามีประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย เช่นกับผู้โดยสารก็ได้ไปโดยทันใจ และประโยชน์ของรถรางที่จะเก็บสตางค์ได้จากผู้โดยสารก็จะได้มากกว่าธรรมดา

ในระหว่างงานวัดเบญจมบพิตรคราวนี้ ผู้จัดการรถรางได้จัดรถพ่วงออกมาเรียงอยู่ในรางนำวัดบพิตรภิรมย์หลายคัน เพื่อจะมารับส่งผู้โดยสารขึ้นไปเที่ยวในงานนั้น คือ รถรางคันหนึ่งมีรถพ่วง ๓ คัน ตั้งแต่หลักนำวัดจักรวรรดิขึ้นไปทุกหลัก ส่วนรถสายแดงก็เที่ยวรับผู้โดยสารรอบพระนครมารวมส่งขึ้นรถพ่วงนำวัดจักรวรรดิ ยังรถสายหัวลำโพงบางกระบือ รับคนมาส่งที่ ๔ แยกวัดตึก รถสายถนนตก รับคนมารวมส่งที่ ๔ แยกถนนวรจักรกับถนนเจริญกรุง แลรถรางสายสามเสนได้เดินอยู่จนใกล้รุ่ง นับว่าเป็นความสะดวกของผู้ที่จะไปมาได้ตามประสงค์ แต่ค่าโดยสารนั้นคงจะเก็บได้มากกว่าวันธรรมดาหลายเท่า

ความนิยมใช้รถรางและรถไฟทั้งในพระนครและกรุงสยามเช่นนี้สะท้อนให้เห็นการพัฒนากรุงเทพฯ ให้เติบโตตามแบบอย่างของเมืองสมัยใหม่ทั่วโลก ที่มีการจัดสาธารณูปโภคอันทันสมัยเพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทางระยะไกล จนทำให้ราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณชานเมืองและหัวเมืองโดยรอบกรุงเทพฯ มีทางเลือกที่จะเดินทางเข้ามาชมการแสดงนั้น โดยใช้พาหนะสมัยใหม่เพิ่มขึ้นจากการสัญจรทางเรือมายังคลองเปรมประชากรที่อยู่หน้าวัด

^{๕๐} สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑-๑๕๑๔, “ประโยชน์ของรถราง,” บางกอกไทมส์ (๑๓ มกราคม ๒๔๕๖).

นอกจากนั้น เมื่อมีการสร้างเครือข่ายถนนและสะพานในพระนคร ที่เชื่อมต่อการเดินทางจากถนนเจริญกรุงและถนนหัวลำโพงทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงเทพฯ มายังลานพระราชวังดุสิตทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ พบได้ว่าบรรดาชนชั้นสูง พ่อค้าและคหบดีผู้มีทรัพย์ ต่างก็เลือกที่จะใช้รถยนต์เป็นพาหนะในการเดินทางมาเที่ยวงานวัดเบญจมบพิตร ดังที่พบรายงานข่าวเกี่ยวกับงานวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ว่า “ที่หน้าพระลานตั้งแต่บ่ายจนถึงเวลา ๒ ยาม มีโคมหน้าแปลกปลาต รถยนต์จอดติดกันเป็นแพมากกว่าในงานครั้งอื่นที่เคยมีในกรุงเทพฯ”^๒

กล่าวโดยสรุปว่า “เอกซฮิบิเชน” ของพระเจ้าแผ่นดินในเบื้องต้นจัดขึ้นเพื่อประโยชน์ของพระเจ้าแผ่นดิน นับเป็นงานนักขัตฤกษ์ของพระอารามหลวงแห่งใหม่ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นเมื่อเสด็จมาประทับ ณ “วังสวนดุสิต” ทางทิศเหนือของพระนคร นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เห็นการขยายตัวของกรุงเทพฯ และการปรับใช้ธรรมเนียมใหม่ที่ทำให้ราษฎรผูกพันกับพระเจ้าแผ่นดินมากขึ้น เมื่อร่วมโดยเสด็จพระราชกุศลบำรุงพระอารามหลวงที่พระเจ้าอยู่หัว พระราชวงศ์กับข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใกล้ชิดได้สร้างขึ้นใหม่ “เอกซฮิบิเชน” นี้เป็นการระดมทุนที่ผูกพันกับธรรมเนียมเดิมในสังคมไทย คือ การจัดงานวัดเพื่อบำรุงพระศาสนา แต่ราษฎรพากันมาใช้จ่ายเงินในงานวัดแห่งนี้เพื่อร่วมโดยเสด็จพระราชกุศลกับพระเจ้าแผ่นดิน อันเป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนและสะท้อนให้เห็นความผูกพันอันใกล้ชิดระหว่างพระเจ้าอยู่หัวกับปสกนิกร เพราะมหรหรมนี้อนุญาตให้คนทุกคนชั้นเข้าไปใช้พื้นที่เดียวกันพร้อมกันได้โดยไม่มีการกีดกัน เป็นความแปลกใหม่ที่สอดคล้องกับการขยายตัวของสังคมผู้บริโภคแบบตะวันตก และทำให้เห็นการรับวัฒนธรรมทางสังคมของตะวันตกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในสังคมไทย ผ่านกิจกรรมต่างๆ จน ทำให้มหรหรมนั้นค่อยๆ พัฒนาเป็นงานรื่นเริงที่สำคัญของกรุงเทพฯ ในเวลาต่อมา

“เอกซฮิบิเชน” ของพระเจ้าแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นงานรื่นเริงที่จัดขึ้นเพื่อระดมทุนทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกับรัชกาลก่อน แต่รายได้จากการจัดงานวัดนั้นไม่ได้ใช้บำรุงพระอารามเป็นหลักเหมือนที่เคยปฏิบัติ หากแต่ใช้เพื่อบำรุงบ้านเมืองตามพระราชอัธยาศัย ทั้งการสร้างบุคลากรให้เข้ามาเป็นข้าราชการที่ดี (บำรุงโรงเรียนมหาดเล็กหลวง) การป้องกันบ้านเมือง (บำรุงราชนาวีและเสือป่า) การพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร (บำรุงสภากาชาด) นับว่าเป็นประโยชน์ของพระเจ้าแผ่นดิน ที่ช่วยสร้างพื้นฐานอันมั่นคงให้กับพลเมืองของ “สยามรัฐ” ในวันข้างหน้า

^๒ สจข., ม-สยามสมาคม ม้วน ๑-๑๕๑๖, “งานวัด,” บางกอกไทมส์ (๑๐ มกราคม ๒๔๕๘).

ในท้ายที่สุด การบำรุงพระศาสนาและกิจการสาธารณประโยชน์เหล่านี้ คือ การสร้างความมั่นคงให้กับบ้านเมืองที่ปกครองโดยกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะการดำเนินการทุกอย่างล้วนเป็นพระราชประสงค์ เพื่อให้ราษฎรได้รู้จักหน้าที่ของตนเองและตระหนักถึงความสำคัญของตนที่มีต่อบ้านเมือง “เอกซฮิบิเชน” ของพระเจ้าแผ่นดินจึงมีส่วนสร้างสยามให้เป็นชาติสมัยใหม่ตามแบบอย่างของตะวันตก โดยปลูกฝังอุดมการณ์ที่ทำให้ราษฎรตระหนักในคุณค่าของตนเอง ปฏิบัติหน้าที่เต็มกำลังความสามารถ มีคุณธรรมตามหลักทางศาสนา จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และรักษาชาติมากจนสามารถเสียสละชีวิตเพื่อบ้านเมืองได้

นอกจากนั้น “เอกซฮิบิเชน” ของพระเจ้าแผ่นดินยังสะท้อนให้เห็นการเติบโตของกรุงเทพฯ ในเชิงกายภาพ จากการสร้างสาธารณูปโภคแบบใหม่ เช่น เครื่องข่ายถนนและสะพาน การให้สัมปทานเดินรถรางในเขตพระราชฐานที่ขยายออกไปทางทิศเหนือ การจัดงานออกร้านขายสินค้าได้แสดงให้เห็นความหลากหลายของสินค้าอุปโภคบริโภคที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ เช่นเดียวกับเมืองใหญ่ทั้งหลาย ส่วนการแสดงผลงานของกระทรวงทบวงกรมต่างๆ ก็แสดงให้เห็นความก้าวหน้าทันสมัยของสยามในเชิงวิชาการด้วย จากบริการของกรมไปรษณีย์โทรเลข และกรมรถไฟหลวง เป็นต้น

๔.๒ การแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของข้าราชการ

ข้าราชการเป็นกลไกสำคัญในการจัดเตรียมสิ่งของเพื่อตั้งแสดงใน “เอกซฮิบิเชน” ของสยามในต่างประเทศ ดังนั้น ข้าราชการในหน่วยงานต่างๆ จึงคุ้นเคยที่จะจัดเตรียมสิ่งของในความดูแลตามข้อกำหนดของผู้จัดในต่างประเทศ และเนื่องจากสิ่งของที่ส่งไปตั้งแสดงส่วนใหญ่เป็นทรัพยากรธรรมชาติและสินค้าทางการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สินค้าข้าว อันเป็นสินค้าส่งออกที่มีความสำคัญที่สุด ข้าราชการในกระทรวงเกษตรราธิการจึงพร้อมที่จะจัด “เอกซฮิบิเชน” เพื่อส่งเสริมสินค้าเกษตรตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อจัดหาพันธุ์ข้าวชั้นดีให้ราษฎรปลูกเป็นการปรับปรุงคุณภาพสินค้าข้าวให้ได้ราคาดีขึ้นในตลาดโลก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้จัดให้มีการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนขึ้น เพื่อร่วมฉลองวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนได้สนใจวิชาอื่นๆ นอกจากการเรียนหนังสือเพื่อทำงานเสมียน ทั้งในระบบราชการและบริษัทห้างร้านของต่างประเทศ อันเป็นการส่งเสริมให้ชาวสยามประกอบธุรกิจของตนมากกว่าจะคอยรับราชการหรือทำงานเสมียนในห้างฝรั่ง การที่เจ้าพระยาพระเสด็จฯ เคยทำหน้าที่พระอภิบาลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอในประเทศอังกฤษมาก่อน จึงตระหนักดีว่า

ประเทศจะเจริญรุ่งเรืองได้เมื่อประชากรประกอบอาชีพต่างๆ อย่างหลากหลายเพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านเศรษฐกิจ^{๓๓} ดังนั้น การจัด “เอกซฮิบิเชน” ของข้าราชการในกระทรวงเกษตรธิการและกระทรวงธรรมการ อันเป็นกระทรวงที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร จึงเป็นไปอย่างสอดคล้องกับแนวพระราชดำริในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่บ้านเมืองด้วยเช่นกัน

๑) “เอกซฮิบิเชน” ของกระทรวงเกษตรธิการ

กระทรวงเกษตรธิการเป็นกระทรวงแรกที่เริ่มจัด “เอกซฮิบิเชน” ขึ้นเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ และได้จัดให้มีการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ขนาดต่างๆ ทั้งในหัวเมืองและในพระนคร มาโดยตลอดจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงต้องยุติไปเพราะปัญหาภัยธรรมชาติเป็นสำคัญ การแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของกระทรวงเกษตรธิการนี้เกิดขึ้นตามหน้าที่ของกระทรวงในการบำรุงความเจริญของบ้านเมือง โดยได้รับการร้องขอจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าว คือ หม่อมราชวงศ์สุพรรณ สนิทวงศ์ ผู้อำนวยการบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม จำกัด

๑.๑ การประกวดพันธุ์ข้าวปลูก

เมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๕) หม่อมราชวงศ์สุพรรณได้ทำจดหมายเรียนเจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ (หม่อมราชวงศ์ หลาน ภูษธร) เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ เกี่ยวกับปัญหาผลผลิตข้าวสยามที่ตกต่ำลง^{๓๔} เนื่องจากได้รับคำร้องเรียนจากบรรดาพ่อค้าและโรงสีมาหลายปีแล้วว่าผลผลิตข้าวของสยามไม่ดีเช่นที่เคย เพราะข้าวเปลือกที่ซื้อมานั้นสีได้เมล็ดข้าวที่มีคุณภาพไม่สม่ำเสมอ ปัญหานี้ส่วนหนึ่งเกิดจากพ่อค้าข้าวที่จัดเก็บข้าวเปลือกปะปนกันโดยไม่คัดคุณภาพ เมื่อเอาไปสีเป็นข้าวสารจึงได้ข้าวสารที่มีคุณภาพปะปนกัน ดังนั้น ข้าวดีจึงพลอยเป็นข้าวไม่ดีด้วย และปัญหาอีกส่วนหนึ่งเกิดจากขบวนการที่ขาดแคลนข้าวพันธุ์ที่ดีสำหรับเพาะปลูก หากไม่มีพันธุ์ข้าวที่ดีแล้ว คุณภาพข้าวก็จะไม่ดีขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้ หม่อมราชวงศ์สุพรรณจึงพยายามจัดหาพันธุ์ข้าวที่ดีมาจำหน่ายให้ราษฎรนำไปใช้เป็นพันธุ์ข้าวปลูก โดยประกาศแจ้งให้ผู้ที่มิใช่ชาวเมล็ดโต คือ ข้าวรวงหนัก หรือข้าวหนักที่เกี่ยวข้องเมื่อเดือน ๑๒ เดือนอ้ายและเดือนยี่ นำข้าวมาประกวดกันโดยมีขบวนการและพ่อค้าข้าวเป็นกรรมการตัดสิน และให้รางวัลแก่เจ้าของข้าวคุณภาพ

^{๓๓} “จดหมายกราบบังคมทูล เจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๔,” ใน พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, เล่ม ๑, (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๕๓-๑๓๐.

^{๓๔} ศจข., กต. ๑๓/๒๒๕ บริษัทขุดคลองขอให้จัดการหาพันธุ์ข้าวปลูกที่ดีมาจำหน่ายแก่ราษฎรทำ
นา.

ดีเป็นเงิน ๔๐ บาท พบว่าผู้นำข้าวมาประกวดจำนวนมากและส่วนใหญ่เป็นข้าวที่ปลูกในคลอง
รังสิต

หม่อมราชวงศ์สุวพรรณมีความเห็นว่าหากกระทรวงเกษตรธิการจัดหาพันธุ์ข้าว
ปลูกจำหน่ายให้แก่ราษฎรในท้องถิ่นต่างๆ ให้เหมาะสมกับภูมิประเทศแล้ว จะเป็นการช่วยเหลือ
ราษฎรให้ได้รับประโยชน์มากขึ้นและจะทำให้บ้านเมืองมีรายได้เพิ่มขึ้นด้วย ทั้งนี้หม่อมราชวงศ์
สุวพรรณได้สอบถามไปยังตัวแทนผู้ค้าข้าวในยุโรปว่าข้าวที่มีราคาสูงกว่าข้าวสยามมีอะไรและมี
คุณสมบัติอย่างไร จึงได้ทราบว่าข้าวที่ราคาดีที่สุด คือ ข้าวคาโรไลนาของสหรัฐอเมริกา รองลงมา
เป็นข้าวยะวาและข้าวญี่ปุ่น ส่วนข้าวของสยามราคาเป็นที่ ๔ ที่ ๕ ทั้งนี้เพราะตลาดนิยมข้าวเมล็ด
งามมากกว่ารสชาติของข้าว ด้วยเหตุนี้ หม่อมราชวงศ์สุวพรรณจึงเสนอให้กระทรวงเกษตรธิการ
จัดประกวดพันธุ์ข้าวปลูกเพื่อให้ได้ผลผลิตข้าวเมล็ดงามสม่ำเสมอที่จะขายได้ราคาดีขึ้นอันจะทำให้
การค้าทวียิ่งขึ้น

กระทรวงเกษตรธิการเห็นด้วยกับความคิดนี้ จึงได้หารือกับกระทรวงมหาดไทย
เพื่อให้หัวเมืองต่างๆ จัดประกวดพันธุ์ข้าวเช่นเดียวกับที่บริษัทหุคคลองแลคูนาสยามได้ทดลองทำ
ไปแล้ว เพื่อจัดหาข้าวพันธุ์ดีซื้อใส่ฉางไว้ให้ราษฎรขอยืมไปทำพันธุ์ แล้วให้ทางอำเภอและกำนัน
รับรองการขอยืมนั้น แต่กระทรวงมหาดไทยเกรงว่าข้าหลวงเทศาภิบาลและผู้ว่าราชการเมืองจะ
ไม่เข้าใจว่าควรจะดำเนินการให้เรียบร้อยได้อย่างไร จึงมีความเห็นว่ากระทรวงเกษตรธิการควรจัด
เจ้าพนักงาน ไปชี้แจงวิธีต่อเจ้าพนักงานตามหัวเมือง และให้ทดลองจัดขึ้นในมณฑลหนึ่งก่อน หาก
สำเร็จจึงค่อยขยายไปยังมณฑลอื่นๆ ต่อไป โดยกระทรวงมหาดไทยจะประสานงานช่วยเหลือ
เจ้าพนักงานของกระทรวงเกษตรธิการอย่างเต็มที่

นอกจากหม่อมราชวงศ์สุวพรรณจะทำหนังสือถึงเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ
แล้ว พระวรราชเจ้าเธอ พระเจ้าสายสนิทวงศ์ก็ได้นำสำเนาความเห็นของหม่อมราชวงศ์สุวพรรณนั้น
ทูลเกล้าฯ ถวายให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ปรึกษากันใน
ที่ประชุมเสนาบดี ซึ่งมีความเห็นว่าหนังสือนั้นมีสาระสำคัญ ๒ ประการ คือ ทำอย่างไรราษฎรจึงจะ
ไม่ขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูก และทำอย่างไรราษฎร ชาวนาและพ่อค้าข้าวจึงจะรักษาคุณภาพข้าวที่ดี
ได้โดยไม่นำมาปะปนกัน ที่ประชุมได้มีความเห็นว่าจะต้องหาบุคคลผู้มีความเข้าใจและสนใจเรื่อง
การทำนามารับผิดชอบโดยตรง เพื่อ “ให้ออกเที่ยวตรวจดูตามท้องที่ แล้วก็ออกความคิดมา
กระทรวงเปนแต่ผู้ช่วยอุดหนุนจึงจะสำเร็จได้”^{๔๕} เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจะค่อยๆ ขยายขอบเขตการจัด
ประกวดพันธุ์ข้าวออกไปในวงกว้างขึ้นได้

^{๔๕} สจข., กส ๑๓/๒๒๕ เรื่องบริษัทหุคคลองขอให้จัดหาพันธุ์ข้าวปลูกที่ตีมาจำหน่ายแก่ราษฎร.

ด้วยเหตุนี้ กระทรวงเกษตรราธิการจึงมอบหมายให้พระยาประชาชีพบริหาร ข้าหลวงออกโฉนดเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องดังกล่าว พระยาประชาชีพฯ มีความเห็นว่าทุ่งหลวงในเขต เมืองธัญบุรีเป็นทุ่งนาข้าวสำคัญ เพราะปลูกข้าวนาสวนมาโดยตลอดทั้งยังมีเขตติดต่อกับเมืองอื่นๆ ที่มีวิธีการทำนากล้ายกันด้วย ดังนั้น จึงควรเริ่มต้นจัดประกวดพันธุ์ข้าวในทุ่งหลวงนี้ก่อน นอกจากนี้ พระยาประชาชีพฯ ได้ส่งเจ้าหน้าที่ไปสำรวจตลาดค้าข้าวในพระนครจากโรงสี พ่อค้า ข้าวและโรงบรรจุข้าวแถวคลองผดุงกรุงเกษม จึงทราบว่าข้าวที่ขายได้ราคาดีในเวลานั้นส่วนใหญ่ ปลูกอยู่ในเขตลำน้ำท่าจีน ต่อจากนั้น จึงได้ออกสำรวจพื้นที่ปลูกข้าวในเขตเมืองนครไชยศรีกับ หัวเมืองใกล้เคียง พบว่าข้าวในเขตนั้นมีคุณภาพดีจริงและมีคุณภาพดีกว่าข้าวต่างประเทศอีกด้วย แต่เหตุที่ไม่สามารถขายข้าวได้ราคาดีนั้น มีสาเหตุสำคัญ ๓ ประการ คือ ชาวนาไม่คัดเลือกพันธุ์ ข้าวปลูกทำให้ได้ผลผลิตที่ไม่สม่ำเสมอ ผู้ค้าข้าวชอบหากำไร โดยการปนข้าวขาย ทำให้ข้าวดี กลายเป็นข้าวเลว และชาวนาไม่สามารถบังคับน้ำให้เลี้ยงต้นข้าวในปริมาณที่เหมาะสมได้ จึงได้ เมล็ดข้าวที่ไม่สมบูรณ์^{๔๖}

กองข้าหลวงตรวจการมีความเห็นเพื่อแก้ไขปัญหาเหล่านี้ ว่าในประการแรกต้อง จัดให้มีการประกวดพันธุ์ข้าวที่หัวเมืองหรือกรุงเทพฯ ทุกปีเพื่อช่วยเหลือให้ชาวนาได้พันธุ์ข้าวปลูก ที่ดีขึ้นเรื่อยๆ ประการต่อมา นั้น ต้องคิดกำจัดกรปนข้าว โดยตั้งข้อบังคับกำหนดชนิดและราคาข้าว สำหรับการซื้อขาย ออกใบอนุญาตสำหรับเรือขนข้าวทุกลำ พร้อมทั้งมีด่านตรวจตราคุณภาพข้าว เป็นระยะ และประการสุดท้ายนั้นต้องรีบจัดการบังคับน้ำให้ได้โดยเร็ว ซึ่งเจ้ากรมคลอง นายวันเคอ ไฮเด (Van de Heide) ได้เสนอแผนการสร้างเขื่อนชลประทานเพื่อการบังคับน้ำไว้แล้ว แต่ว่าเป็น โครงการขนาดใหญ่ที่ต้องใช้เงินทุนมาก เนื่องจากการแก้ไขปัญหานี้เป็นเรื่องเป็นสิ่งสำคัญและต้องรีบ ลงมือปฏิบัติโดยเรียงลำดับไปตามความจำเป็น ดังนั้น กระทรวงเกษตรราธิการจึงเริ่มดำเนินการจาก สิ่งที่ย่างที่สุดก่อน คือ การจัดประกวดพันธุ์ข้าว เพื่อให้ราษฎรชาวนารู้สึกและเห็นประโยชน์ของ การคัดเลือกพันธุ์ข้าว เริ่มต้นจากเมืองที่มีการทำข้าวนาสวนก่อน ได้แก่ เมืองนครไชยศรี เมือง ธัญบุรีและเมืองมีนบุรี ทั้งนี้ต้องเลือกสถานที่จัดงานให้เหมาะสมเดินทางไปมาได้โดยง่าย และต้อง แจ้งให้ราษฎรทราบแต่เนิ่นๆ

กระทรวงเกษตรราธิการได้จัดให้มีการประกวดพันธุ์ข้าวครั้งแรก ณ ศาลาว่าการ เมืองธัญบุรี โดยมีประกาศแจ้งความให้ราษฎรในเมืองนครไชยศรี เมืองธัญบุรี เมืองมีนบุรีและ บรรดาพ่อค้าข้าวทั้งหลายได้รับทราบ ว่าข้าวที่จะส่งประกวดนั้นต้องคัดเลือกเฉพาะเมล็ดข้าวที่ดี จำนวนครั้งทนทานเป็นอย่างน้อย มาตั้งแสดงให้เห็นทั้งรวงไม่ต่ำกว่า ๑๐ รวง ข้าวที่ได้รับคัดเลือกกว่าดี เป็นที่หนึ่งจะได้รับเงินรางวัล ๔๐๐ บาท สำหรับคณะกรรมการตัดสินพันธุ์ข้าวมีทั้งสิ้น ๑๔ คน

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน.

ประกอบด้วยข้าราชการในเมืองนั้นและข้าราชการกระทรวงเกษตรราธิการ ชาวนา ตัวแทนโรงสีข้าว และตัวแทนพ่อค้าข้าว^{๕๓}

คณะกรรมการได้เลือกให้หม่อมราชวงศ์สุวพรรณเป็นนายกของที่ประชุม ต่อจากนั้น ที่ประชุมได้ตั้งเกณฑ์การพิจารณาร่วมกันว่าจะให้กะแนนแก่ข้าวเมล็ดยาว ขนาดใหญ่ เนื้อข้าวใส เนื้อข้าวขาว เปลือกบาง ปลูกบาง เนื้อข้าวมีมัน เมล็ดเสมอกัน มีน้ำหนักและเมล็ดงาม พร้อม แล้วจึงเริ่มไปให้กะแนนแก่ข้าวที่มีผู้ส่งเข้าประกวด รวม ๓๒๔ เจ้าของ ๑๖๕ พันธุ์ รวม ๕๐๓ รายชื่อ โดยมีรางวัลของหลวง ๓ ชั้น ชั้นที่ ๑ เงินรางวัล ๔๐๐ บาท ชั้นที่ ๒ เงินรางวัล ๑๕๐ บาท ชั้นที่ ๓ เงินรางวัล ๕๐ บาท และหม่อมราชวงศ์สุวพรรณได้ให้รางวัลชั้นที่ ๔ อีก ๑๐ รางวัลๆ ละ ๓๐ บาท การประกวดพันธุ์ข้าวครั้งนี้ได้รับความสนใจจากพ่อค้าข้าวและบรรดากองสุลต่างประเทศมาก^{๕๔}

เมื่อกระทรวงเกษตรราธิการประสบความสำเร็จในการประกวดพันธุ์ข้าวที่เมือง รัษฎบุรี ในปีต่อมาจึงขยายการประกวดออกไปยังมณฑลอื่นๆ โดยจัดให้มีการประกวดพันธุ์ข้าว ที่วิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวรารามระหว่างวันที่ ๑๒-๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ เพราะเป็นวัดใหญ่ ใจกลางเมือง มีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จทรงเปิดงาน มีกิจกรรม ๒ ส่วน คือ การประกวด พันธุ์ข้าวและการตั้งแสดงเครื่องมือเกี่ยวกับการปลูกข้าว กับ การออกร้านขายสินค้าและแสดง มหรสพ เพราะ “...การพิพิธภัณฑน์นี้ต้องมีการมหรสพด้วยหาไม่ก็จืด...”^{๕๕} เนื่องจาก “การสำแดง พันธุ์ข้าวแลเครื่องมือการเพาะปลูกอย่างนี้เป็นการใหม่พึ่งจะมีขึ้น คนยังไม่เข้าใจถึงประโยชน์อยู่ โดยมาก จึงได้คิดล่อคนให้มาดูด้วยมีการมหรสพช่วย”^{๕๖} ทั้งนี้คงเห็นตัวอย่างการใช้สถานที่ของวัด เบญจมบพิตรเป็นสถานที่จัด “งานนักขัตฤกษ์กลางเดือนอ้าย” อย่างไรก็ตาม เสนาบดีกระทรวง เกษตรราธิการได้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบเกี่ยวกับโครงการดำเนินงาน โดยไม่เอ่ยถึงเงินรายได้ จากการออกร้านและแสดงมหรสพ กับค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษาวัดสุทัศน์เทพวรารามเลย คงเป็น เพราะวัดเป็นสถานที่ชุมนุมเพื่อการสาธารณประโยชน์อยู่แล้ว และอาจจะนึกไม่ถึงเพราะเมื่อจัด งานวัดเบญจมบพิตร ไม่มีรายจ่ายส่วนนี้ เนื่องจากการหารายได้บำรุงวัดเบญจมบพิตรโดยตรง แต่การใช้พื้นที่วัดสุทัศน์เทพวราราม เพื่อ “แสดงพิพิธภัณฑน์เข้าปลูก” ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัด สุทัศน์เทพวรารามแต่ประการใด นอกจากขออาศัยใช้สถานที่เพราะความเหมาะสมของพระอาราม

^{๕๓} สจข., กส. ๑/๕๖๓ เรื่องแสดงพิพิธภัณฑน์ประกวดข้าวปลูก ศก ๑๒๖.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๕} สจข., กส. ๑๓/๒๘๕ รายงานประชุมเทศาภิบาล ณ กระทรวงเกษตรราธิการ วันที่ ๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๗

^{๕๖} สจข., กส. ๑๓/๒๘๕ จดหมายกราบบังคมทูลฯ จากกระทรวงเกษตรราธิการ ลงวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๗.

อันมีสถานที่กว้างขวางอยู่ใจกลางเมืองและเดินทางไปมาได้สะดวก ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเตือนกระทรวงเกษตรราธิการคิดเรื่องค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษาวัดสุทัศน์เทพวรารามในระหว่างที่มีงานและเมื่องานเลิกแล้วนั้นด้วย^{๕๐}

ในการนี้ข้าหลวงเทศาภิบาลแต่ละมณฑลจะเป็นผู้รับผิดชอบจัดหาพันธุ์ข้าวปลูก และกระทรวงเกษตรราธิการเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายอื่นๆ คือ ค่าภษณะบรรจุ กระดาษป้ายบอกชื่อ และชนิดพันธุ์ ค่าใช้จ่ายในการนำส่งพันธุ์ข้าวเข้ามายังพระนคร สำหรับคณะกรรมการดำเนินการนั้นแบ่งเป็น ๒ ชุด คือ กรรมการจัดการพิพิธภัณฑ์ข้าว กับ กรรมการตัดสินพันธุ์ข้าว

กรรมการจัดการพิพิธภัณฑ์ข้าว นั้นแบ่งเป็น ๒ กลุ่มย่อย กลุ่มหนึ่งมีหน้าที่จัดเตรียมสถานที่จัดงาน ทั้งการออกแบบก่อสร้างอาคารเท่าที่จำเป็น การตกแต่งพื้นที่ให้งดงาม การรักษาความสะอาดและความปลอดภัยตลอดระยะเวลาจนกระทั่งเสร็จสิ้นสมบูรณ์ กรรมการกลุ่มนี้เป็นข้าราชการต่างหน่วยงานที่มีความรับผิดชอบโดยจำเพาะอยู่แล้ว โดยมีข้าราชการกระทรวงเกษตรฯ เป็นผู้ประสานงาน ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นกรรมการกลางที่ประสานงานกับทั้ง “ผู้ตั้งแสดง” และกรรมการตัดสินข้าว ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการกระทรวงเกษตรราธิการ ที่มีพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม อธิบดีกรมเพาะปลูกทรงเป็นประธานยก พระยาประชาชีพบริหารบาลเป็นอุปนายก ขุนพิเทศพจนวิสุทธ์เป็นเลขานุการและขุนวิหิกรบรรณกิจเป็นเหรัญญิก ส่วนกรรมการตัดสินพันธุ์ข้าว ได้แก่ ข้าราชการกระทรวงเกษตร ตัวแทนโรงสีและห้างต่างประเทศ ตัวแทนโรงสี และพ่อค้าข้าวชาวไทยจีน และตัวแทนชาวนา

สถานที่จัดงานแสดง คือ ด้านในของพระวิหารกับด้านนอกพระวิหารนั้น แบ่งส่วนตามลักษณะกิจกรรม กล่าวคือ บริเวณพระระเบียงภายในโดยรอบนั้นเป็นที่ตั้งแสดงพันธุ์ข้าวต่างๆ ที่ลานภายในพระวิหารนั้นปลูกประจำ ๑ หลัง เป็นที่ตั้งแสดงเครื่องจักรและเครื่องมือที่ใช้ปลูกข้าว ตลอดจนที่เลี้ยงอาหาร บนศาลาที่ตั้งสี่ด้านของพระวิหารนั้น จัดให้มีดนตรีปี่พาทย์ เครื่องสาย และแตรวงบรรเลงให้เป็นที่ครึกครื้น ที่ด้านบนตรงหน้าพระวิหารหลวงนั้นเป็นที่บริจาคเงินบำรุงวัด และด้านหลังเป็นที่กรรมการประชุมตัดสินพันธุ์ข้าว ส่วนพื้นที่บริเวณรอบนอกพระวิหารนั้นจัดให้มีการออกร้านขายของและมหรสพเพื่อความบันเทิง คือ ละครกับลิเก

ในครั้งนี้มีมณฑลต่างๆ ได้ส่งพันธุ์ข้าวมาประกวดกันทั้งสิ้น ๑๖ มณฑล ๔๔ เมือง ๒,๓๔๒ พันธุ์ นอกจากนี้ ยังมีราษฎรนำข้าวมาส่งประกวดกับกรรมการ โดยตรงเมื่อวันเปิดงานอีกจำนวน ๑๓๑ พันธุ์ จาก ๕ เมืองใน ๕ มณฑล รวมจำนวนพันธุ์ข้าวที่นำมาประกวดทั้งสิ้น ๒,๔๗๓ พันธุ์ มณฑลที่ส่งข้าวมาประกวดมากที่สุด คือ มณฑลกรุงเทพฯ (๔๘๒ พันธุ์) มณฑลปราจีนบุรี

^{๕๐} กส. ๑๓/๒๔๘ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงเสนาบดีกระทรวงเกษตรฯ ลงวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๗.

(๔๒๗ พันธุ์) มณฑลราชบุรี (๓๑๔ พันธุ์) มณฑลนครไชยศรี (๒๒๓ พันธุ์) และมณฑลภูเก็ต (๒๐๖ พันธุ์) เมืองที่ส่งเข้ามาประกวดมากใน ๕ อันดับแรก ได้แก่ เมืองภูเก็ต (๒๐๖) เมืองฉะเชิงเทรา (๑๗๒) เมืองปราจีน (๑๗๑) เมืองกรุงเทพฯ (๑๕๕) และเมืองราชบุรี (๑๒๖)

สำหรับห้างที่ได้นำสิ่งของ เครื่องจักรและเครื่องมือมาตั้งแสดง มี ๒ ห้าง ได้แก่ ห้างฮาเว็คเอออสกิน (Howarth Erskine, Ltd.) ที่ตั้งแสดงเครื่องสีข้าวทั้งขนาดเล็กและใหญ่ เครื่องเย็บกระสอบข้าว เครื่องสูบน้ำและเครื่องใช้เบ็ดเตล็ดอื่น ๆ กับห้างเบนเมย์ (Behn Meyer & Co., Ltd.) ที่ตั้งแสดงเครื่องเกี่ยวข้าวและปู้ฝรั่ง

การประกวดพันธุ์ข้าวนี้ได้รับผลเป็นที่น่าพอใจ และมีผู้สนใจไปขอแลกข้าวที่ได้รับรางวัลที่ ๑ ไปทำพันธุ์กันมากราย ดังนั้น กระทรวงเกษตรราธิการจึงได้ขยายขอบเขตการจัดงานออกไปอีกในปีต่อมา

๑.๒ การแสดงกสิกรรมและพานิชการ

หลังจากที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เสด็จสวรรคตไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ แล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมแผนที่ใช้ “วังกลางทุ่ง” คือ วังใหม่หรือวังสระประทุม เป็นตึกบัญชาการกรมแผนที่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ต่อมาเมื่อกระทรวงเกษตรราธิการต้องออกโฉนดที่ดินให้แก่ราษฎรมากขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมแผนที่ซึ่งทำหน้าที่สำรวจทำรังวัดที่ดินย้ายไปสังกัดของกระทรวงเกษตรราธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ดังนั้น กระทรวงเกษตรราธิการจึงใช้พื้นที่ของ “วังใหม่” นี้เป็นที่ตั้งของโรงเรียนกรมเพาะปลูกด้วย โดยจัดเป็นแปลงเพาะปลูกและโรงเรียนใหม่

เมื่อการจัดประกวดพันธุ์ข้าวครั้งที่ ๒ ได้ผลเป็นที่พอใจ กระทรวงเกษตรราธิการจึงขยายขอบเขตการจัดงานครั้งต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ โดยเพิ่มการจัดแสดงแปลงสาธิตการเลี้ยงไหม และการทอผ้าไหม ที่ได้รับถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตมาจากญี่ปุ่น เพิ่มเติมจากการสาธิตเกี่ยวกับการเพาะปลูก โดยได้รับพระบรมราชานุญาตให้ใช้พื้นที่วังสวนสระประทุมที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสถานที่จัดงาน ดังนั้น การประกวดพันธุ์ข้าวจึงขยายขอบเขตไปเป็น “เอกซฮิบิเชน ออฟ อากริคันละเชอ แอน คอมเมอส์ (Exhibition of Agriculture and Commerce)” อันเป็นนามพระราชทาน ที่โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ คิดหาคำภาษาไทยให้เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำว่า **Exhibition**^{๕๒} ต่อมา จึงได้ชื่องานเป็นภาษาไทยว่า “การแสดงกสิกรรมแลพานิชการ”

^{๕๒} สจข., กศ. ๑๓/๑๕๐ เรื่อง การแสดงกสิกรรมและพานิชการ ศก ๑๒๕.

การแสดงมหรหรรณครั้งนี้ กระทรวงเกษตรราธิการได้จัดการประกวดหลายแผนก เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และทำเหรียญรางวัลให้ผู้มีบรรดาศักดิ์หรือพ่อค้าต่างชาติแทนเงินรางวัล เป็นรูปพระพลเทพถือโล่ มี ๓ ชั้น ชั้นที่ ๑ เป็นเงินกาไหล่ทอง ชั้นที่ ๒ เป็นเงิน และชั้นที่ ๓ เป็นทองแดง อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งข้อสังเกตสำหรับการใช้คำว่า “ประกวด”^{๕๓} ว่าทำให้เกิดความเข้าใจผิด คิดว่าเป็นการหาของแปลกๆ ซึ่งไม่มีของใครเหมือนมาอวดกัน ว่าใครจะมีแปลกกว่าเพื่อน ยิ่งหายากมีแต่สิ่งเดียวยิ่งดี เหมือนการอวดเครื่องลายครามอย่างหนึ่ง หรืออาจเป็นการทำให้บางคนตั้งใจทำสิ่งที่จะมาอวดโดยไม่คิดถึงประโยชน์ของสิ่งนั้นมากไปกว่าความต้องการได้รางวัล ซึ่งไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ เพราะไม่เข้าใจว่า “การประกวด” นั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ในการสร้างรายได้ให้กับตนเองและบ้านเมืองในวันข้างหน้า ดังนั้น กระทรวงเกษตรราธิการต้องทำประกาศแจ้งให้ผู้นำสิ่งของมาประกวดได้เข้าใจผลที่จะได้รับอย่างแท้จริง ดังที่ทรงยกตัวอย่างว่า^{๕๔}

...ถ้าจะมีผู้นำปลูสัตว์ที่เลี้ยงคืออ้วนพีบริบูรณ์ แลเปนเนื้อไม่มีโรครมาแสดงให้ปรากฏ เมื่อได้รางวัลผู้รู้ตัดสินว่าดีแล้ว อย่าให้ยินดีแต่เพียงว่าได้เหรียญแล้วก็เลิกพยายาม ต้องหมายเลี้ยงสัตว์เช่นนั้นจำหน่ายขายเปนประโยชน์ตามวิธีที่ตัดสินว่าดีแล้วนั้น ผลประโยชน์ที่แท้จริงจึงจะมีแก่ผู้ที่นำของมาประกวดแลเปนประโยชน์แก่รัฐบาล ที่ให้บังเกิดอาหารอันดีขึ้นลบล้างเลิกอาหารอย่างไม่ดี เช่น ไข่หอมเหลือแต่กระดุก ซึ่งไม่แต่เปลืองเงิน กินก็ไม่เกิดกำลังวังชา แลไม่เปนอุปการแก่ชีวิตรแลความสุข ...

นอกจากนั้น ได้ทรงเน้นให้กระทรวงเกษตรราธิการ ต้องใช้อุบายเพื่อให้ผู้อ่านคำประกาศนั้นเข้าใจว่าตนมีสติปัญญาคิดเอง เพราะ^{๕๕}

...คนเรานั้นถึงว่าจะมีบรรดาศักดิ์ใหญ่โต ฤามีสติปัญญาประการใด น้อยคนนักที่จะเข้าใจในการอิคอนอมิกเช่นนี้ ถ้าตั้งใจเรียกเอามาสอนตรงๆ ไม่ใครจะเอาใจใส่ ฤาออกจะโกรธๆ ด้วยไหวไปว่าเปนการสั่งสอน

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน.

เหมือนเด็ก แต่มีหนทางที่จะสอนกันได้ อย่างหนึ่ง เมื่อกล่าวไว้ในที่ใดๆ ให้ผู้ซึ่งไม่รู้อ่านไปพบเข้าเป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้ง แล้วได้คิดต่อบ้างสักเล็กน้อย คราวนี้สันนิษฐานในใจว่าตัวคิดขึ้นได้ด้วยสติปัญญาตัวเอง แล้วเอาไปคิดแลทำด้วยความไม่รังเกียจ อุบายชักนำคนไทยให้เดินสู่ความรู้มีอยู่เช่นนี้ ถ้ากระทรวงเกษตรจะพยายามทำคำอธิบาย อย่าเรียกว่าประกาศ จะเรียกว่าคำชี้แจงความประสงค์แห่งการประกวดอันจะหมายผลอย่างไร ซึ่งกระทรวงจัดการครั้งนี้ เป็นคำอธิบายเหมือนกับว่ากระทรวงจดไว้เองว่าจะเอาเช่นนั้นๆ แต่พิมพ์ออกไปให้คนรู้เช่นนี้เห็นจะได้ผลดี ในปีแรกนี้คงไม่มีใครเตรียมทัน ปีหลังๆ ไปถ้าคอยดื้อนให้ดี บางทีจะได้ประโยชน์จริงขึ้นทุกปี การประกวดนี้จึงจะเป็นผลอันสำเร็จได้แท้จริง...

การจัดงานนี้ได้ขยายขอบเขตจากข้าวไปเป็นมูลผลอาหารอื่นๆ อีก รวม ๑๕ หมวด ได้แก่ รัญพืช ถั่ว ไหมฝ้าย ยางไม้ เปลือกไม้ ของหอม น้ำตาล ยาสูบ แร่ธาตุ ของป่า ปศุสัตว์ เครื่องจักร หัตถกรรม เป็นต้น โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้สระประทุมวันเป็นที่จัดแสดง กสิกรรมเฉพาะนิชการเป็นการถาวรต่อไป เพื่อให้ราษฎรได้ประโยชน์จากการส่งเสริมกสิกรรมด้านต่างๆ เหล่านี้

โครงสร้างของงานมีทั้งการตั้งแสดงและประกวดผลงานทางด้านกสิกรรมกับหัตถกรรม ตลอดจนมหรสพและความบันเทิงต่างๆ คือ โรงหุ่นกระบอก ละครและภาพยนตร์แบบฝรั่ง การเล่นโยนห่วง ยิงเป้า นอกจากนี้ ยังมีร้านอาหารและการแสดงดนตรีวงบรรเลงเหมือนงานวัด เบญจมาพิตรอีกด้วย การแสดงที่สำคัญ คือ การสาธิตเครื่องมือเครื่องใช้ในการเพาะปลูก เครื่องสีข้าว การเลี้ยงไหมและการทอผ้าไหม สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ การตั้งแสดงผลผลิตด้านกสิกรรมเป็นการประกวดและให้รางวัล ทั้งนี้ได้จัดพิมพ์ตำราเกี่ยวกับการเลี้ยงไก่แจ้ให้แก่ผู้ไปเที่ยวชมงานด้วย

การจัดแสดงนี้เป็นแรงบันดาลใจให้ข้าราชการบางคนในกระทรวงเกษตรราชการได้พากเพียรปฏิบัติหน้าที่ของตน ดังที่พบว่าขุนกระษาระยาหารบริบูรณ์ ผู้กระทำการแทนข้าหลวงออกโฉนดที่ ๒ มณฑลราชบุรี ได้ขออนุญาตผู้ว่าราชการเมืองเพชรบุรี ไปอธิบายเรื่องการเพาะปลูกในที่ประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้าน อันเป็นการถ่ายทอดความรู้ที่ได้รับเกี่ยวกับบำรุงการเพาะปลูกสมัยใหม่ไปยังผู้นำในท้องถิ่น เพื่อให้ถ่ายทอดไปถึงราษฎรต่อไป^{๖๖} นอกจากนี้ การจัดแสดงนี้ได้ทำให้ที่ประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลมีความเห็นว่าแต่ละมณฑลน่าจะได้จัดแสดงกสิกรรมและพานิชการใน

^{๖๖} สจข., กส. ๑๓/๔๖๗ รายงานขุนกระษาระยาหารบริบูรณ์แนะนำกำนันผู้ใหญ่บ้านแลราษฎร ทำการเพาะปลูก.

มณฑลเสียมคราฟหนึ่งก่อน เป็นการคัดเลือกสิ่งของเพื่อที่จะส่งมาตั้งแสดงในการแสดงกสิกรรมและ
พานิชการของกระทรวงเกษตรราธิการในกรุงเทพฯ ทำให้มีการจัดมหกรรมเช่นนั้น ในมณฑล
เพชรบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓^{๕๓}

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัด
งานที่กรุงเทพฯ เป็นครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ นั้นไม่มีการแสดงมหรสพ เนื่องจากบ้านเมืองยังอยู่
ในภาวะเศร้าโศกอันเนื่องมาจากความสูญเสียพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่กระนั้น
ก็มีผู้คนเข้ามาเที่ยวชมงานไม่น้อยไปกว่าปีก่อน ทำให้กระทรวงเกษตรราธิการมีความเห็นว่าราษฎร
ได้ทราบผลดีของการจัดแสดงนี้ จึงพากันมาดูงานมากมายทั้งที่ไม่มีมหรสพเป็นเครื่องชักจูงให้มี
ผู้มาเที่ยวชมงานเหมือนครั้งก่อน^{๕๔}

เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ (หม่อมราชวงศ์สท้าน สนิทวงศ์) เสนาบดีว่าการ
กระทรวงเกษตรราธิการ ได้กล่าวรายงานว่าการจัดแสดงมหกรรมนี้เป็นไปตามพระบรมราโชบายที่
จะบำรุงกสิกรรมและพานิชกรรมให้เจริญยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้ราษฎรสนใจประกอบการ
กสิกรรม หัตถกรรมและพานิชการให้มากขึ้น จะได้ส่งเสริมการขายผลผลิตนั้นให้ได้มากยิ่งขึ้น อัน
จะเป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของบ้านเมืองใน ๒ ลักษณะ คือ การส่งสินค้าไปขายต่างประเทศเป็น
หนทางในการหาเงินเข้าประเทศ ส่วนการหาทางขายสินค้าภายในประเทศจะทำให้เป็นการ
ประหยัดทรัพย์ของประเทศไม่ให้ไหลออกโดยไม่จำเป็น หากทำได้ทั้งสองทางนี้แล้วจะทำให้
ประเทศมีความมั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้น^{๕๕}

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชมเชยเสนาบดีกระทรวงเกษตรรา
ธิการที่ให้ความสำคัญกับการบำรุงกสิกรรมเพื่อให้ได้รับผลทางด้านพานิชกรรมเพราะ “เมืองใดมี
พานิชการก็เหมือนมีกำลัง พานิชการยิ่งมาก กำลังแลอำนาจแห่งชาติก็ยิ่งมากขึ้นเป็นลำดับ”^{๕๖}
สำหรับสยามอันเป็นประเทศกสิกรรมนั้น พานิชการจะเจริญขึ้นได้เมื่อมีการบำรุงกสิกรรมเพื่อให้มี
สินค้าขาย เพราะหากมีแต่ผู้ซื้อแต่ไม่มีผู้ขายย่อมไม่เกิดประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ และชาวสยามไม่
อาจจะเป็นเพียงผู้ซื้อสินค้าต่างประเทศโดยไม่ส่งสินค้าออกได้ ดังนั้น จึงต้องบำรุงทั้งกสิกรรมและ
พานิชการ ด้วยการตั้งแสดงให้เห็นด้วยตา “...เพราะผู้ที่ดูสิ่งใดๆ ไม่ใคร่รู้สึกเบื่อเหมือนคำอธิบาย

^{๕๓} สจข., กส, ๑๓/๔๓๘ มณฑลเพชรบูรณ์จัดการแสดงกสิกรรมแลพานิชการ ศก ๑๒๕

^{๕๔} “รายงานการแสดงกสิกรรมแลพานิชการ รัตนโกสินทรศก ๑๓๐,” ราชกิจจานุเบกษา ๒๘, ๐ง
(๓๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๓๐): ๑๑๐๕.

^{๕๕} “ประกาศ การแสดงกสิกรรมแลพานิชการ รัตนโกสินทรศก ๑๓๐,” ราชกิจจานุเบกษา ๒๘, ๐ง
(๓๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๓๐): ๑๑๐๒-๑๑๐๕.

^{๕๖} “พระราชดำรัสตอบเปิดการแสดงกสิกรรมแลพานิชการ รัตนโกสินทรศก ๑๓๐,” ราชกิจจา
นุเบกษา ๒๘, ๐ง (๓๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๓๐): ๑๑๐๗.

หรืออ่านหนังสือ การดูเป็นเครื่องทำให้เพลิดเพลิน เพราะฉนั้นจึงศึกษาไปโดยไม่รู้สึกว่าย่ำเรียน
ความรู้ที่ได้ไปด้วยอาการเช่นนั้นก็มักจะซึมซาบอยู่ในหัวใจแลจดจำไปไว้ได้นาน...”^{๑๑๑} เพราะการ
แสดง “เอกซฮิบิเชน” เน้นการตั้งแสดงและการสาธิตความรู้ให้เห็นจริงชัดเจน

ในปีนี้มีมาให้ความรู้ด้านการเพาะปลูกโดยจัดทำหนังสือต่างๆ คือ รายงานการ
แสดงกสิกรรมแลพานิชการ ครั้งที่ ๑ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เรื่องการทำไร่ฝ้าย เรื่องการ
ปลูกยางพาราบาร์เบอร์ เรื่องเลี้ยงไหมทำไหม เรื่องทอผ้า เพื่อให้ราษฎรได้มีความรู้เรื่องการประกอบ
อาชีพกสิกรรมอื่นๆ

สำหรับการสาธิตต่างๆ นั้น ได้สาธิตการใช้ไถอเมริกันที่ประกวดได้รางวัลที่ ๑
แล้วพบว่ามีคุณสมบัติดีกว่าไถไทย เพราะกินดินได้ดีก็กำลังดีและกลับดินได้ดีกว่า ไถไถพื้นดินที่ยัง
แข็งได้ดีขณะที่ไถไทยใช้ไม่ได้ ทั้งยังไถได้เร็วกว่าไถไทยถึง ๒ เท่าโดยมีราคาใกล้เคียงกับไถของ
ไทยด้วย ดังนั้น การสาธิตวิธีใช้ไถอเมริกันนี้จึงเป็นความพยายามหนึ่งในการปรับปรุงวิธีการทำนา
ของชาวสยามให้มีประสิทธิภาพดีขึ้น ส่วนการทอผ้า สาวไหม กรอไหม ของกรมช่างไหมก็ได้รับ
ความสนใจอย่างมาก เช่นเดียวกับการสาธิตงานปักของนักเรียนสตรีของโรงเรียนต่างๆ^{๑๑๒}

แม้ว่ารายงานการแสดงกสิกรรมแลพานิชการ ครั้งที่ ๒ จะสรุปผลการจัดงานแสดง
ว่าเป็นที่น่าพอใจเพราะราษฎรเห็นประโยชน์ของมหกรรมนี้ดีขึ้น แต่เมื่อพิจารณาในมุมมองของ
ผู้ตั้งแสดงพบว่าแต่ละมณฑลมีความพร้อมในการจัดส่งสิ่งของมาแสดงไม่เท่ากัน ดังนั้น การจัดงาน
โดยการส่งไปบอกให้ทุกมณฑลส่งสิ่งของมาตั้งแสดงจึงเป็นภาระสำหรับหลายมณฑล ส่วนใหญ่
เป็นมณฑลที่อยู่ห่างไกลและจัดหาของมาตั้งแสดงได้ยาก ทั้งนี้เพราะข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลต้อง
สำรองจ่ายค่าใช้จ่ายต่างๆ มาก่อน เช่น ค่าเดินทาง เบี้ยเลี้ยงของผู้คุมสิ่งของมาตั้งแสดง เป็นต้น แต่
เบิกเงินคืนได้เพียงบางส่วนเพราะกระทรวงพระคลังมหาสมบัติไม่อนุมัติการเบิกคืนค่าใช้จ่ายบาง
รายการ มณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลใกล้เคียงยอมส่งสิ่งของมาตั้งแสดงได้มากกว่าเพราะมี
ค่าใช้จ่ายน้อยกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเดินทางและการพักแรม^{๑๑๓} ดังนั้น หลังจากการแสดงครั้ง
นี้แล้วจึงไม่มีการจัดแสดงกสิกรรม โดยรวมทุกมณฑลขึ้นในพระนครอีก แต่รัฐบาลได้สนับสนุนให้
การจัดแสดงเช่นนี้ในมณฑลที่มีความพร้อมที่จะจัดแสดงมหกรรมในท้องถิ่นของตนมากกว่า

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐๘.

^{๑๑๒} “รายงานการแสดงกสิกรรมแลพานิชการ รัตนโกสินทรศก ๑๓๐,” ราชกิจจานุเบกษา ๒๘, ๐ง
(๓๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๓๐): ๑๑๕๓-๑๑๕๔.

^{๑๑๓} สจข., กศ. ๑๓/๓๕๖ มณฑลต่างๆ ส่งพืชพันธุ์และสิ่งของมาตั้งแสดงในการแสดงกสิกรรมและ
พานิชการ ศก ๑๓๐.

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ของกระทรวงเกษตรราธิการเริ่มขึ้นจากความต้องการของเอกชนผู้ประกอบการธุรกิจค้าข้าว และได้ขยายขอบเขตการส่งเสริมกิจกรรมให้มากกว่าการปลูกข้าว การขยายขอบเขตเช่นนี้ทำให้ที่ประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลเสนอให้มณฑลจัดให้มีมหกรรมนั้นขึ้นในมณฑลก่อนเพื่อคัดเลือกสิ่งของมาตั้งแสดงในกรุงเทพฯ อันจะทำให้ราษฎรมีโอกาสเห็นการตั้งแสดงสิ่งของที่ได้จัดส่งมานั้น อย่างไรก็ตาม หลังจากการแสดงกิจกรรมและพาณิชการครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ไม่มีการจัดแสดงมหกรรมขนาดใหญ่เช่นนั้นในกรุงเทพฯ อีก เนื่องจากแต่ละมณฑลมีความพร้อมไม่เท่ากัน การเรียกร้องให้หัวเมืองต่างๆ จัดหาสิ่งของและส่งเข้ามาประกวดในพระนครจึงเป็นภาระของผู้ที่เกี่ยวข้องมากกว่าจะเกิดประโยชน์แก่ราษฎรตามที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ แต่เนื่องจากการให้ความรู้ที่เหมาะสมกับการประกอบอาชีพกสิกรรมให้แก่กสิกรทั่วประเทศเป็นหน้าที่ของกระทรวงเกษตรราธิการ ดังนั้น ทางกระทรวงจึงอนุญาตให้ใช้เงินงบประมาณจำนวนประมาณ ๑,๐๐๐ บาท เพื่อจัดให้มีงานมหกรรมขนาดเล็กในหัวเมืองที่มีความพร้อมจะจัดให้มีการแสดงกิจกรรม หัตถกรรมและพาณิชการเช่นนี้ได้^{๑๑๔} การจัดงานของกระทรวงเกษตรราธิการจึงค่อยๆ ปรับให้พอเหมาะกับความพร้อมที่จะขยายการจัดงานไปตามหัวเมืองต่างๆ ไปในที่สุด

๒) “เอกซฮิบิเชน” ของกระทรวงธรรมการ

กระทรวงธรรมการได้จัดแสดง “ศิลปการหัตถกรรมนักเรียน” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยมีพื้นฐานสืบเนื่องมาจากการแสดงกิจกรรมและพาณิชการ ที่มีการแสดงแผนกหัตถกรรมและส่วนใหญ่เป็นฝีมือเย็บปักถักร้อยของนักเรียนสตรี อันเกี่ยวเนื่องโดยตรงกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ในแง่หนึ่งเป็นเสมือนการดำเนินตามพระบรมราโชบายในการบำรุงกสิกรรมและพาณิชการ ดังที่ปรากฏในพระราชดำรัสเปิดงานแสดงกิจกรรมและพาณิชการครั้งที่ ๒ แต่ในอีกแง่หนึ่ง “เอกซฮิบิเชน” นี้เป็นความพยายามจะปรับเปลี่ยนความคิดเรื่องการประกอบอาชีพของคนรุ่นใหม่ จากการเรียนหนังสือเพื่อรับราชการหรือเป็นเสมียน ให้สนใจเรื่องการค้าด้วย โดยเริ่มจากฝึกฝนงานหัตถกรรม สืบจากทรัพยากรในท้องถิ่น ที่อาจสร้างเป็น “สินค้า” อันก่อให้เกิดรายได้ของตนและของประเทศได้

ผู้คิดริเริ่มคือเสนาบดีว่าการกระทรวงธรรมการ (เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี / พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์) พระอภิบาลพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รุ่นแรกที่เสด็จไปทรงศึกษาต่างประเทศ การจัดแสดงนี้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการพาณิชย์เพื่อสร้างรายได้เข้าบ้านเมืองเช่นเดียวกับรายงานเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

^{๑๑๔} สจข., กศ.๑๓/๗๓๗ พิชณ โลกมีการแสดงกิจกรรม หัตถกรรมและพาณิชการ ปี ๒๔๕๖.

นับเป็นความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการเติบโตของเศรษฐกิจการตลาดที่ใช้เงินตราเป็นตัวกลาง
กระทรวงธรรมการ ได้จัดแสดงผลงานของนักเรียนพร้อมกับการจัดแข่งกรีฑาของนักเรียน ที่
โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องใน
โอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ดังนั้น จึงส่งบัตรเชิญไปถึงข้าราชการในกระทรวงต่างๆ จำนวนมาก
เพื่อให้มาเข้าร่วมในมหกรรมนี้ พร้อมกับขอความร่วมมือในการบริจาคเงินรางวัลและของรางวัล
ให้กับนักเรียนจากมณฑลต่างๆ ทั่วประเทศ เพื่อให้พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเป็นรางวัลให้แก่
นักเรียนที่ชนะเลิศการประกวดนั้น โดยมีสมุดที่ระลึกที่ผู้ให้รางวัลเหล่านั้นลงนามอวยพรเป็นที่ระลึก
แก่นักเรียนที่ได้รับรางวัลด้วย^{๑๑๔}

การจัดแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนสะท้อนให้เห็นความเข้าใจร่วมกันของชนชั้น
ผู้นำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ตระหนักถึงความสำคัญของการค้าที่มีต่อ
เศรษฐกิจของประเทศ จึงส่งเสริมให้เยาวชนที่จะเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองต่อไปได้ตระหนักถึง
ความสำคัญนั้น ด้วยการส่งเสริมให้นักเรียนใฝ่ใจในการแสดงศิลปหัตถกรรมไปพร้อมๆ กับการ
เรียนรู้หนังสือ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญของการประกวดผลงาน
ของนักเรียน ซึ่งต่อมาได้ขยายไปครอบคลุมผลงานของพลเมืองด้วย เพราะเมื่อกระทรวงธรรมการ
ขอความร่วมมือไปตามมณฑลต่างๆ นั้น บางมณฑลไม่มีผลงานของนักเรียน มีแต่ผลงานของ
ราษฎร จึงจัดส่งผลงานเหล่านั้นเข้ามาร่วมตั้งแสดง ทำให้กิจกรรมนี้ขยายออกไปถึงราษฎรกลุ่ม
ต่างๆ อันเป็นประโยชน์ในเชิงพาณิชย์อย่างชัดเจนขึ้น ดังนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
จัดการแสดงนี้พร้อมกับงานวัดเบญจมบพิตรและงานฤดูหนาว ปีใดที่งดการจัดงานรื่นเริงเช่นนั้น
กระทรวงธรรมการก็ยังคงจัดให้มีการแสดงนี้ต่อไปในพื้นที่ของกระทรวง คือ โรงเรียนสวนกุหลาบ
วิทยาลัย

ขอบเขต “เอกซฮิบิเชน” นี้ขยายออกไปมากขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแสดง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ที่สวนลุมพินี เพราะ
นอกจากการแสดงศิลปหัตถกรรมแล้ว กระทรวงต้องแสดงผลงานในการศึกษาทุกลำดับชั้น คือ
ประถมศึกษา สามัญศึกษา วิสามัญศึกษาและอุดมศึกษาด้วย

^{๑๑๔} สจข., ศธ. ๑๗/๓ ร่างจดหมายเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ถึง พระยาอำเภสงคราม ลง
วันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๓๑.

๓) “เอกซฮิบิเชน” ในหัวเมือง

การแสดง “เอกซฮิบิเชน” ทั้งของพระเจ้าแผ่นดินและข้าราชการแสดงให้เห็นความพยายามที่จะใช้ประโยชน์จากกิจกรรมนี้เพื่อประโยชน์ของราษฎรและบ้านเมืองในท้ายที่สุด ดังจะเห็นได้จากการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในหัวเมืองตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตารางที่ ๑๔ แสดงให้เห็นว่านอกจากงานวัดเบญจมบพิตร งานรื่นเริงฤดูหนาว การแสดงกสิกรรมและพานิชการ และการแสดงศิลปการหัตถกรรมของนักเรียน ที่จัดให้มีขึ้นอย่างสม่ำเสมอภายในพระนครแล้ว ในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการจัดแสดงกสิกรรมและพานิชการที่มณฑลเพชรบูรณ์ รวมทั้งการแสดงกสิกรรม หัตถกรรมและพานิชการ ที่วัดพระศรีมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก ในช่วงที่มีงานนักขัตฤกษ์ประจำปีอีกด้วย

การแสดง “เอกซฮิบิเชน” ในหัวเมืองนี้เกิดขึ้นจากข้อหาหรือในที่ประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลที่กระทรวงเกษตรธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ที่มีความเห็นว่าแต่ละมณฑลควรจัดแสดงกสิกรรมและพานิชการในมณฑลก่อนการแสดงกสิกรรมและพานิชการของกระทรวงเกษตรธิการในกรุงเทพฯ เพื่อคัดเลือกสิ่งของในมณฑลส่งมาประกวดในกรุงเทพฯ จึงมีการจัดแสดงกสิกรรมและพานิชการที่มณฑลเพชรบูรณ์ในปีนั้น ต่อมา เมื่อได้กระทรวงเกษตรธิการได้ยกเลิกการจัดแสดงกสิกรรมและพานิชการในกรุงเทพฯ จึงไม่มีการแสดง “เอกซฮิบิเชน” เช่นนั้นในหัวเมืองอีก จนกระทั่ง มณฑลพิษณุโลกได้นำข้อหาหรือในที่ประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลนั้น มาขออนุญาตจัดการแสดงกสิกรรม หัตถกรรมและพานิชการ เพราะมณฑลมีความพร้อมจะดำเนินการได้ กระทรวงเกษตรธิการจึงขออนุญาตใช้เงินงบประมาณปีละ ๑,๐๐๐ บาทจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เพื่อจัด “เอกซฮิบิเชน” ในหัวเมือง และได้รับอนุมัติให้ดำเนินการตามที่เสนอไว้แล้ว

หลักฐานเรื่องการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ในหัวเมืองนี้มีเพียง ๒ มณฑล คือ มณฑลเพชรบูรณ์กับมณฑลพิษณุโลก

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า “เอกซฮิบิเชน” ที่มณฑลเพชรบูรณ์เกิดขึ้นสืบเนื่องจากการประกาศให้มีการแสดงกสิกรรมและพานิชการที่กรุงเทพฯ ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ มณฑลเพชรบูรณ์จึงได้จัด “เอกซฮิบิเชน” เพื่อเตรียมการคัดเลือกสิ่งของจากมณฑลเพชรบูรณ์ส่งไปตั้งแสดงในกรุงเทพฯ โดยกำหนดจะให้มีการแสดงในช่วงวันขึ้น ๘ ค่ำ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ของทุกปีที่กระทรวงเกษตรธิการจัดงาน “เอกซฮิบิเชน” ในกรุงเทพฯ “เพื่อราษฎรบ้านไกลๆ จะได้มาดูการแสดงกสิกรรมแลพานิชการ ซึ่งตนได้นำสิ่งของมาตั้ง ให้เกิดมีความปีติยินดี เพื่อจะได้เป็น

เครื่องบำรุงการเกาะปลูก แลกการหัตถกรรม การพานิชการ ให้เจริญต่อไปภายหน้า”^{๑๐๖} และเพื่อให้ข้าราชการในหัวเมืองระดับต่างๆ ได้มีโอกาสจัดแสดงกสิกรรมและพานิชการขึ้นในท้องถิ่น โดยนำแบบอย่างการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ที่กรุงเทพฯ มาปรับใช้

การแสดง “เอกซฮิบิเชน” ที่มณฑลเพชรบูรณ์นี้มีเพียงครั้งเดียวระหว่างวันที่ ๖-๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๓ ณ วัดไตรภูมิ เพราะหลังจากนั้นไม่มีการจัดแสดงกสิกรรมและพานิชการที่กรุงเทพฯ อีก จึงไม่มีการจัดแสดงเช่นนั้นด้วย หลักฐานสำคัญเกี่ยวกับการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในครั้งนี้ คือ หนังสือจากพระยาเทพาธิบดี ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลเพชรบูรณ์ ที่เขียนไปหาหรือกับเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการขออนุญาตให้นำเงินค่าใช้จ่ายในการจัดแสดงกสิกรรมและพานิชการในมณฑลไปรวมเบิกจากกระทรวงเกษตรธิการเป็นรายจ่ายสำหรับการแสดงกสิกรรมและพานิชการที่กรุงเทพฯ เพราะเป็นขั้นตอนหนึ่งในการจัดส่งสิ่งของมาตั้งแสดงที่กรุงเทพฯ ตามความต้องการของกระทรวงเกษตรธิการ^{๑๐๗} กับ โปรแกรมกำหนดเปิดการแสดงกสิกรรมและพานิชการ ศก ๑๒๕ ณ สถานที่วัดไตรภูมิ^{๑๐๘}

โปรแกรมนี้นี้ชี้ให้เห็นขั้นตอนการดำเนินงานจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” อย่างเป็นระบบ คือ กำหนดวันที่ตั้งแสดงและวัตถุประสงค์ในการแสดงนี้ แจกแจงรายละเอียดกิจกรรมภายในงานว่าประกอบด้วย การตั้งแสดงสิ่งของ การประกวดสิ่งของ การแสดงมหรสพและการละเล่น คือ การพนันหมวดที่ ๒ ชนิดเอาสิ่งของ พร้อมทั้งเหตุผลสำคัญว่า “ถ้าจะไม่อนุญาตให้ราษฎรมีการละเล่นด้วย เกรงว่าจะไม่มีผู้มาดูการเปิดการแสดงกสิกรรมแลพานิชการ เพราะราษฎรในมณฑลนี้ยังไม่ใส่ใจในวิธีการแสดงกสิกรรมแลพานิชการ”^{๑๐๙} มีการไหว้พระพุทธรูปในพระอุโบสถกับการเทศน์เพื่ออุทิศส่วนกุศลถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการถวายบังคมพระบรมรูปพระเจ้าแผ่นดินตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๖ ที่ประดิษฐานอยู่ในพื้นที่นั้นด้วย

สำหรับการจัดเตรียมพื้นที่จัดแสดงนั้น ผู้จัดได้ระบุนรายละเอียดในโปรแกรมนี้อย่างชัดเจนและกำหนดพื้นที่ทำกิจกรรมต่างๆ คล้ายกับการใช้พื้นที่ในวัดเบญจมบพิตร คือ มีปะรำตั้งแสดงสิ่งของ ด้านขวาของที่ตั้งแสดงนั้นจัดเป็นปะรำสำหรับพระสงฆ์แสดงธรรม ด้านซ้ายมือของที่ตั้งแสดงสิ่งของเป็นปะรำข้าราชการ ตรงกลางที่ตั้งแสดงสิ่งของนั้นทางด้านหน้าตั้งเครื่องบูชาพระ

^{๑๐๖} สจข., กส. ๑๓/๔๓๘ โปรแกรมกำหนดเปิดการแสดงกสิกรรมแลพานิชการ ศก ๑๒๕ ณ สถานที่ วัดไตรภูมิ.

^{๑๐๗} สจข., กส. ๑๓/๔๓๘ หนังสือพระยาเทพาธิบดี เรียนเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์, ๑๕ ธันวาคม รัตน โกสินทรศก ๑๒๕.

^{๑๐๘} สจข., กส. ๑๓/๔๓๘ โปรแกรมกำหนดเปิดการแสดงกสิกรรมแลพานิชการ ศก ๑๒๕ ณ สถานที่ วัดไตรภูมิ.

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน.

บรมรูป ด้านหลังวันเป็นที่ว่าง แต่ริมเขตวัดเป็นที่ตั้งปะรำเล่นพันทันที่มีประมาณ ๓๐ ไร่ ด้านสกัดเขตวัดทางขวาของสถานที่ตั้งแสดงเป็นปะรำการเล่นมหรสพและด้านสกัดทางซ้ายเป็นที่ขายอาหาร ส่วนริมถนนด้านหน้าปะรำแสดงกสิกรรมจะมีโอ่งน้ำและตั้งยาให้ไว้เป็นทานอย่างละ ๒ ที่ พร้อมน้ำร้อนและน้ำเย็น

ส่วนการตั้งคณะกรรมการตัดสินสิ่งของนั้น มีการตั้งคณะกรรมการ ๓ ชุด เป็นลำดับขึ้นตามสายงานบังคับบัญชา คือ ข้าราชการกรมชลและกองเมือง ข้าราชการกองอำเภอ และกำนัน ผู้ใหญ่บ้านกับราษฎรที่มีความรู้ กรรมการเหล่านี้จะได้ปรึกษาคัดเลือกและตัดสินสิ่งของไปตามลำดับชั้น ผู้ที่มีอำนาจตัดสินชี้ขาด คือ ข้าหลวงเทศาภิบาล ปลัดมณฑลและผู้ว่าราชการเมือง ทั้งนี้ได้กำหนดให้ผู้ที่ได้รับมอบหมายเป็นกรรมการต้องเข้ามาตรวจดูและตัดสินสิ่งของตามกำหนด นอกจากนี้ ยังขอให้ข้าราชการแนะนำให้ผู้มีความสามารถในการแสดงมหรสพเข้ามาช่วยสร้างความรื่นเริงในงานนั้นด้วย

สำหรับกำหนดเวลารับสิ่งของตามหมวดหมู่และปริมาณที่กำหนดนั้น มี ๒ ระยะ คือ ก่อนเปิดการแสดง ๗ วัน เพื่อจะได้คัดเลือกและส่งไปตั้งแสดงตามหมวดหมู่ และในระหว่างที่มีการแสดง โดยระบุว่าสิ่งของที่ส่งมาตั้งแสดงนั้นต้องบรรจุในภาชนะอันงดงาม ระบุชื่อและที่อยู่ของผู้ส่ง ตลอดจนเหตุผลและวิธีจัดหาสิ่งของนั้น ทั้งนี้ถ้าสิ่งของใดมีมากเกินไปจนจะส่งลงมายังกรุงเทพฯ และมีผู้ต้องการซื้อ เจ้าพนักงานจะขายสิ่งของนั้นให้และเก็บเงินทั้งหมดไว้ให้เจ้าของ

โปรแกรมการจัดแสดงกสิกรรมแลพานิชการนี้แสดงให้เห็นการถ่ายทอดขั้นตอนวิธีการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” จากชนชั้นนำในกรุงเทพฯ ไปสู่ข้าราชการและราษฎรในหัวเมืองอย่างชัดเจน และปรากฏอิทธิพลของงานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร จากการกำหนดจัด “เอกซฮิบิเชน” ในช่วงที่มีงานนมัสการพระประจำปีของมณฑลเพชรบูรณ์ด้วย

“เอกซฮิบิเชน” ที่เมืองพิษณุโลกเป็นความเอาใจใส่ของนายเอฟ. ลุปซ่า (Mr. F. Lupsa) อดีตครูโรงเรียนเพาะปลูก ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการเพาะปลูกประจำมณฑลพิษณุโลก ได้ออกสำรวจพื้นที่ในเขตมณฑลหัวเมืองภาคเหนือ และเสนอความเห็นให้จัด “เอกซฮิบิเชน” ที่ได้ประสานประโยชน์ของ “งานวัด” ของพระเจ้าแผ่นดินและ “การแสดง” ของข้าราชการ เข้าไว้ด้วยกัน คือ การแสดงกสิกรรม หัตถกรรมแลพานิชการ ในเวลาเดียวกับที่มีงานนักขัตฤกษ์นมัสการพระพุทธชินราช เมืองพิษณุโลก เพื่อให้ราษฎรในท้องถิ่นได้มีโอกาสเห็นการแสดงเหมือนกับที่มีขึ้นในพระนคร ทั้งนี้เพราะมหรกรรมนี้มีรูปแบบการดำเนินงานและการจัดการเช่นเดียวกับที่เคยจัดในพระนคร สำหรับผู้ตั้งแสดงสิ่งของไม่ได้มีเพียงผู้ที่อยู่ในมณฑลพิษณุโลกเท่านั้น แต่บรรดาร้านค้าและโรงเรียนในพระนครก็จัดส่งสิ่งของมาตั้งแสดงและตั้งประกวดด้วย

นายเอฟ. ลุปซ่า เห็นศักยภาพของเมืองพินญโลกในการจัดแสดง “เอกซฮิบิเซน” จึงเสนอของบประมาณจากกระทรวงเกษตรราธิการเพื่อกระจายความรู้ความเข้าใจที่จะส่งเสริมกิจกรรมหัตถกรรมและพานิชการเข้าไปในหัวเมืองต่างๆ อันเป็นการปฏิบัติหน้าที่ตามพระบรมราโชบายเพื่อให้ราษฎรได้ทำหน้าที่เจ้าของผู้ขายสินค้าใช้สอยทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ อันจะทำให้บ้านเมืองประหยัดเงินตราที่จะใช้จ่ายไปซื้อสินค้าจากต่างประเทศรวมทั้งมีเงินได้จากการขายสินค้าในต่างประเทศด้วย

เนื่องจากข้าราชการในหัวเมืองคุ้นเคยกับการรวบรวมสิ่งของและตั้งแสดงสิ่งของใน “เอกซฮิบิเซน” ในกรุงเทพฯ แต่ยังไม่เคยได้เป็นผู้จัดแสดง “เอกซฮิบิเซน” มาก่อน นายเอฟ. ลุปซ่า จึงมีบทบาทสำคัญในการจัด “เอกซฮิบิเซน” นี้ โดยกำหนดให้ข้าราชการและพ่อค้าในหัวเมือง ผู้มีศักยภาพที่จะทำหน้าที่ต่างๆ ได้ทำหน้าที่เป็นทั้งคณะกรรมการและคณะกรรมการตัดสินสิ่งของ ทำให้ข้าราชการในท้องถิ่น ได้พัฒนาศักยภาพโดยจัด “เอกซฮิบิเซน” ในท้องถิ่นได้ อันนำไปสู่การรวบรวมความรู้และภูมิปัญญาในแต่ละท้องถิ่นเองในเวลาต่อมา

สำหรับค่าใช้จ่ายที่ได้รับเงินสนับสนุนจากกระทรวงเกษตรราธิการที่มีเพียงพอที่จะจัดการให้สำเร็จได้แต่ไม่มีเงินรางวัลให้กับราษฎรนั้น ผู้จัดก็ได้ขอความร่วมมือไปยังข้าราชการกรมกองต่างๆ ในกระทรวงเกษตรราธิการให้ช่วยกันบริจาคเงินสนับสนุนรางวัลแก่ผู้ที่ชนะการประกวด ดังนั้น การจัดแสดง “เอกซฮิบิเซน” นี้จึงประสบผลได้ด้วยความสนับสนุนของรัฐบาลความร่วมมือของข้าราชการผู้สละทรัพย์ส่วนตัวเพื่อช่วยอุดหนุนราษฎรและความร่วมมือของบรรดาผู้ตั้งแสดงสิ่งของต่างๆ ทั้งเจ้าของร้านค้าและผู้ส่งสิ่งของไปตั้งประกวด ซึ่งทำให้ราษฎรในหัวเมืองได้รับความรู้และความบันเทิงจากการแสดง “เอกซฮิบิเซน” เหมือนราษฎรในต่างประเทศ

“เอกซฮิบิเซน” ของข้าราชการจัดขึ้นตามขอบเขตหน้าที่รับผิดชอบของกระทรวงที่มีบทบาทสำคัญในการพาณิชย์ของบ้านเมือง ทั้งในฐานะผู้ส่งเสริมสินค้ากิจกรรมและผู้พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ นับเป็นความพยายามของข้าราชการที่ใช้ “เอกซฮิบิเซน” เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการปฏิบัติหน้าที่ตามพระบรมราโชบาย เพื่อให้ความรู้แก่ราษฎรและหวังจะทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองเช่นเดียวกับนานาอารยประเทศ

๔.๓ สรุป

“เอกซฮิบิเชน” ในสยามหลังจาก พ.ศ. ๒๔๔๐ นั้น ในเบื้องต้นพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงนำ “เอกซฮิบิเชน” มาปรับใช้ให้สอดคล้องกับการจัด “งานวัด” ในโอกาสนักขัตฤกษ์ต่างๆ โดยกำหนดให้มีการนักขัตฤกษ์ใหม่ คือ งานนักขัตฤกษ์กลางเดือนอ้าย เพื่อนมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม อันเป็นการจัด “เอกซฮิบิเชน” ของพระเจ้าแผ่นดินที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง แม้จะโปรดเกล้าฯ ให้มี “เอกซฮิบิเชน” นั้นเพื่อประโยชน์เฉพาะหน้าทางเศรษฐกิจ คือ การระดมเงินทุนเพื่อร่วมกันสร้างวัดเบญจมบพิตร และเป็นมหรหรรพ์ที่ยังความสนุกสนานรื่นเริงให้แก่ชนชั้นสูงมากกว่าชนกลุ่มอื่น แต่ก็เป็นการปรับวิธจัดมหรหรรพ์แบบตะวันตกให้เข้ากับงานวัดแบบไทย ดังนั้น คนทุกชนชั้นจึงได้รับพระบรมราชานุญาตให้เข้ามานมัสการพระพุทธรูปต่างๆ ในพระอารามหลวงแห่งนี้ได้ แม้จะไม่มีโอกาสเป็น “ผู้บริโภคร” สินค้าบางรายการในงานวัดเบญจมบพิตรก็ตาม

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามเป็นส่วนหนึ่งของพระราชฐานที่ประทับในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระอารามหลวง ในเบื้องต้นสร้างด้วยเงินพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เงินร่วมโดยเสด็จพระราชกุศลของบรรดาพระราชวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทเท่านั้น ราษฎรสามัญไม่มีส่วนร่วมบริจาคเงินเพื่อโดยเสด็จพระราชกุศลได้ การจัดงานวัดเบญจมบพิตรเป็นประจำทุกปีเพื่อหาเงินทุนร่วมสร้างพระอารามหลวง จึงเป็นโอกาสให้ราษฎรได้ร่วม โดยเสด็จพระราชกุศลด้วยการใช้จ่ายเงินในงานวัดนั้น ทั้งยังมีโอกาสได้เฝ้าเห็นใกล้ชิดอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

บรรดาร้านค้าที่ตั้งแสดงสิ่งของและตั้งขายสิ่งของในงานวัดเบญจมบพิตร มีทั้งร้านตั้งแสดงการทำงานของหน่วยราชการ เช่น กิจการไปรษณีย์ โทรเลข โทรศัพท์ ที่เปิดให้บริการเหล่านั้นในงานมหรหรรพ์เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับผู้ไปเที่ยวชมงาน แสดงให้เห็นการขยายตัวของธุรกิจประเภทบริการที่มีเพิ่มขึ้นในกรุงเทพฯ ทั้งบริการขนส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ของกรมไปรษณีย์ โทรเลข โทรศัพท์และกรมรถไฟหลวง ทั้งบริการอาหารและเครื่องดื่ม ตลอดจนการขนส่งสาธารณะเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ที่ต้องการมาเที่ยวชมมหรหรรพ์นี้ นอกจากนั้น ยังมีร้านขายสินค้านำเข้าจากต่างประเทศและร้านขายสินค้าหัตถกรรมของสยาม ทำให้เห็นการเติบโตของผู้นิยมบริโภคสินค้าแปลกใหม่ทันสมัยในสยามเช่นเดียวกับในเมืองใหญ่อื่นๆ ของโลก

“เอกซฮิบิเชน” ของข้าราชการเกิดขึ้นเมื่อเอกชนเรียกร้องให้กระทรวงเกษตรธิการปฏิบัติหน้าที่ของตนเพื่อช่วยเหลือราษฎรในการประกอบอาชีพ ต่อมา กระทรวงธรรมการส่งเสริมให้นักเรียนสนใจงานศิลปหัตถกรรม ที่เกิดขึ้นเนื่องจากการประกวดสิ่งของในหมวดหัตถกรรมของกระทรวงเกษตรธิการ และสอดคล้องกับความเห็นของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ซึ่ง ได้เคย

กราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบตั้งแต่ครั้งที่ยังเป็นพระวิสุทธิสุริยศักดิ์^{๓๓๓} แสดงให้เห็นความพยายามของข้าราชการที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนตามกำลังความสามารถโดยสอดคล้องกับพระบรมราโชบายในการปกครองบ้านเมือง ดังนั้น “เอกชวิเรน” ที่เป็นเครื่องมือในการระดมเงินทุนสร้างพระอารามหลวงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีบทบาทมากขึ้นในสยามในเวลาต่อมา คือ เป็นเครื่องมือให้หน่วยราชการช่วยสร้างความรู้ให้แก่ราษฎรในด้านต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่บ้านเมืองในเชิงพาณิชย์

^{๓๓๓} “จดหมายกราบบังคมทูล เจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๔,” ใน พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เล่ม ๑ (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๕๓-๑๓๐.